

Darvinin dilemması: Ruh

Harun Yəhya

İçindəkilər

Giriş

Materializm tənəzzülə uğrayıb yox olmuşdur

Kvant fizikasının ardınca xarici aləm

Mənliyimizin mənbəyi beyin deyil

Darvinin dilemması: Ruh

Zaman hissi və tale həqiqəti

Nəticə

Təkamül yalanı

OXUCUYA

Bu kitabda və digər işlərimizdə təkamül nəzəriyyəsinin süqutuna xüsusi yer ayrılmasının səbəbi bu nəzəriyyənin hər cür din əleyhdarı olan fəlsəfənin təməlini meydana gətirməsidir. Yaradılışı və dolayısı ilə, Allahın varlığını inkar edən darvinizm 150 ildir ki, bir çox insanın imanını itirməsinə və ya şübhəyə düşməsinə səbəb olmuşdur. Buna görə də, bu nəzəriyyənin yalan olduğunu gözlər önünə gətirmək əhəmiyyətli imani bir vəzifədir. Bu əhəmiyyətli xidmətin bütün insanlığa çatdırılması isə zəruridir. Bəzi oxucularımız ola bilər ki, yalnız bir kitabımızı oxumaq imkanı tapa bilər. Bu səbəblə, hər kitabımızda bu mövzuya xülasə də olsa yer ayrılması uyğun hesab edilmişdir.

Qeyd edilməsi lazım olan başqa bir xüsüs də bu kitabların məzmunu ilə əlaqədardır. Yazıçının bütün kitablarında imani mövzular Quran ayələri yönündə izah edilir və insanlar Allahın ayələrini öyrənməyə və yaşamağa dəvət edirlər. Allahın ayələri ilə əlaqədar bütün mövzular oxucuda heç bir şübhə və ya sual buraxmayacaq şəkildə açıqlanmışdır.

Bu mövzuda istifadə edilən səmimi, sadə və səlis üslub isə kitabların hamı tərəfindən rahat başa düşülməsini təmin edir. Bu təsirli və sadə izah sayəsində kitablar "bir nəfəsə oxunan kitablar" ibarəsinə tam uyğun gəlir. Dini qəti şəkildə rədd edən insanlar belə bu kitablarda bildirilən həqiqətlərdən təsirlənir və yazılanların doğruluğunu inkar edə bilmirlər.

Bu kitab və yazıçının digər əsərləri oxucular tərəfindən şəxsən oxuna biləcəyi kimi, qarşılıqlı söhbət şəraitində də oxuna bilər. Bu kitablardan istifadə etmək istəyən bir qrup oxucunun, kitabları bir yerdə oxumaları mövzu ilə əlaqədar öz təfəkkür və təcrübələrini də bir-birlərinə ötürmək baxımından faydalıdır.

Bununla belə, yalnız Allahın razılığı üçün yazılan bu kitabların tanınmasında və oxunmasında iştirak etmək də böyük xidmətdir. Çünki yazıçının bütün kitablarında isbat və razı salıcı yön son dərəcə güclüdür. Bu səbəblə, dini izah etmək istəyənlər üçün ən təsirli üsul bu kitabların digər insanlar tərəfindən də oxunmasının təşviq edilməsidir.

Kitabların arxasına yazıçının digər əsərlərinin təqdimatının əhəmiyyətli səbəbləri vardır. Bu sayədə kitabı nəzərdən keçirən şəxs yuxarıda yazılan xüsusiyyətləri daşıyan və oxumaqdan xoşlandığını ümid etdiyimiz bu kitabla eyni xüsusiyyətlərə sahib daha bir çox əsərin olduğunu görür, imani və siyasi mövzularda faydalana biləcəyi zəngin bir qaynağın mövcudluğuna şahid olacaq.

Bu əsərlərdə digər bəzilərdə görülən, yazıçının şəxsi qənaətlərinə və şübhəli qaynaqlara əsaslanan izahlara, müqəddəsata qarşı lazım olan ədəb və hörmətə diqqət yetirilməyən üslublara, şübhəli və həmçinin incidici yazılara rast gələ bilməzsiniz.

YAZIÇI VƏ ƏSƏRLƏRİ HAQQINDA

Harun Yəhya təxəllüsündən istifadə edən yazıçı Adnan Oktar 1956-cı ildə Ankarada anadan olmuşdur. İbtidai və orta təhsilini Ankarada almışdır. Daha sonra İstanbul Memar Sinan Universitetinin İncəsənət fakültəsində və İstanbul Universitetinin Fəlsəfə bölməsində təhsil almışdır. 1980-ci illərdən bu yana imani, elmi və siyasi mövzularda bir çox əsər hazırlamışdır. Bununla yanaşı, yazıçının təkamülçülərin saxtakarlıqlarını, iddialarının əsassızlığını və darvinizmin qanlı ideologiyalarla olan qaranlıq əlaqələrini ortaya qoyan çox əhəmiyyətli əsərləri vardır.

Harun Yəhyanın əsərləri təxminən 30.000 şəklin olduğu cəmi 45.000 səhifəlik külliyyatdır və bu külliyyat 60 fərqli dilə tərcümə edilmişdir.

Yazıçının təxəllüsü inkarçı düşüncəyə qarşı mübarizə aparan iki peyğəmbərin xatirəsinə hörmət olaraq adlarını yad etmək üçün Harun və Yəhya adlarından götürülmüşdür. Yazıçı tərəfindən kitabların üz qabığında Rəsulullahın (səv) möhürünün olmasının simvolik mənası isə kitabların məzmunu ilə əlaqədardır. Bu möhür Qurani-kərimin Allahın son kitabı və son sözü, Peyğəmbərimizin (səv) xatəmül-ənbiya olduğunun rəmzidir. Yazıçı bütün yayımlarında Qurani və Rəsulullahın sünnəsini özünə rəhbər etmişdir. Bu surətlə, inkarçı düşüncə sistemlərinin bütün təməl iddialarını bir-bir ortadan qaldırmağı və dinə qarşı yönələn etirazları tam susduracaq son sözü söyləməyi əsas almışdır. Böyük hikmət və kamal sahibi olan Rəsulullahın möhüründən bu son sözü söyləmək niyyətinin duası olaraq istifadə edilmişdir.

Yazıçının bütün işlərindəki ortaq hədəf Quranın təbliğini dünyaya çatdırmaq, beləliklə, insanları Allahın varlığı, birliyi və axirət kimi təməl imani mövzular üzərində düşünməyə sövq etmək və inkarçı sistemlərin əsassız təməllərini və azğın tətbiqlərini gözlər önünə çəkməkdir.

Necə ki, Harun Yəhyanın əsərləri Hindistandan Amerikaya, İngiltərədən İndoneziyaya, Polşadan Bosniya-herseqovinaya, İspaniyadan Braziliyaya, Malayziyadan İtaliyaya, Fransadan Bolqarıstana və Rusiyaya qədər dünyanın əlavə bir çox ölkəsində sevilərək oxunur. İngilis, fransız, alman, italyan, ispan, portuqal, urdu, ərəb, alban, rus, boşnaq, uyğur, İndoneziya, Malay, benqal, serb, bolqar, Çin, Danimarka və İsveç dili kimi bir çox dilə tərcümə edilən əsərlər xaricdə geniş oxucu kütləsi tərəfindən izlənilir.

Dünyanın dörd tərəfində fəvqəladə təqdir toplayan bu əsərlər bir çox insanın iman etməsinə, bir çoxunun da imanında dərinləşməsinə vəsilə olur. Kitabları oxuyub araşdıran hər kəs bu əsərlərdəki hikmətli, dolğun, asan aydın olan və səmimi üslubun, ağıllı və elmi yanaşmanın fərqi olar. Bu əsərlər sürətli təsir etmə, qəti nəticə vermə, etiraz və təkzib edilə bilinməyən xüsusiyyətləri daşıyır. Bu əsərləri oxuyan və üzərində ciddi şəkildə düşünən

insanların artıq materialist fəlsəfəni, ateizmi və digər azğın görüş və fəlsəfələrin heç birini səmimi olaraq müdafiə etmələri mümkün deyil. Bundan sonra müdafiə etsələr də, ancaq romantik inadla müdafiə edəcəklər. Çünki fikri dayaqları aradan götürülmüşdür. Dövrümüzdəki bütün inkarçı cərəyanlar Harun Yəhya külliyyatı qarşısında fikirlə məğlub olmuşlar.

Şübhəsiz, bu xüsusiyyətlər Quranın hikmət və ifadə təsirliliyindən qaynaqlanır. Yazıçı bu əsərlərə görə öyünmür, yalnız Allahın hidayətinə vəsilə olmağa niyyət etmişdir. Bundan başqa, bu əsərlərin çap və nəşrində hər hansı bir maddi qazanc güdülmür.

Bu həqiqətlər göz önünə gətirildikdə insanların görmədiklərini görmələrini təmin edən, hidayətlərinə vəsilə olan bu əsərlərin oxunmasını təşviq etməyin də çox əhəmiyyətli xidmət olduğu ortaya çıxır.

Bu qiymətli əsərləri tanıتماğın yerinə insanların zehinlərini bulandıran, fikri qarışıqlıq meydana gətirən, şübhə və tərəddüdləri aparmaq və imanı qurtarmaq üçün güclü və iti təsiri olmadığı ümumi təcrübə ilə sabit olan kitabları yaymaq isə əmək və zaman itkisinə səbəb olar. İmanı qurtarmaq məqsədindən çox, yazıçının ədəbi gücünü vurğulamağa yönələn əsərlərdə bu təsirin əldə edilə bilməyəcəyi məlumdur. Bu mövzuda şübhəsi olanlar varsa, Harun Yəhyanın əsərlərinin tək məqsədinin dinsizliyi yox etmək və Quran əxlaqını yaymaq olduğunu, bu xidmətdəki təsir, müvəffəqiyyət və səmimiyyətin açıq şəkildə göründüyünü oxucuların ümumi qənaətindən anlaya bilərlər.

Bilmək lazımdır ki, dünyadakı zülm və qarışıqlıqların, müsəlmanların çəkdiyi əziyyətlərin təməl səbəbi dinsizliyin fikri hakimiyyətidir. Bunlardan xilas olmağın yolu isə dinsizliyin fikirlə məğlub edilməsi, iman həqiqətlərinin ortaya qoyulması və Quran əxlaqının insanların qavrayıb yaşaya biləcəkləri şəkildə izah edilməsidir. Dünyanın gündən-günə daha çox büründüyü zülm, fəsad və qarışıqlıq mühiti diqqətə alındığında bu xidmətin mümkün qədər sürətli və təsirli şəkildə edilməsinin lazım olduğu aydındır. Əks halda, çox gec ola bilər.

Bu əhəmiyyətli xidmətdə öndərliyi üzərinə götürən Harun Yəhya külliyyatı Allahın izni ilə 21-ci əsrdə dünya insanlarını Quranda təsvir edilən hüsur, sülh, düzgünlük, ədalət, gözəllik və xoşbəxtliyə daşımağa vəsilə olacaq.

Giriş

Elm adamları 20-ci əsrin əvvəllərində bir şey kəşf etdilər; maddə bildiyimiz kimi deyil. O sərt və rəngli də deyil. Qoxu, səs və görünüş də vermir. Maddə yalnız enerjidir. Oturduğumuz kreslo, söykəndiyimiz masa, içində olduğumuz ev, itimiz, qarşımızdakı insanlar, binalar, kosmos, ulduzlar, bir sözlə, bütün maddi dünya, bir enerji forması halında mövcuddur. Dolayısıyla maddə barədə yaradılan bütün fəlsəfələr, bu gözlənilməz kəşf nəticəsində elmi cəhətdən süqut etdi. Elm, insan bədəninin daxilində olub, lakin ona aid olmayan, bütün fiziki dünyanı qavrayıb qəbul edən, lakin özü fiziki olmayan bir həqiqətin varlığını sübut etdi, bu insan ruhudur.

Ruh, qətiyyəən materialistlərin iddialarıyla açıqlana bilməzdi. Canlıların xəyali təkamül prosesinə saysız saxta hekayə uyduran darvinizm, ruhun varlığı qarşısında susqun qalmışdı. Çünki ruh, maddə deyildi. Metafizik bir anlayış idi. Metafizik bir şeylə, materialistlər üçün qətiyyəən qəbul edilə bilməzdi. Çünki metafizik bir şey, onların dırnaqarası ilahlaşdırdığı şüursuz hadisələri, təsadüfləri, şüursuz prosesləri yox edir, şüurlu yaradılışın, yəni Allahın varlığının dəlillərini ortaya qoyurdu. Onsuz da materialistlərin Qədim Yunanıstandan bəri ruhun varlığına qarşı mübarizə aparmalarının səbəbi də məhz bu idi.

Qədim Yunanıstandan dövrümüzədək davam edən bu mübarizənin artıq heç bir mənası qalmamışdır. Çünki insanı insan edən, "mən" deyən varlıq, yəni ruh mövcuddur və Allaha məxsusdur. Elm, hər şeyin insan ruhuna izlətdirilədiyini, izlənilən bu təsvirlərdən başqa heç bir həqiqətdən bəhs etməyin mümkün olmadığını qəti şəkildə sübut etmişdir. Digər bir sözlə, elm, yeganə mütləq varlığın Allah olduğunu açıq şəkildə elan etmişdir.

Şübhəsiz ki, elmin bu qənaəti, materialist fəlsəfəni ilahlaşdıran zehinlərin yuyulması üçün əhəmiyyət daşıyır. Lakin əslində şüur sahibi hər insan, üstün bir ruha sahib olduğundan xəbərdardır. Əgər insan aqlını işlədə bilirsə, o zaman sevindi, düşündüyü, qərar verdi, mühakimə etdi, həyəcanlandı, yazdığı gəldi, narahat olduğu, bir almanın dadından həzz aldığı, musiqi dinləməkdən məmnun olduğu, təyyarələr yaratdığı, göydələnlər inşa etdi, laboratoriyalar yaradıb özünü araşdırdığı müddətcə, bunların hamısını gerçəkləşdirənin öz ruhu olduğunu anlayacaq.

Ruh sahibi olan insan, özbaşına buraxılmaq üçün yaradılmamışdır. Bu dünyadakı varlığının bir məqsədi var. O, Allahın ruhunu daşıyır və bu dünyada imtahan verir. Etdiyi və düşündüyü hər şeydən məsul tutulacaq. Həyatında darvinistlərin iddia etdikləri şəkildə təsadüflər, şüursuz təsadüfi hadisələr və məqsədsizlik yoxdur. Hər şey Allahın istəyi ilə yaradılmışdır və bunların hamısı, əlbəttə ki, imtahanın bir hissəsidir. Ölümə bitəcək bu həyatında geridə yalnız bədənini qoyacaq. Ruh isə, ruhun sığınacağı gerçək həyat olan axirətdə əbədiyyən yaşayacaq.

Bu, ruh sahibi olduğunu bilən, Allahı qiymətləndirə bilən hər insan üçün böyük müjdədir. Lakin darvinistlər, ruh sahibi olduqlarını qəbul etmədikləri müddətcə, bu həqiqətdən mümkün qədər qaçmağa davam edəcəklər. Həyatları boyunca inkar etdikləri Uca Allahın hüzuruna çıxacaqları həqiqətinə inanmamaq üçün müqavimət göstərəcəklər. Özlərini, təsadüfi yaranmış hüceyrə yığını kimi görməyə davam edəcək, DNT-ləri kəşf edən, atomun quruluşunu araşdıran, hüceyrənin dərinliklərinə gedib heyrətlənən insan şüuru qarşısında isə, tərəddüd etməyə davam edəcəklər. İnsan ruhu, Darvin və onun ardıcilları üçün böyük çıxılmaz vəziyyətdir. İçindən çıxma bilmədikləri, izah edə bilmədikləri, çıxış yolu tapa bilmədikləri ən əsas həqiqətdir. Allah onları, maddəni sanki yox etmək və ruhun varlığını (onların inkar edə bilməyəcəkləri şəkildə) elmi cəhətdən sübut etməklə məğlub etmişdir. Artıq bu həqiqət qarşısında edəcəkləri bütün etirazlar əsassız və mənasızdır.

Allah ayələrində belə buyurur:

Allahı qoyub Qiyamət gününədək özünə cavab verə bilməyən əşyalara yalvaran kimsədən daha çox azmış kim ola bilər? Halbuki o bütələr onların yalvarışından xəbərsizdirlər. İnsanlar bir yerə toplanılacaqları zaman bütələr onlara düşməni kəsəcək və onların ibadətini inkar edəcəklər. (Əhqaf surəsi, 5–6)

Darvinistlər və materialistlər bu həqiqəti dərk etməlidirlər: Tək həqiqət və mütləq varlıq Allahdır. Bu həqiqət qarşısında bütün batıl dinlər çıxılmaz vəziyyətdədir. Qalan hər şey yalan, boş bir aldanışdır. Allah, böyük qüdrətiylə bütün varlıqları əhatə etmişdir. Hər şey Ona məxsusdur, Onun nəzarəti altındadır. Ruhun varlığını və yaradılışı inkar etmək, bu həqiqətləri dəyişdirməyəcək.

Bu kitabda materialistlərin böyük yanılması, bunun elmi sübutu, bu həqiqət qarşısında darvinizmin düşdüyü çıxılmaz vəziyyət və ruhun mütləq varlığı əsas götürülmüşdür. Ruhun qavradığı dünyanın yalnız bir xəyal kimi yaradıldığı və bütün kainata hakim olan tək mütləq Varlığın, yerlərin və göylərin Hakimi və Sahibi olan Allah olduğu xatırladılır. Bu həqiqətləri görüb anlayan şüuru açıq hər insan, artıq yaşadığı dünyaya fərqli dünyagörüşüylə baxacaq və yeganə xilaskarının Allah olduğunu qavrayacaq. İnsan əsil həyat olan axirətdə nicat tapmaq üçün, məhz bu cür davranmalıdır.

Materializm tənəzzülə uğrayıb yox olmuşdur

Bir dövrün xurafatı: Materializm

Qədim Yunanistan mütəfəkkirləri, bütün cisimlərin atom adlanan kiçik zərrəciklərdən əmələ gəldiyini düşünürdülər. Kainatı və bütün canlıları, heç bir istiqamətləndirmə və heç bir şüurlu müdaxilə olmadan, bu atomların formalaşdırdığını iddia edirdilər. Bu inanca görə, maddə əzəli və əbədi idi və maddədən başqa heç bir varlıq mövcud deyildi. Varlıqların quruluş və davranışlarında fəvqəltəbii hadisələrin müdaxiləsi qəbul edilməzdi. Hər şey, maddənin mütləq varlığı inancı əsasında tənzimlənirdi. Maddə əzəli olduğuna görə, kainat da əzəli idi və bu anlayış ateizmin təməlini təşkil edirdi. Bütün kainat əzəli olaraq mövcuddursa, azğın materialist inanca görə maddənin və kainatın yaradılmış olması qeyri-mümkün idi.

Materializmə görə, kainat əbədi idi və dolayısıyla kainatda bir məqsəd və xüsusi yaradılış da yox idi. Materialistlərə görə kainatdakı bütün tarazlıq, ahəngdarlıq, uyğunluq və nizam, yalnız təsadüflərin əsəri idi. Materializm hər şeyin, şüursuz atomların təsadüfən bir yerə toplanması nəticəsində meydana gəldiyini və xarici aləmdə nə qədər mükəmməl bir komplekslik, tarazlıq və möhtəşəm bir nizam olsa belə, bütün bunların məqsədsiz təsadüflərin bir nəticəsi olduğunu iddia edirdi. Materialistlər bu ağılsız ideologiyaya, qədim yunanların vaxtından sahibdilər.

Materializm, "məqsəd" və "yaradılış" fikirlərini rədd etdiyi üçün, bir Yaradıcının varlığını da rədd edirdi. Daha doğru desək, materializm, Allahın varlığını rədd etmək üçün ortaya atılmış bir fəlsəfə idi. Yer üzündə Allah inancını inkar edən bir çox cərəyan, ideologiya və düşüncə sistemi, materializmi özünə təməl götürmüşdü. Yəni dinsizliyin ən fəal dini materializm olmuşdu.

Virciniya Universitetindən fizika professoru Stanley Sobottka, materializm azğınlığını belə xarakterizə edir:

Əgər biz buna (materialist ideologiyaya) inansaq, buna görə yaşasaq, özümüz də daxil olmaqla bütün həyatımızın tamamıyla fizika qanunları əsasında idarə olunduğunu qəbul etmək məcburiyyətində qalarıq. Belə olan halda, istəklərimizə, arzularımıza, ümidlərimizə, əxlaqi düşüncələrimizə, hədəflərimizə, məqsədlərimizə və taleyimizə hökm edən tək qanun, fizika qanunları olar. Maddə və enerji bizim birinci əsil hədəfimiz, bütün hərəkətlərimizin və istəklərimizin məqsədi olmalıdır. Bunun mənası xüsusən də, həyatımızın bədənimizi də ehtiva edən maddiyyatı qazanmaq məqsədinə əsaslanmalı, diqqətini buna cəmləşdirməlidir və ya maksimum maddi məmnuniyyəti, qənaəti, zövqü əldə edə bilmək üçün heç olmasa bu maddi şeyləri təmin edilməli və ya dəyişdirilməlidir. Başqa heç bir məqsəd güdmədən bütün

enerjimizi təkcə bu istiqamətdə sərf etməliyik. Bütün bunlardan başqa heç bir variantımız yoxdur, çünki tamamiylə fizika qanunlarına görə idarə olunuruq. Özümüzü bu inancların və ya istəklərin tələsinə düşmüş kimi hiss edə bilərik, lakin bunları qətiyyənlə dəf edə bilmərik. Bizə tamamilə bu materialist sistem hakim olar.

Xülasə şəklində desək, bu materialist fəlsəfənin xülasəsi; "mən bir bədənəm" kimi olar.⁽¹⁾

Qədim Yunanıstanda materializm ucbatından dindar insanlar elmə qarşı çıxırdılar. Məhz buna görə də, materialistlər tarix boyu Allah inancı və elm arasında ziddiyyət olduğu düşüncəsini üzə çıxartmağa çalışdılar. Halbuki elm Allahın varlığına dair dəlillər göstərirdi, Allah inancıyla mübarizə aparansa materialist zehniyyətdi (həmçinin darvinizm də Allah inancıyla mübarizə aparırdı. Darvinizmlə aparılan mübarizə, əsasən onun materializmdən qaynaqlanmasından ötrüdür). Materialistlər, tarix boyu varlıqların bir atom yığınının yarandığını, insan beyninin də bir hüceyrə şəbəkəsindən başqa bir şey olmadığını iddia etdilər. İnsan zehninə izah gətirə bilmədilər, bunu, neyronların qıcıqlanması kimi izah etməyə çalışdılar.

Materialistlər, özlərini də bir heyvan və ya maşın kimi qələmə verməkdən çəkinmədilər. Şüurlu varlıq olduqlarını inkar etdilər. Özlərini təsadüflərin yaratdığını iddia etdilər. Halbuki bu böyük bir aldanış və Allahı inkar etmək üçün uydurulmuş böyük bir yalan idi.

Maddənin mütləq varlığına inanan bu insanlar əslində, Delaver Universiteti Bartol Araşdırma İnstitutundan zərrəciklər fiziki Stephen M. Barrın sözüylə desək, qədim dövr büt-pərəstlərindən demək olar ki, fərqlənmirdilər. Materialistlər insanı, eynilə qədim büt-pərəstlər kimi insandan aşağı varlıqlar kimi qiymətləndirirdilər. Büt-pərəstlər bunu, guya maddəni ilahlaşdıraraq etmişdilər, materialistlər isə eyni şeyi, ruhu inkar edib hər şeyi maddə səviyyəsinə sadələşdirərək gerçəkləşdirdi. Büt-pərəstlər, hərəkətlərin orbitlər və ulduzlar tərəfindən idarə edildiyini söyləmişdilər, materialistlər isə, özlərinin, beyinlərindəki elektronların orbitləri tərəfindən idarə olunduqlarını iddia etdilər. Büt-pərəstlər, ibadət etmək üçün heyvanların qarşısında əyilmişdilər, materialistlər isə özlərinin heyvandan başqa bir şey olmadığını iddia etdilər.⁽²⁾

Oreqon Universiteti Nəzəri Elmlər İnstitutundan fizika professoru Amit Goswami, materializmin insanlara aşılmaq istədiyi təməl məntiqi belə izah etmişdir:

Biz bir maşın olduğumuza inanmağa şərtləndirildik. Buna görə də, bütün hərəkətlərimizə, sinir xəbərdarlıqları və keçmişdəki şərtlənmələr tərəfindən nəzarət edilir. Eynilə sürgünlər kimi, heç bir məsuliyyətimiz və ya heç bir seçim hüququmuz yoxdur.⁽³⁾

Halbuki insanı Allah yaratmışdır. İnsan, məqsədsiz və məsuliyyətsiz bir varlıq deyil, materialistlərin iddiasının əksinə şüursuz bir maşın deyil. İnsan, Allaha qarşı məsul bir varlıqdır və axirətdə bütün etdiklərindən ötrü sorğu-suala çəkiləcək.

İnsanları bu həqiqətdən uzaqlaşdırmağa çalışan materialist məntiq, qədim yunanlılardan etibarən tarixin hər dövründə eyni anlayışla tarix səhnəsində yerini almışdır. Lakin bu inancın geniş şəkildə yayılıb, kök salmış ideologiyaya çevrildiyi dövr, 19-cu əsr oldu. 19-cu əsrdə, klassik fiziklərin böyük hissəsi, maddənin təməl elementlərinin eynilə bilyard topları kimi, cansız, bölünə bilməyən atomlardan meydana gəldiyini və kainatdakı mükəmməl nizam və kompleksliyin mənbəyinin atomların təsadüfi hərəkətlərinin bir nəticəsi olduğunu güman edirdi. Onlara görə, yer üzündəki canlılar da daxil olmaqla hər şey, şüursuz proseslər nəticəsində təsadüf nəticəsində meydana gəlmişdi. Atomlar, şüursuz şəkildə birləşmiş və hazırda qarşımızda gördüyümüz mükəmməl xüsusiyyətləriylə dünyanı, üstəlik də, ağıl və şüur sahibi olan bizi meydana gətirmişdilər. Materialistlər, bu iddiaları sadalayaraq insanın bir Yaradıcı tərəfindən yaradılmadığını və maddi varlıqdan başqa bir şey olmadığını insanların zehinlərinə həkk etmək istəyirdilər. Halbuki insanın mükəmməl sistem və mexanizmlərlə, görünməmiş ağıl və zehin gücüylə yaradıldığı açıq-aydın bir həqiqətdir. Yer üzündə, materialistlərin iddia etdikləri kimi şüursuz hadisələr, bunun nəticəsində yaranan şüursuz struktur və sistemlər yoxdur. Hər şey, bəzən insanın anlama potensialını aşan kompleksliklər və üstünlüklər nümayiş etdirər və bu incəliklər, heç bir təsadüfi müdaxiləyə yer verməyəcək dərəcədə mükəmməl olurlar. Yer üzünü, fəvqəladə yaradılışın dəlillərini göstərən xüsusiyyətdədir.

Bu həqiqətlərə baxmayaraq, materialistlər şüursuz atomların hər şeyin təməli olduğuna dair iddialarından əl çəkmirdilər. Bəs materialistlərə görə hər şeyin səbəbi olan atom necə bir şeydi?

Atom müəyyən mənada boşluqdur və bu həqiqətən də doğrudur. Bunu belə izah edə bilərik: Neytronlar və protonların birlikdə meydana gətirdikləri atom nüvəsini, yalnız 1 mm diametrində, bir sancaq başı böyüklüyündə qəbul etsək, nüvənin ətrafında fırlanan elektron bu nüvədən tam 100 metr uzaqlıqda yerləşən bir nöqtədə yerləşər.⁽⁴⁾

Nüvə ilə elektronlar arasındakı bu böyük məsafəni isə, yalnız boşluq təşkil edir. Heç nəyin, heç bir maddənin olmadığı bu 100 metrlik boşluq, həqiqi bir "boşluq"dur. Məhz bundan ötrü də, mütəxəssislərin atomu boşluq kimi qəbul etmələri müəyyən baxımdan doğrudur. İngilis fiziki Sir Arthur Eddingtonun ifadə etdiyi kimi, "maddə əsasən xəyal kimi boş sahədən ibarətdir".⁽⁵⁾

Daha açıq danışmaq lazımdırsa, atomun 99,9999999%-unda heç nə yoxdur.

Kaliforniya Universitetindən zərrəciklər fiziki Fred Alan Wolf, atomla əlaqədar olaraq bu həqiqəti belə açıqlamışdır:

... bizim yaşadığımız planetdəki həyatın, kainatın nə qədər boş olduğunu düşündüyümüz vaxt, bir sürpriz olduğunu anlaya bilərik. Əslində, kainatın 99%-dən artığı heçlikdir! Kainatın xoşagəlməz sürətlə genişləndiyini nəzərə alsaq, daha əvvəl heç olmadığı qədər çox heçlik üzə çıxacaq! Buna bu cür baxmaq bizdə heyranlıq oyadan hörmət meydana gətirdiyi halda, atomaltı zərrəciklərin mikrodünyasına nəzər yetirdikdə, vəziyyət daha da pisləşər. Belə demək olarsa, heç nə yoxdur.⁽⁶⁾

20-ci əsrin əvvəllərində hər şeyin ən kiçik parçası kimi qəbul edilən atomun içində nəhəng bir boşluq olduğu, bu boşluğun içində də bir nüvə və onun ətrafında fırlanan elektronlar olduğu müəyyənləşdirildi. Maddənin, atomun və onun içindəki təməl zərrəciklərin, yalnız sadə funksiyaları ortaya çıxarılmışdı. Bəs atom nüvəsində, 10^{-18} metrlik bir sahədə, yəni santimetrin milyonda birinin milyonda bir hissəsi qədər bir sahədə nə vardı? Məhz elm adamları bunu bilmirdilər.

1960-cı ildə elmi sahədə çox əhəmiyyətli bir şey kəşf olundu. Protonun dərinliklərində kvark zərrəciklərinin olduğu müəyyənləşdirildi. Bu görünməmiş dərəcədəki kiçik zərrəciklərin yaranma səbəbi, protonun müsbət yükü və neytronun yüksüz olması idi. Zamanla aparılan tədqiqatlar nəticəsində atomun 0,0000001-ni əmələ gətirən həcmnin içində möhtəşəm bir dünya olduğu məlum oldu.

Materialistlər, atomun dərinliklərinə doğru getdikcə və maddənin ən kiçik strukturunun fəvqəladə incəliklərini gördükcə, çıxış yolunu bu mövzudakı nəzəriyyələrini müxtəlif bir istiqamətdə yaratmaqda gördülər. Bütün kainatın şüursuz və təsadüfi şəkildə yarandığını söyləmək üçün, təkcə atomların deyil, atomun içindəki dünyanın, yəni atomaltı zərrəciklərin hərəkətlərinin də necə meydana gəldiyini izah etməliyidilər. Yeganə varlığın maddə olduğu iddiası, materialist zehinlərdəki yerini qoruyurdu. Ta ki, kvant fizikası kəşf olunana qədər...

Materializmi elmi cəhətdən yox edən kəşf: Kvant fizikası

Fiziki kainatın yaradılma forması, ruhun varlığına işarə etməyə kifayətdir. Mənim ruhu tapdığım nöqtələrin kvant mexanizminin işləyişi və ya kvant fizikasının olduğunu deyə bilərik, bunlar, fiziki dünyanın arxasında ruhla əlaqəli bir təməl ola biləcəyini göstərir.⁽⁷⁾ (Kaliforniya Universitetindən tanınmış zərrəciklər fiziki Fred Alan Wolf)

İsaak Nyutona görə işıq, "korpuskul (hissəcik)" adlı maddə axını idi. Tamamilə hissəciklərdən meydana gəlirdi. Digər bir sözlə, kvant fizikası kəşf edilənədək qəbul edilən ənənəvi Nyuton fizikasının təməli, işığın hissəcik yığına olmasına əsaslanırdı. 19-cu əsr fiziklərindən Ceyms Klerk Maksvel isə işığın dalğa xüsusiyyəti göstərdiyini irəli sürmüşdü. Kvant nəzəriyyəsi, fizikanın bu ən böyük mübahisəsinə son qoydu.

1905–ci ildə Albert Eynşteyn işığın kvantlara sahib olduğu iddiasını irəli sürdü. Bunlara foton deyilirdi. Zərrəcik kimi adlandırılırsalar da, 1860–ci illərdə Ceyms Klerk Maksvelin irəli sürdüyü kimi, onları eynilə dalğa hərəkətləri kimi müşahidə etmək mümkün olurdu. Dolayısıyla işıq, dalğa və zərrəcik arasında, sanki keçid kimi idi.⁽⁸⁾ Lakin bu vəziyyət, Nyuton fizikası baxımından olduqca böyük ziddiyyət nümayiş etdirirdi.

Eynşteyndən dərhal sonra Alman əslli fiziki Maks Plank, işıq üzərində tədqiqatlar apararaq, işığın həm dalğa, həm də zərrəcik vəziyyətində ola biləcəyini önə sürən nəzəriyyəsi ortaya atdı və bütün elm aləmini təəccübləndirdi. *Kvant nəzəriyyəsi* adı altında ortaya atdığı bu nəzəriyyəyə görə enerji, düz və daimi deyil, kəsik, qopuq və nöqtəli kvantlar halında yayılırdı (kvant sözü, latıncada "kəmiyyət", fizikada isə "zərrəcik" mənasını verir). Bu düşüncə riyaziyyata Plank sabiti kimi daxil oldu. Kvant hadisəsində işıq, həm maddə, həm də dalğa xüsusiyyəti daşıyır. Foton adlı maddəyə, kosmosda bir də dalğa yoldaşlıq edirdi. Yəni işıq, kosmosda hərəkət edən vaxt dalğa kimi, yəni önünə maneə çıxanda aktiv hissəcik kimi hərəkət edirdi. Başqa sözlə desək, işıq, önünə bir maneə çıxanadək enerji şəklini alır, bir maneə ilə qarşılaşdıqda isə sanki maddi mövcudluğu varmış kimi qum dənələrini xatırladan zərrəciklər şəklini alırdı. Bu nəzəriyyə Plankdan sonra Albert Eynşteyn, Nils Bor, Luis De Broglie, Ervin Şrödinger, Verner Heyzenberq, Pol Dirak və Volfqanq Pauli kimi elm adamları tərəfindən inkişaf etdirildi. Hər birinə bu böyük kəşfdən ötrü nobel mükafatı verildi.

Amit Goswami, işığın bu yeni kəşf edilmiş xüsusiyyəti ilə əlaqədar bunları söyləyirdi:

İşıq, dalğa kimi görülə bildiyi vaxtlarda eyni anda iki və ya daha artıq yerdə olma qabiliyyətinə malikdir. Bir çətinin dəliklərindən keçər və səpələnmə xüsusiyyəti göstərir. Lakin işığı bir fotolentə tutduğumuz vaxt, zərrəcik dənələri kimi müəyyən aralıqlara malik və nöqtə–nöqtə bir xüsusiyyət göstərir. O zaman işıq həm zərrəcik, həm də dalğa olmalıdır. Ziddiyyətli, deyil mi? Bəhs olunan köhnə fizikanın sipərlərindən biri: birdən artıq şərhə yer verməyən qəti izahdır. Haqqında danışılan digər şey isə obyektivlik anlayışıdır: İşığın təbiəti, yəni işığın nə olduğu, onu necə müşahidə etdiyimizdən mi asılıdır?⁽⁹⁾

Elm adamları, artıq maddənin cansız, kor və anlaşılmaz hissəciklər olduğuna inanmırdılar. Digər bir sözlə, kvant fizikası materialist məna daşımırdı. Çünki maddədə, maddi olmayan bir şey vardı. Eynşteyn, Phillip Lenard və Compton işığın zərrəcik quruluşunu tədqiq edərkən, Luis De Broglie də dalğaların quruluşunu tədqiq etməyə başladı. Broglienin kəşfi isə fəvqəladə idi. Apardığı tədqiqatlar nəticəsində atomaltı zərrəciklərin də dalğa xüsusiyyətləri göstərdiklərini müşahidə etdi. Elektron, proton kimi zərrəciklərə də dalğa boyunca yoldaşlıq edir. Yəni materializmin mütləq maddə kimi səciyyələndirdiyi atomun içində, materialistlərin inancının əksinə maddə deyil, əslində mövcud olmayan enerji dalğaları vardı. Atomun içindəki bu kiçik zərrəciklər, eynilə işıq kimi, istədikləri vaxt dalğa kimi hərəkət edir, istədikləri vaxt da zərrəcik xüsusiyyəti göstərirdilər. Yəni materialist

açıqlamaya görə atomun içində "mütləq şəkildə mövcud olan maddə", materialistlərin ehtimallarının əksinə bəzən görüləcək hal alır, bəzən də yox olurdu. Bu əhəmiyyətli kəşf, real dünya zənn etdiyimiz görünüşlərin kölgə varlıq olduğunu, maddənin, fizikadan tamamilə uzaqlaşdığını və metafizikaya yönəldiyini göstərirdi.⁽¹⁰⁾

Fizik Riçard Feynman atomaltı zərrəcikləri və işıqla əlaqədar bu maraqlı həqiqəti bu sözlərlə açıqlayırdı:

"Elektronların və işığın necə davrandıqlarını artıq bilirik. Bəs necə davranırlar? Zərrəcik kimi davrandıqlarını söyləsəm yanlış təəssürat yaradaram. Dalğa kimi davranırlar desəm, yenə eyni şey olar. Onlar özlərinə məxsus, bənzərsiz şəkildə hərəkət edirlər. Buna texniki cəhətdən, "kvant mexanizminin bir davranış forması" deyə bilərik. Bu, daha əvvəl gördüyünüz heç nəyə bənzəməyən bir davranış formasıdır... Bir atom, bir yayın ucuna asılmış yellənən bir ağırlıq kimi davranmaz. Nüvəni əhatə edən bulud və ya duman təbəqəsinə də çox bənzəməz. Daha əvvəl gördüyünüz heç nəyə bənzəməyən bir tərzdə davranar. Ən azı bir sadələşdirmə apara bilərik: Elektronlar müəyyən mənada eynilə fotonlar kimi davranırlar, ikisi də eyni şəkildə "qəribədir". Necə davrandıqlarını qavramaq təxəyyül gücü tələb edir, çünki qavrayacağımız şey bildiyiniz hər şeydən fərqlidir... Bunun niyə belə olduğunu isə, heç kəs bilmir".⁽¹¹⁾

Bütün bunları xülasə etsək: Kvant mexaniklərinin söylədikləri, obyektiv dünyanın bir illüziya olması idi.⁽¹²⁾ Maks Plank adına Fizika İnstitutunun rektoru prof. Hans–Peter Dürr bu həqiqəti belə yekunlaşdırırdı:

Maddə hər nədirsə, maddədən meydana gətirilməmişdir.⁽¹³⁾

1920–ci ildə ən tanınmış fiziklər olan, Pol Dirakdan Nils Bora, Albert Eynşteyndən Verner Heyzenberqə qədər hər kəs, kvant təcrübələrinin nəticələrini açıqlamağa çalışdı. Nəticədə 1927–ci ildə Brükseldəki beşinci Solvay Fizika konqresində bir qrup fizik (Bor, Maks Born, Pol Dirak, Verner Heyzenberq və Volfqanq Pauli) kvant mexanikasının Kopenhagen təfsiri adlandırılan razılığa gəldilər. Bu ad, qrupun lideri olan Borun işlədiyi yerin adı idi. Bor, kvant nəzəriyyəsinin nəzərdə tutduğu fiziki həqiqətin, bir sistemə dair bizim sahib olduğumuz məlumat olduğunu və bu məlumata arxalanaraq ortaya atdığımız təxminlər olduğunu irəli sürdü. Buna görə də, bizim beynimizdəki bu "təxminlərin" "xarici aləmdəki" reallıqla əlaqəsi yox idi. Yəni "içimizdəki dünya", Aristoteldən indiyədək fizikləri maraqlandıran başlıca mövzu olan "xarici aləmdəki həqiqi" dünya ilə əlaqədar deyildi. Fiziklər bu fikirlə əlaqədar keçmiş düşüncələrini bir kənara qoymuş və kvant anlayışının fiziki sistem üzərində yalnız "bizim məlumatımızı" təmsil etdiyi barədə həmfikir olmuşdular.⁽¹⁴⁾ Digər bir sözlə, bizim qəbul etdiyimiz maddi dünya, yalnız bizim beynimizdəki məlumatlar sayəsində mövcud olurdu. Yəni xarici aləmdəki maddənin əsli ilə heç vaxt təmasda ola bilmirdik.

Jeffrey M. Schwartz, Kopenhagen təfsirinə görə ortaya çıxan nəticəni belə ifadə edirdi:

Fizik John Archibald Wheelerin söylədiyinə görə: "Heç bir hadisə, müşahidə edilmədən baş vermir".⁽¹⁵⁾

Xülasə, kvant mexanikasının verdiyi açıqlama daim bir "qəbul edənin" olduğuna əsaslanırdı.⁽¹⁶⁾

Amit Goswami bu həqiqəti belə ifadə etmişdi:

Bu sualı verdiyimizi fərz edək: Yuxarıya baxmadığımız vaxtlarda da Ay hələ də öz yerində olarmı? Ay, nəticədə bir kvant obyekt olduğu üçün (tamamilə kvant obyektlərindən meydana gəldiyi üçün), fizik David Mermin də ifadə etdiyi kimi buna xeyr deməliyik.

Bəlkə də, ən əhəmiyyətli və uşaqlığımızda mənimsədiyimiz ən gizli zənn, xarici aləmdə mövcud olan obyektlərin maddi aləminin, müşahidə edənlərin meydana gətirdiyi obyektlərdən müstəqil olmasıdır. Bu zənnin lehinə bilvasitə dəlillər var. Məsələn, biz Aya baxdığımız vaxt, onun klassik olaraq hesablanmış orbitində olmasını gözlədiyimiz yerdə tapırıq. Əlbəttə ki, biz ona baxmasaq da, zaman–məkan anlayışı çərçivəsində Ayın mütləq orada olduğunu zehnimizdə canlandırırıq. Kvant fizikası isə buna xeyr cavabını verir. Biz Aya baxmadığımız vaxt, hər nə qədər cüzi miqdarda da olsa, onun dalğaları yayılır. Biz ona baxdığımız vaxtsa, dalğa dərhal yox olar və dalğa artıq zaman–məkan anlayışı çərçivəsində olmaz. İdealist bir metafizik fərziyyəni ifadə etmək məsələni daha da aydınlaşdıracaq: Əgər ona baxan şüurlu bir insan yoxdursa, zaman–məkan anlayışı içində heç bir obyekt yoxdur.⁽¹⁷⁾

Əlbəttə ki, bu bizim qavraya biləcəyimiz çərçivədədir. Əlbəttə ki, xarici aləmdə bir Ay olduğu aydındır. Lakin biz baxdığımız vaxt, ancaq Ayın öz dünyamızdakı mövcudluğuyla qarşılaşırıq.

Kaliforniya Universitetindən nevrologiya və psixiatriya professoru Jeffrey M. Schwartz isə, kvant fizikasının göstərdiyi bu həqiqətlə əlaqədar "The mind and the brain" (zehin və beyin) kitabında bu sətirlərə yer vermişdir:

Kvant fizikasındakı müşahidəni qüvvətli şəkildə ifadə etmək olmur. Klassik fizikada (Nyuton fizikası) müşahidə edilən sistemlər, onu müşahidə edən və araşdıran bir şüur sahibindən müstəqil şəkildə mövcudluğa malikdir. Lakin kvant fizikasında, yalnız müşahidə nəticəsində fiziki bir kəmiyyətin həqiqi bir qiyməti olur.⁽¹⁸⁾

Jeffrey M. Schwartz, müxtəlif fiziklərin mövzuyla əlaqədar söylədiklərini belə yekunlaşdırmışdır:

Jacob Bronowskinin "the ascent of man" kitabında ifadə etdiyi kimi: "Fizika elmlərinin məqsədlərindən biri, maddi dünyanın tam görünüşünü vermək idi. 20–ci əsrdə fizikadakı ən böyük müvəffəqiyyətlərdən biri isə, bu məqsədin imkansız olduğunu sübut etmək oldu".

Heyzenberqə görə isə, obyektiv həqiqət "buxar olub uçmuşdur". 1958–ci ildə bunları etiraf etmişdir: "Kvant nəzəriyyəsində riyazi olaraq düstur ifadə etdiyimiz təbiət qanunları, artıq doğrudan da zərrəciklərlə deyil, zərrəciklər haqqındakı məlumatımızla əlaqədardır".

Bor isə: "Fizikanın vəzifəsinin, təbiətin necə olduğunu araşdırmaq olduğunu düşünmək yanlışdır. Fizika, təbiət haqqında bizim nə söyləyəcəyimizlə əlaqədardır" demişdir.⁽¹⁹⁾

Ölkəmizdə də (Türkiyədə) yayımlanan "what the bleep do we know" (nə bilirik ki?) sənədli filmindəki qonaq fiziklərdən Fred Alan Wolf isə bu həqiqəti belə dilə gətirmişdir:

Obyektləri meydana gətirənlər, daha çox obyektlər deyildir. Obyektləri meydana gətirənlər fikirlər, anlayışlar və bilikdir.⁽²⁰⁾

80 il mövcudluğunu davam etdirən insan zəkasının edə biləcəyi ən maraqlı və həssas təcrübələrdən sonra, qəti və elmi cəhətdən sübut edilən kvant fizikasına qarşı heç bir əks fikir yoxdur. Aparılan təcrübələr nəticəsində də əks bir fikrlə qarşılaşılmamışdır. Kvant nəzəriyyəsinin müddəaları, yüzlərlə müxtəlif istiqamətdən aparılması mümkün olan sınaqlardan keçirilmiş və elm adamlarının apardığı hər cür testdən keçmişdir.⁽²¹⁾ Bir çox elm adamına nobel mükafatı qazandırmışdır və hələ də qazandırır. Qeyd–şərtsiz tək həqiqət kimi qəbul edilmiş Nyuton fizikasının gətirdiyi ən təməl anlayışı, mütləq maddə anlayışını yox etmişdir. Keçmiş fiziki qanunların tərəfdarları, maddənin tək və həqiqi varlıq olduğuna inanan materialistlər, kvant fizikasının gətirdiyi "maddəsizlik" həqiqəti qarşısında sözün əsil mənasında tərəddüd ediblər. Artıq bütün fizika qanunlarını metafizik çərçivədə axtarmaq məcburiyyətindədirlər. Bu böyük şok, 20–ci əsrin əvvəllərində materialistlərdə, hal–hazırda bu sətirlərdə tərif edilə bilməyəcək qədər böyük təəccüb oyatmışdır. Kvant fiziki Bryce Dewitt və Neil Graham bu vəziyyəti belə təsvir edirlər:

Müasir elmdəki heç bir kəşf, insan düşüncəsində kvant nəzəriyyəsinin kəşfindən daha dərin iz qoya bilməmişdi. Əsrlər boyu meydana gələn düşüncə qəliblərindən əziyyət çəkən bir nəsil əvvəlki fiziklər, indi yeni bir metafizik düşüncəni qəbul etmək məcburiyyətində qaldılar. Bu yeni istiqamətlənmənin gətirdiyi çətinlik dövrümüzədək davam etdi. Fiziklər əsasən ciddi bir itkiylə üzleşdilər: Həqiqətə olan inamları.⁽²²⁾

Elektronların dalğa xüsusiyyəti və bunun elmi sübutu

Atomaltı zərrəciklərin bəhs olunan maraqlı xüsusiyyətini göstərən ən əhəmiyyətli təcrübə, yunq təcrübəsidir. Bu təcrübə, işığın və elektronun dalğa kimi davrandığını, ikisinin də eyni ölçüdə qəribə xüsusiyyət göstərdiyini görmək üçün aparılmışdır. Burada mövzunu daha yaxşı başa düşə bilmək üçün təcrübənin, elektron əvəzinə qum dənəcikləri ilə aparıldığı fərz edilmişdir.

Böyük bir zərrəcik mənbəyini, məsələn bir qumüfürəni bir divarın qarşısına gətirək. Divarda iki yarıq olsun. Divarın digər tərəfində isə, bu iki yarıqdan keçən zərrəcikləri izləyən bir ekran olsun. Zərrəciklər, mənbədən buraxılar, yarıq boyu hərəkət edər və ekrana dəyərlər. Bir çox zərrəciyin yarıqlardan keçməsinə və ekrana dəyməsinə seyr etdikdən sonra, ekran üzərində iki yığın halında nöqtəciklər meydana gəldiyini görürük. Birinci yığın, ilk yarıqdan gələn zərrəciklər, digər yığın isə, o biri yarıqdan gələnlərdir. Hadisə gözlədiyimiz kimi gerçəkləşmişdir.

İndi təcrübəni fərqli şəkildə apardığımızı düşünək. Bəhs etdiyimiz təcrübə mühitini müəyyən maddə ilə dolduraq, məsələn, suyla. Qum dənəcikləri əvəzinə bir titrəşmə cihazından istifadə edək. Bu cihaz mühiti hərəkətə gətirsin və daimi şəkildə bütün istiqamətlərə doğru su dalğaları meydana gətirsin. Dalğalar, zərrəciklər kimi müəyyən sahə içində məhdudlaşmamışdır. Mühitin hər yerinə yayıla bilər. Nəticə etibarilə, eyni anda hər iki yarıqdan da keçən dalğalar tək bir mühit içində yayılır, bir-birləriylə qarşılaşar və bir-birlərinin hərəkətinə maneə törədirlər. Bir dalğanın təpə nöqtəsi digəri ilə qarşılaşdıqda, bir-birlərinin təsirini yox edirlər. Dalğanın yaratdığı təsir yox olur və geridə su səthində meydana gələn düz səth qalar. Bu, dalğaların ən əsas xüsusiyyətidir.

Təcrübə elektronlar üzərində aparıldıqda, qum dənəciklərində olduğu kimi böyük miqdarda atom yığınının ekrana dəyməsi əvəzinə, elektronların bir-birlərini mane olduqları müşahidə edilmişdir. Digər bir sözlə, zərrəcik kimi qəbul edilən elektronlar üçün gözlənilən şey baş verməmişdir. Dolayısıyla, elektronlar mane olma xüsusiyyəti göstərdiklərindən dalğa xüsusiyyəti daşımalı, zərrəcik olmamalıdır. Lakin elektronlar dalğa da ola bilməzlər, çünki eynilə zərrəciklər kimi, ekrana fasilələrlə yığınlar halında dəyirlər. Belə olan halda, müşahidələrimiz, elektronların qaynaqdan çıxdıqları və ekrana çatdıqları vaxt zərrəcik olduqları, lakin bunun arasındakı hər yerdə dalğa olmalarıdır. Bu həqiqətən də çox qəribədir.⁽²³⁾

Bu təcrübi sübut, materializmi yox etmişdir. Materializmə görə hər zərrəcik, mütləq kosmosda müəyyən yerdə obyektiv mövcudluğa malikdir. Yenə materializmə görə, bir elektron bir aralıq boyunca tək bir yolla hərəkət etməlidir və istiqaməti bilinməyən dalğa kimi iki aralıq arasında hərəkət etməməlidir. Lakin materialistlərin gözlədikləri baş tutmamışdır.

Burada bəhs etdiyimiz dalğa, suda meydana gələn dalğa kimi fiziki mənə daşımır. Buradakı dalğa, elektron dalğalarıdır. Bu dalğalar, bizim fiziki dünyamızdakı üç ölçülü mühitdə yoxdurlar.

Bəhs etdiyimiz kimi dalğa anlayışını tanınmış fizik Fred Alan Wolf belə ifadə edir:

Kvant fizikləri bir hadisənin baş vermə ehtimalını müəyyənləşdirdikləri vaxt, bir ədəd müəyyənləşdirirlər. Bu ədəd, kvant dalğa funksiyaları adlandırılan iki riyazi funksiyasının hasilindən ortaya çıxar... Bu dalğa funksiyaları zaman və məkan içində hərəkət edən həqiqi bir dalğa kimi fərz edilərlər. Lakin əslində bunlar həqiqi dalğa deyildirlər, tamamilə xəyalidirlər. Bunlar, maqnetik sahə və ya cazibə sahəsi kimi bir sahə deyildirlər. Bunları ölçmək olmaz. Kütlələri və ya enerjiləri yoxdur. Bunlar yalnız bizim zehnimizdə və təxəyyülümüzdə mövcud olurlar. Yəni, müşahidə etdiyimiz həqiqi maddi varlıqlar kimi varlıqları yoxdur...

Zaman halqalarını idarə edən dinamika qanunları, bizə aid bir hekayəni əmələ gətirərlər. Digər bir sözlə, bir zaman halqası yarandıqda, şüurlu və ya şüursuz şəkildə "xarici aləmdə"ymiş kimi irəli sürdüyümüz, həm öz zehnimizdə, həm də obyektiv surətdə bölüşdüyümüzə inandığımız reallıqda meydana gəlir.⁽²⁴⁾

Fred Alan Wolfa görə, elektronlarla əlaqədar konkret və elmi həqiqət, onların bildiyimiz fiziki və ya riyazi anlayışlar çərçivəsində dərk edilməsinin mümkünsüz olmasıdır. Lakin biz onsuz da xaricdəki reallıqla heç vaxt təmasda ola bilmərik. Öz hisslərimizdən kənara çıxaraq xarici aləmin əslinə çatmağımız qeyri-mümkündür.

Yunq təcrübəsi, bütün atomaltı zərrəciklər vasitəsilə sınaqdan keçirilə bilər. Lakin nəticə həmişə eyni olacaq. Çünki kvant mexanizmi, bütün kainata hakimdir. Milyonlarla atom birləşib böyük bir obyekt və ya bir insanı meydana gətirdikdə, bəhs olunan maneə törədici təsirin müşahidə edilmə ehtimalı da azalır. Lakin bu, kvant mexanikasının artıq etibarsız olması demək deyil. Sadəcə artıq bu əməliyyatı müşahidə etmək mümkün deyil. Dolayısıyla, bu həqiqət bütün maddələr üçün etibarlıdır. Vaşinqton Universitetindən riyaziyyatçı Tomas McFarlaneyə görə kvant mexanikasında, gündəlik həyatımızda qarşımıza çıxan böyük obyektlər də əslində obyektiv şəkildə mövcud olan maddələr deyildirlər. Farlaneyə görə, obyektiv şəkildə mövcud olan dünyanın görünüşü, yalnız bir illüziyadır.⁽²⁵⁾

Kvant mexaniklərinin elmi cəhətdən sübut etdikləri şey, obyektiv dünyanın sıxlaşdırılmış bir dalğa formasında mövcud olmasıdır. Kvant mexanizmi ilə maraqlananların fikrinə əsasən, insanı aldadan ən böyük problem isə bizim hisslərimizlə mövcud olan dünyada, gerçəkliyi olduqca inandırıcı olan incəlik, dəqiqlik və konkretliyin olmasıdır. Halbuki xarici aləm bizə heç vaxt çatmır. Biz xarici aləmdəki gerçəkliyi, xarici aləmdə mövcud olan maddi aləmin əslini heç vaxt görə bilmərik. Bizim zehnimizdə yaranan bir dünya var və bizim hisslərimizlə mövcud olmasına baxmayaraq, bu dünya mükəmməl

konkretliklə meydana gəlir. Gündəlik həyatımız, xarici aləmdə mövcud olan gerçəkliklə olduqca ziddiyyətli görünüş təqdim edir. Bu vəziyyətdə qarşımıza: "Fiziki reallıqlar, yoxsa bizə doğru və konkret görünənlər mi doğru qəbul edilməli edilməlidir?" sualı çıxır. Tomas J. McFarlane, bu suala belə bir müqayisə ilə cavab tapılacağını bildirir.

McFarlaneyə görə dövrümüzün elm adamlarının, bu cavabı tapmaq üçün bundan 300 il əvvələ qayıdıb, yer kürəsinin düz olduğuna inanan insanlarla qarşılaşdıqlarını düşünə bilərik. Alimlər, onların səhvini düzəltmək üçün onlara nəzakətlə səhv düşündüklərini, Yer in əslində kürə formalı olduğunu söyləyərlər. Onlar isə ehtimal ki, elm adamlarından niyə belə ağılsız bir düşüncəyə qapıldıqlarını soruşurlar. Elm adamları isə onlara, o dövrdəki şərait və elm çərçivəsində öz tezislərini sübut edəcək tək bir dəlil belə gətirə bilməzlər. Lakin onlar dövrümüzün insanlarına, bütün təcrübələrinə əsaslanaraq və bununla əlaqədar dəlillər gətirərək Yer in düz olduğunu imkanları çərçivəsində açıqlayırlar. Üstəlik, yer səthində ölçmə işləri aparmaq və yol xəritələri hazırlamaq üçün müstəvi həndəsəsi anlayışından istifadə edər və gündəlik həyatlarında bununla ziddiyyət təşkil edən heç nə tapmazlar. Eynilə, geniş bir əraziyə və ya dənizə baxdıqları vaxt da heç bir əyrilik görmədiklərini söyləyər və Yer in kürə formalı olduğunu sübut edən heç bir dəlil tapılmadığını iddia edərlər. Bu vəziyyətdə: "Dünya kürə formalıdır" iddiası yalan kimi qalar. Elm adamları, heç nə sübut edə bilməmiş şəkildə, zaman maşınlarına minib və dövrümüzə qayıdirlar.⁽²⁶⁾

McFarlaneyə görə, dostlarımızı Yer in kürə formalı olduğuna inandıra bilməməyimizin səbəbi, əlbəttə ki, özümüzü Yer kürəsiylə müqayisə etdikdə çox kiçik olmağımızdır. Təcrübəmiz kiçik bir ərazidə baş tutduğu üçün Yer kürəsi, əslində belə olmadığı halda, düz kimi görünür. Digər bir sözlə, Yer in görünən hamarlığı əslində həqiqi hamarlıq deyil, çünki Yer düz deyil. Lakin Yer kürəsi böyük olduğu üçün bu aldadan düzlükdür. Yer in kürə formalı olduğunu sübut etmək üçün, gündəlik təcrübələrimizdən kənara çıxmalıyıq. Məsələn, bir təyyarə ilə Yer in ətrafında uça bilər və ya kosmik gəmi ilə kosmosa çıxıb bilərik. Lakin gündəlik təcrübələrimizlə kifayətləndiyimizdə, düzlüyün bir illüziya olduğuna dair heç bir sübutumuz olmaz. Eynilə, Yer in düz olduğuna inanmamaq üçün bir səbəbimiz də yoxdur. McFarlane, verdiyi bu nümunədən sonra sözlərinə belə davam edir:

Əgər insanlar keçmişdə həqiqət barəsində bu qədər aldanıblarsa, biz hal-hazırda aldanmadığımızı haradan bilərik? Gördüyünüz kimi, bizim indiki həqiqi fikrimizin gündəlik təcrübələrimizin nəticələriylə üst-üstə düşməsi, bunların həqiqət olduğu mənasını verməz. Bizim təcrübələrimizin bir sərhəddi olduğu üçün, bəlkə də, dünyanın obyektiv olduğu fikrimiz həqiqətən də bir illüziyadır. Eynilə düz dünya fikrinin bir illüziya olması kimi.⁽²⁷⁾

Maddənin mütləq olduğu iddiası, materializmlə birlikdə yox oldu

Kvant mexanikası bizə bu nəticəni göstərdi: Maddə, materialistlərin iddia etdikləri kimi mütləq və sonsuz deyil. Maddə əzəli və ya əbədi olmadığı kimi, ətrafımızda gördüyümüz varlıqlar da yalnız bir atom yığını deyildirlər. Kvant fizikasına görə maddə, materialistlərin heç düşünmədikləri ölçülər çərçivəsində xüsusiyyət dəyişdirmiş və maddənin təməlinin yalnız bir enerji forması olduğu elmi cəhətdən sübut edilmişdir. Materializm, kvant fizikasının göstərdiyi həqiqətlərlə elmi mənada qəti şəkildə tənəzzül etmişdir.

Paul Davies və John Gribbin, yeni fizikanın materializmi tamamilə yox etdiyi həqiqətini belə yekunlaşdırır:

Materializmin həyat mənbəyi fizika elminin, eyni zamanda materializmin ölümü üçün signal olduğunu söyləmək doğrudur. 20-ci əsr boyu yeni fizika, bir sıra təəccüb oyandıran kəşflərlə materialist doktrinanın təməllərini yox etdi. Əvvəlcə, Nyutonun məkan və zaman mövzusunda təxminlərini yox edən nisbilik nəzəriyyəsi ortaya çıxdı... və daha sonra kvant nəzəriyyəsi ortaya çıxdı və bizim maddə görünüşümüzü tamamilə dəyişdirdi.⁽²⁸⁾

Fizik Fred Alan Wolf isə, materializmi artıq elm adamlarının da tərk etdiyini belə xəbər verir:

Əksər elm adamı da daxil olmaqla böyük əksəriyyətimiz, yeni obyektiv materializmi qəbul etmirik. Qəlbimizin dərinliklərində bizdən əvvəlki kimyaçıların etdikləri kimi, bütün kainatdan məsul olan şeyin, materializmdən olduqca zəngin olduğuna inanırıq.⁽²⁹⁾

Materializmin süqutunun gətirdiyi nəticə nədir? İnsanların böyük hissəsini aldadan, onları Allahın varlığına inanmalarına imkan verməyən ən böyük səbəblərdən biri maddənin yeganə mütləq varlıq olduğuna dair qəti qənaətləridir. Xarici aləmi, qəbul etdikləri hisslər toplusu kimi qəbul etmək əvəzinə, gördükləri hər şeyin əslilə təmasdaymış kimi davranırlar. Materializmin irəli sürdüyü maddənin yaranmasındakı məqsədsizliyi, özlərinə də tətbiq edər, eləcə də, dünyaya gəlmə və dünyada mövcud olma məqsədlərinin olmadığını zənn edirlər. Allahın varlığının dəlillərini görə bilməz və inana bilmək üçün Allahın da (Allahı tənzih edirik) maddi varlıq kimi özlərinə görünməsini gözləyərlər. Varlıqların yaradılmadıqlarına inanar və dolayısı ilə bir Yaradıcının varlığını əsla qəbul etmək istəməzlər.

Məhz materializm bəhanəsinə sığınaraq, əslində Allahın mütləq varlığı və bütün şeyləri yaratdığı həqiqətləri inkar edilməyə çalışılır. Materializmin süqutu, bu bəhanəni qəti şəkildə ortadan qaldırmış, Allahın mütləq varlığı həqiqətini bütün dəlilləriylə göstərmişdir.

Delaver Universiteti Bartol Araşdırma İnstitutundan zərrəciklər fiziki Stephen M. Barr, bu həqiqəti bu sözlərlə ifadə edir:

Elm bizi belə bir macərəyə sürüklədi. Silahlarla deyil, teleskoplarla və zərrəcik sürətləndiriciləriylə təchiz olunmuş və mürəkkəb riyaziyyatın işarələri və simvollarıyla danışan elm, bizə, çox fərqli sahilləri və bizə olduqca yad olan fantastik yerləri gətirdi.

Kainatı araşdırmağa davam etdikcə, səfərin sonuna çatdıqda, artıq bir–bir bizə tanış gələn sərhəd daşlarını və ən qədim evimizin planını qavramağa başladıq. **Həqiqəti tapmağa çalışdığımız bu səfər ən sonunda bizi Allaha yönəldir.**⁽³⁰⁾

Maddənin əsli ilə təmasda olunduğunu düşünmək yalnız bir zəndir. Hisslərimizlə qavraya bildiyimiz bu dünyada, buna dair heç bir dəlil yoxdur. Biz, yalnız öz hisslərimizdə mövcud olan dünyanı görə bilər və eşidə bilərik. Xarici aləmdəki maddi dünyanın əslinə çatmağımızsa qeyri–mümkündür. Kainat əzəli və əbədi deyil, başlanğıcı və sonu var. Kainatın heç bir nöqtəsində, materialistlərin iddia etdiyi kimi "məqsədsizlik" yoxdur. Bütün kainat və bunun içindəki hər varlıq, bir məqsəd üçün yaradılmışdır. Bunların hamısının göstərdiyi tək bir nəticə var: Kainatın hər nöqtəsində yaradılış hakimdir. Yaradılan əsərlərsə, olduqca üstün bir gücün, bir Yaradıcının varlığını göstərir. Bu Yaradıcı, bütün aləmləri əhatə edən Uca Allahdır.

Materialistlərin bu həqiqətə qarşı apardıqları mübarizə artıq heç bir məna kəsb etmir. Çünki müasir fizika elmi, onları söylədiklərinin tam əksi olan nəticələr vermişdir.

Allah ayələrində belə bildirir:

Biz göyü, yeri və onların arasında olanları əyləncə üçün yaratmamışıq.

Əgər Biz Özümüzə əyləncə düzəltmək fikrində olsaydıq, onu mütləq Öz yanımızda olanlardan hazırlayardıq. Əgər etsəydik, belə edərdik.

Xeyr, Biz haqqı batilin üstünə atarıq və o da onun beynini darmadağın edər. Bir anda batilin yox olub getdiyini görərsiniz. Allaha aid etdiyiniz sifətlərə görə vay halınıza!

Göylərdə və yerdə kimlər varsa, hamısı Onundur. Onun yanında olanlar Ona ibadət etməyə təşəxxüs göstərmir və bundan yorulurlar. (Ənbiya surəsi, 16–19)

Kvant fizikasının ardınca xarici aləm

Bir enerji forması: işıq

Maks Plankın kəşfinə görə işıq, həm dalğa, həm də zərrəcik xüsusiyyəti göstərir. Plankdan sonra aparılmış bir çox təcrübə və müşahidə, bu həqiqəti konkret şəkildə ortaya çıxartmışdır. Belə olan halda, işıq barədə belə deyilə bilər: Işıq, dalğa şəklində hərəkət edən bir enerjidir. Bu tərifin daha yaxşı başa düşülməsi üçün, digər bir dalğa növünü, suda meydana gələn dalğaları nümunə verə bilərik. Su dalğaları sudan meydana gəlməzlər. Dalğa, suda hərəkət edən enerjiden meydana gəlir. Əgər bir hovuzun bir ucundan digər ucuna dalğa hərəkət etsə, bu hovuzun sağ tərəfindəki suyun, hovuzun sol tərəfinə keçdiyi demək olmaz. Su olduğu yerdə qalmışdır. Hərəkət edən şey dalğadır, yəni enerjidir. Vanna suyla dolu olduğu vaxt, əlinizi onun içinə salıb hərəkət etdirdiyiniz vaxt, dalğa yaranar, çünki suya enerji verərsiniz. Enerji, suda dalğa şəklində hərəkət edir.

Bütün dalğalar hərəkət edən enerjidir və ümumiyyətlə bir vasitədən, məsəl üçün, sudan istifadə edərək hərəkət edirlər.

Işıq dalğaları, su dalğalarına nisbətən bir qədər mürəkkəbdirlər və hərəkət etmək üçün bir vasitəyə ehtiyac duymazlar. Boşluq içində də hərəkət edirlər. Işıq yalnız başlanğıc mərhələsində maddədən asılı olar. Əvvəla işıq yaradıldıqda, hər hansı bir maddi element olmadan, müstəqil şəkildə hərəkət edə bilər. Işıq enerjisi, heç bir maddənin olmadığı yerdə ola bilər.⁽³¹⁾ Həm işıq, həm də istilik, elektromaqnit şüa kimi bilinən enerjinin müxtəlif formalarıdır. Elektromaqnit şüanın bütün müxtəlif formaları, kosmosda enerji dalğaları şəklində hərəkət edir. Bu, bir gölün üzərinə atılan daşların meydana gətirdiyi dalğalara bənzədilə bilər. Necə ki, bir göldə yaranan dalğaların fərqli uzunluqları ola bilirsə, elektromaqnit şüaların da müxtəlif dalğa uzunluqları olur.

Lakin elektromaqnit şüaların dalğa uzunluqları arasında çox böyük fərqlər mövcuddur. Bəzi dalğa uzunluqlarının eni kilometrə qədər ola bilər. Başqa dalğa uzunluqları isə, bir santimetrin trilyonda bir hissəsindən daha kiçikdirlər. Alimlər bu fərqli dalğa uzunluqlarını təsnif edərək növlərə ayırırlar. Məsələn, santimetrin trilyonda bir hissəsi qədər kiçik dalğa uzunluqlarına sahib şüalar, qamma şüaları adıyla tanınır. Bunlar çox böyük enerjiyə malikdirlər. Dalğa uzunluqları kilometrə qədər olan şüalar isə: "radio dalğalar" adlandırılır və bunlar çox zəif enerjiyə malik olurlar. Bundan ötrü də, qamma şüaları bizim üçün öldürücü olduğu halda, radio dalğaları bizə heç bir təsir göstərməz.

Burada diqqət yetirilməli nöqtə, dalğa uzunluqlarının ölçülərinin görünməmiş dərəcədə geniş intervalda fərqlənmələridir. Ən qısa dalğa uzunluğu, ən uzun dalğa uzunluğundan tam 1025 qat kiçikdir. 1025, 1-in yanına 25 sıfırın əlavə olunmasıyla yaranan

bir ədəddir. 10.000.000.000.000.000.000.000.000 şəklində yazıla bilməyimiz bu ədədin böyüklüyünü daha yaxşı qavramaq üçün bəzi müqayisələr aparmaq yerində olar. Məsələn, Yer dörd milyard illik ömrü boyu keçən saniyələrin ümumi sayı, yalnız 10^{17} dir. Əgər 10^{25} -dək saymaq istəsək, gecə-gündüz heç dayanmadan saymalı və bu işi yerin yaşından 100 milyon dəfə daha uzun müddət ərzində davam etdirməliyik! Əgər 10^{25} ədəd oyun kartını üst-üstə düzməyə çalışsaq, Süd yolu qalaktikasından çox kənara çıxmalı və müşahidə edilə bilən kainatın təxminən yarısı qədər bir məsafə getməliyik.

Kainatdakı müxtəlif dalğa uzunluqlarının ölçüləri məhz bu qədər geniş intervalda dəyişir. Lakin maraqlıdır ki, Günəşimiz, bu geniş intervalda çox kiçik bir intervala sıxışdırılmışdır. Günəşdən yayılan müxtəlif dalğa uzunluqlarının 70%-i, 0,3 mikronla (bir mikron millimetrin mində bir hissəsidir) 1,50 mikron arasındakı kiçik bir interval daxilindədir. Bu intervalda üç növ işıq mövcuddur: Görünən şüalar, yaxın infraqırmızı şüalar və bir qədər də yaxın ultrabənövşəyi şüalar.

Bu üç növ işıq sayca çox görünə bilər. Lakin əslində üçü birlikdə, elektromaqnit intervalda tək bir yeri tutur! Digər bir sözlə, Günəşin saçdığı bütün şüalar, üst-üstə düzdüyümüz 10^{25} ədəd oyun kartının tək-cə birinin ölçüsünə uyğun gəlir. Günəşin şüalarının bu kiçik intervala yerləşdirilmiş olmasının əhəmiyyətli səbəbi isə, Yer kürəsində həyatın mövcudluğunu təmin edən şüaların yalnız bu şüalar olmasıdır.

İnsan gözünə, ona təsvir vermək üçün qıcıqlandıran işıq isə, geniş tezlik intervalı arasında olduqca kiçik bir intervalı, bir oktavadan* daha az bir yeri tutur. Belə ki, torlu qişanı qıcıqlandıran işıqların dalğa uzunluqları santimetrin milyonda 75 hissəsiylə milyonda 39 hissəsi arasında dəyişir. Nevropsixologiya professoru Riçard L. Qriqoriyə (Richard L. Gregory) görə, "bu prizmadan baxsaq, demək olar ki, kor sayılarıq"⁽³²⁾

Bu həqiqəti nəzərə aldıqda, xarici aləmdəymiş kimi qəbul etdiyimiz işığın yalnız kiçik bir hissəsini görə bildiyimizi başa düşərik. Digər bir sözlə, torlu qişamızın qəbul etdiyi işıqla, olduqca kiçik bir tezliyin meydana gətirdiyi təsvirlərə sahib ola bilərik. Bundan savayı tezliklərin olduğu dünya, bizim üçün naməlumdur.

Bəs onda, olduqca kiçik intervaldakı tezliklərini görə bildiyimizi zənn etdiyimiz işıq, həqiqətən də xarici aləmdə bizim tanıdığımız şəkildədirmi?

İşığın xüsusiyyəti, maddələr üzərində yaratdığı təsirdir. Maddə əsasən sabitdir. Bizim hər cür itələmə və çəkmə qüvvəmizə müqavimət göstərər və hər hansı bir şeyi itələdiyimiz və ya özümüzə çəkdiyimiz vaxt, öz üzərimizdə itələmə və çəkmə təsirlərini hiss edərik. Nyuton bunu: "Qarşılıqlı təsir qanunu" adlandırmışdır. Işıq da, maddə ilə qarşılıqlı təsirə daxil olar, lakin işıq zərrəcikləri sabit deyillər. Işığın, cisimlərlə qarşılıqlı təsirə daxil olduğunu görə bilərik (lazer şüasının metalları kəsməsi və zədələnmiş torlu qişanı bərpa etməsi nümunələrində olduğu kimi), lakin heç bir maddənin işıqla qarşılıqlı təsirə daxil

olduğunu görə bilmərik. Fiziklər maddələrin işıqla qarşılıqlı təsirə girə bilməməsini sabit kütlənin yoxluğu adlandırırlar.⁽³³⁾ Sabit kütlə, bir yerdə olduğu kimi dayanan, yəni sabit varlığı olan kütlədir. Işıq isə, qeyri-sabitdir. O həmişə hərəkət edir. Dolayısıyla işıq kütləsiz və bundan ötrü də, "maddə" xüsusiyyəti daşımayan enerji formasıdır. Fred Alan Wolf, bu vəziyyəti belə açıqlamışdır:

Biz işığı gördüyümüz vaxt, əslində qətiyyənlə işığı görmərik. Bizim gördüyümüz təsvirlər, işığın maddə ilə girdiyi qarşılıqlı təsirin duyğu orqanlarımız üzərində yaratdığı təsirin nəticələridir. Biz maddəni hərəkət edərkən görürük. Işıq, həqiqətən də bu dünyadan kənarında olan bir şeydir...⁽³⁴⁾

Xarici aləmdəki işıq əslində haradadır?

Işıq, bizə xarici aləmi göstərən və ondakı təsvirin meydana gəlməsinə vəsilə olan şeydirmi? Çölə çıxdığınız vaxt, ətrafınızdakı bütün maddi varlıqların mövcud olmasına, lakin qapqaranlıq bir otaqda maddənin bizim üçün tamamilə yox olmasına səbəb olan şey işıqdır? Işıq olmasa, ətrafımızdakı dünya bizim üçün tamamilə yox olarmı?

Bizim qəbul etdiyimiz xarici aləmin yalnız görünən işığın varlığı sayəsində mövcud olması iddiası, yalnız bizim zənnimizdir. Əslində xarici aləmdə işıq yoxdur, zülmət qaranlıq hakimdir. Nə lampalar, nə avtomobil faraları, nə də Günəş əslində bizim bildiyimiz kimi işıq saçmaz. Işıq, insanların beyinlərində yalnız bir siqnal kimi meydana gəlir və yaşadıkları dünyanı işıqlandırır.

Bunun texniki izahı belədir: Günəş və digər işıq mənbələri, müxtəlif dalğa uzunluqlarına malik elektromaqnit zərrəciklər (fotonlar) saçarlar. Bu zərrəciklər, quruluşlarına uyğun şəkildə kainata yayılırlar. Məsələn, bir çox radioaktiv zərrəcik bədənimizin içindən keçib gedər. Onları ancaq qurğusunun təbəqə dayandırma bilər. Bu zərrəciklərin bəziləri o qədər ağır olub, o qədər böyük miqdarda enerji yükünə sahibdirlər ki, çox vaxt dəydikləri molekulu parçalayaraq yollarından çox çıxmadan davam edirlər. Bu, radiasiyanın xərçəng xəstəliyi yaratmasının səbəbidir. Daha zəif radiasiya növü olan rentgen şüalarından faydalanılaraq rentgen maşınları istehsal olunmuşdur. Bu maşınların gördüyü iş, radio dalğalarının yaratdığı təsiri "görünən işığa" çevirmək, yəni gözlərimizin qəbul edə biləcəyi vəziyyətə salmaqdır. Yəni işıq, göz tərəfindən qəbul edildiyi və beyin tərəfindən şərh olunduğu müddətcə mövcud olar. Xarici aləmdə isə, bizə məlum olan işıq və aydınlıq yoxdur.

Radio dalğalarında zərrəciklər toqquşmadıqları üçün insana zərər verməzlər. Bu dalğalar heç bir duyğu orqanımız tərəfindən qəbul edilə bilməz, lakin evlərimizdəki radiolar bunları qulaqlarımız vasitəsilə eşidilə bilən səs dalğalarına çevirir. Radioda bir veriliş yayımlanmadıqda eşidilən xışıltı isə, əslində Günəş və bütün ulduzlar tərəfindən kainatın

yaranmasından indiyədək yayılan kosmik fon radiasiyasının "səsidir". Burada "səs" deyildikdə, bu dalğaların radiolarımız tərəfindən emal olunaraq qulaqlarımız tərəfindən eşidilə bilən vəziyyətə gətirilməsi və sonra da beynimizdə yaratdıqları signal nəzərdə tutulur. Yəni, əslində bizim üçün mövcud olmayan, fiziki mənada da maddi varlığı olmayan dalğalar, radio tərəfindən qulağın eşitdiyi və beynin şərh etdiyi bir formaya çevrilər.

Eyni vəziyyət televizor üçün də etibarlıdır. Bizim görə bilmədiyimiz müxtəlif işıq dalğaları, televiziya tərəfindən şərh olunaraq, bizim qəbul edə biləcəyimiz şəklə çevrilər.

"İşıq" adlandırdığımız anlayışın mənbəyi olan fotonlar isə, olduqca yüngül zərrəciklər olub, çox vaxt ilk atoma toxunduqdan sonra istiqamətlərini dəyişərlər. Üstəlik, bunu edərkən toxunduqları yerə elə də zərər verməzlər. Tezliklərindən, yəni titrəşmə sürətlərindən ötrü daha yüksək enerjiylə yüklənmiş ultrabənövşəyi şüalar, dərimizə nüfuz edə bilər və bəzən də genetik şifrəmizi korlayarlar. Müəyyən saatlarda günəş işığına həddən artıq məruz qalmağın xərçəng xəstəliyinə səbəb olması da bundandır.

Tezliklərindən ötrü infraqırmızı şüalar kimi adlandırılan fotonlar isə, enerjilərinin bir hissəsini toxunduqları səthə verərlər və buradakı atomların titrəşmə sürətini, yəni temperaturunu artırarlar. Bu baxımından infraqırmızı şüalar, istilik şüaları da adlandırılır. Közərmiş kömür sobası və ya elektrik sobası yüksək miqdarda infraqırmızı şüa yayır. Bu şüalar dərimiz tərəfindən istilik kimi qəbul edilər. Əslində xarici aləmdə "istilik" adlı bir şey də yoxdur. İstilik dediyimiz şey, işıq dalğalarının yaratdıqları enerjiden ibarətdir. İstiliyi qəbul edənin, hiss edənin varlığı olmadan, "isti" adlı şeyin mövcud olduğunu iddia etmək qeyri-mümkündür.

Fotonların bir hissəsinin tezliyi ultrabənövşəyi şüalarla və infraqırmızı şüalar arasında tərəddüd edir. Bunlar gözümüzün arxasındakı torlu qişa təbəqəsinə düşdükdə buradakı hüceyrələr tərəfindən elektrik signalına çevrilərlər. Biz də əslində fiziki bir hadisə olan fotonları "ışıq" hesab edirik. Əgər gözümüzdəki hüceyrələr fotonları "istilik zərrəcikləri" hesab etsəydilər, o zaman bizim üçün işıq, rəng və qaranlıq kimi adlandırdığımız anlayışlar heç vaxt olmayacaq və cisimlərə baxdığımız vaxt, onların yalnız "isti" və ya "soyuq" olduqlarını hiss edəcəkdik. Digər bir sözlə xarici aləmdəki dünyanın mövcud forması, duyğularımızın onu qəbul etmə formasından asılıdır. Xarici aləmdə istilik və işıq yoxdur. Ətrafımız, müxtəlif tezliklərə malik olub, dalğa şəklində hərəkət edən zərrəciklərlə əhatələnmişdir. Bunları bizim üçün "görünən və hiss edilən hala gətirən şey", yalnız beynimizdəki qəbul etmə mərkəzləridir.

Gözümüzün torlu qişa təbəqəsinə düşən fotonlar, buradakı reseptorlar tərəfindən elektrik signalına çevrilərlər. Bu elektrik signalı sinir hüceyrələri tərəfindən beyindəki görmə mərkəzinə ötürülür. Beyindəki görmə mərkəzi də, bu elektrik signalını şərh edərək bir təsvir meydana gətirər. Fizika kitablarında işığın bu xüsusiyyəti belə ifadə edilir:

İşıq sözü fiziki və ya obyektiv mənada, elektromaqnit dalğalar və ya fotonlarla əlaqədar olaraq işlədildi. Eyni söz psixoloji mənada elektromaqnit dalğalar və fotonların, gözün torlu qişasına düşdüyü vaxt, insanda yaranan hisslə əlaqədar olaraq da işlədilir. İşıq sözünün həm obyektiv, həm də subyektiv anlayışlarını birlikdə ifadə edək: İşıq, bir insan gözündə torlu qişanın qıcıqlandırılması nəticəsində yaranan görmə təsiriylə üzə çıxan enerji formasıdır.⁽³⁵⁾

Əslində xarici aləmdə mövcud olduğunu zənn etdiyimiz canlı və işıqlı dünya, xarici aləmdə maddi varlığı olan, lakin bu varlığın əslini bizim qətiyyənlə görə bilmədiyimiz, bizdə hiss kimi meydana gələn bir xəyaldır. Günəşli bir gündə seyr etdiyimiz dəniz mənzərəsi əslində tamamilə bir qaranlıqdan ibarətdir. Orada heç bir işıltı, dənizin parlaqlığı, havanın açıqlığı və günəşin göz qamaşdıran işığı yoxdur. Bizə aid bu canlı və işıqlı təsviri qəbul etməyimizi təmin edən şey, yalnız beynimizə ötürülən elektrik siqnallarıdır. İşıq; beynimizdə yaranan bir hiss olmaqdan savayı, xarici aləmdə də yalnız bir enerji şəklində mövcuddur. Buna görə də, maddənin mövcudluq səbəbi kimi düşünülməmiş işıq, bizim üçün yalnız bir xəyaldan ibarətdir.

Bu həqiqətə baxdığımız vaxt, maraqlı bir nəticəyə gələrik: Əslində gözümüzün "görmək" kimi bir xüsusiyyəti yoxdur. Göz, yalnız fotonları elektrik siqnalına çevirən bir vasitədir. İdrak etmək qabiliyyətinə sahib deyil. Ətrafımızı əhatə etdiyini düşündüyümüz parıldayan dünyanı seyr edən göz deyildir. İşıq və ya rəng hissi gözdə yaranmır. Bu mövzudan, görmə ilə əlaqəsi olan önümüzdəki başlıqlar altında ətraflı şəkildə danışılacaq.

Rənglər ancaq beynimizdədirmi?

İşıq yalnız beynimizdə yaranan bir hissdən ibarətdir. Bunun üçün də, mənbəyi işıq olan və bütün həyatımızı əhatə edən rənglər də, beynin şərhindən başqa bir şey deyil.

İstənilən tezlikdəki fotonlar rəng adlandırılır. Fotonun titrəşmə ölçüsünə görə rəngləri bir-birindən ayırd edərik. Yəni, qırmızı bizim üçün fərqli titrəşmə ölçüsünün, sarı isə digər bir titrəşmə ölçüsünün meydana gətirdiyi rəngdir. Kağız ağdır, çünki istənilən tezlikdəki fotonu əks etdirər. Yarpaq yaşıldır, çünki yalnız yaşıl rəng hissi oyadan tezliklərdəki fotonları əks etdirər, geridə qalanları isə udar. Şüşə şəffafdır, çünki fotonlar demək olar ki, heç bir mane ilə üzləşmədən şüşədən keçərək bizə çata bilərlər. Qara bir parça, bütün fotonları udduğu üçün geriye heç nə əks olunmaz. Yəni buradan gözümüzdə fotonlar gəlib çatmaz, biz də onu qaranlıq, yəni qara hesab edərik. Ayna təsvirin surətini əks etdirər, çünki əks etdirmə səthi hamardır və gələn şüalar ona toxunub istiqamətlərini dəyişdikləri anda bir-birlərinə olan paralellikləri demək olar ki, heç dəyişməz.

Rəngin qəbul edilmə prosesi gözün torlu qişa təbəqəsindəki kolbacıqlarda başlayar. Torlu qişada, işığın müəyyən dalğa uzunluğuna cavab verən üç əsas kolbacıq qrupu var. Bu

hüceyrə qruplarının birincisi qırmızı, ikincisi mavi, üçüncüsü isə yaşıl işığa həssasdır. Bu üç fərqli kolbacıq hüceyrəsinin müxtəlif dərəcədə qıcıqlandırılması nəticəsində milyonlarla fərqli rəng tonu yaranar. Lakin işığın kolbacıq hüceyrələrinə çatması rənglərin meydana gəlməsi üçün kifayət deyil. Con Hopkins Universitetinin Tibb fakültəsindən tədqiqatçı Jeremy Nathans, gözdəki hüceyrələrin rəngləri yaratmadığını belə ifadə edir:

Bir kolbacıq hüceyrəsinin edə bildiyi yeganə şey, işığı tutub onun intensivliyi barədə məlumat verməkdir. Rəng haqqında sizə heç nə söyləməz.⁽³⁶⁾

Kolbacıq hüceyrələri qəbul etdikləri bu rəng məlumatlarını, sahib olduqları pigmentlər sayəsində elektrik siqnallarına çevirirlər. Bu hüceyrələrə bağlı olan sinir hüceyrələri də elektrik siqnallarını beyindəki xüsusi bir nahiyəyə çatdırırlar. Məhz həyatımız boyu gördüyümüz rəngarəng dünyamızın yarandığı yer beyindəki bu xüsusi nahiyədir.

Bəs beynin bu nahiyəsində hər hansı rəng varmı?

Beynin bu xüsusi nahiyəsi, eynilə beynin digər nahiyələri kimi qarqaranlıqdır. Burada heç bir işıq, heç bir rəng yoxdur. Beynin bu nahiyəsində qırmızı, yaşıl, sarı rəng yoxdur. Ağ rəng yoxdur. Rənbərəng çiçəkli bağçaların, gözümüzü qamaşdıran günəş şüalarının əksi yoxdur. Gömgöy səma, yamyaşıl ağaclar yoxdur. Kəllənin içi zülmət qaranlıqdır. Gözlərimizdən içəriyə doğru işığın daxil olduğunu zənn edirik. Halbuki, nə gözlərimizdən kənar, nə də gözlərimizin arxasında işıqdan əsər-əlamət yoxdur.

Rənglərin yaranması, obyektlərin işığı əks etdirmə xüsusiyyətindən qaynaqlanır. Xarici aləmdə işıq olmadığına görə, rənglərin varlığından söz gedə bilməz. Bəs bizə xarici aləmdəymiş kimi, görünən rəngli dünya haradadır? Bu rəngli dünya, nə xarici aləmdən bizə çata bilər, nə də beynimizin içində meydana gələr. Rəngli dünya, bizim qəbul etdiyimiz şeydir. Biz belə şərh etdiyimiz üçün belədir.

Kembridj Universitetinin riyaziyyat və nəzəri fizika fakültəsindən Peter Russell bu vəziyyəti belə təsvir edir:

"Xarici aləmdəki" dünyanın, bizim irəli sürdüyümüzədən olduqca fərqli olduğu həqiqəti bir çox insanı təəccübləndirir. Yaşıl rənglə əlaqədar təcrübələrimizi qiymətləndirin. Fiziki dünyada müəyyən tezlikdə işıq mövcuddur, lakin işığın özü yaşıl deyil. Gözdən beynə çatan elektrik impulsları da yaşıl deyil. Orada heç bir rəng yoxdur. Gördüyümüz yaşıl rəng, bu işıq tezliyinə cavab verən zehində görülən bir xüsusiyyətdir. Zehnin yalnız obyektiv təcrübəsi kimi mövcuddur.⁽³⁷⁾ (vurğu qaynaqdakı kimidir)

Rənglər, eynilə işıq kimi, beynin şərhilə ortaya çıxar. Gördüyümüz təsvirlərdə mövcud olan işıqlıq və rəngli dünya, yalnız bizim bu şəkildə qəbul etdiyimiz radiasiya növlərinin yaratdığı bir dünyadır*. Şərh etmək tamamilə bizə aiddir. Bristol Universitetinin

fəxri nevropsixologiya professoru Richard L. Gregory, "eye and brain" (göz və beyin) adlı kitabında bu həqiqəti belə yekunlaşdırmışdır:

İşıq, sözün əsl mənasında rəngli deyil. İşıq, parlaqlıq və rəng hissələrini verir. Lakin bunu, ancaq uyğun bir göz və sinir sistemi ilə bacara bilər.⁽³⁸⁾

Gözdə yarana biləcək bir zədə və ya quruluş dəyişikliyi, gələn fotonları müxtəlif elektrik signallarına çevirəcək və beyindəki görmə mərkəzi eyni xüsusiyyətdə də olsa, göz tərəfindən emal olunan signallar, eyni cismin çox müxtəlif şəkillərdə qəbul edilməsinə səbəb olacaq. Daltonizm xəstələriylə normal görənlərin müəyyən rəngləri çox fərqli qəbul etmələri və şərh etmələri bundandır.

Bütün bunların ortaya çıxartdığı həqiqətsə budur: "Xarici aləm" hesab etdiyimiz məkan, qaranlıqdır. Əslində qaranlıq anlayışı da aldadıcı ola bilər. Orada heç bir rəng yoxdur. Rənbərəng rənglərlə bizə təqdim edilmiş üç ölçülü, işıqlı dünya tamamilə aldadıcıdır. Bizim işıq və ya rəng kimi şərh etdiyimiz foton hərəkətləri, zülmət qaranlıq bir mühitdə baş verən fiziki hadisələrdən başqa bir şey deyil. Göz də daxil olmaqla bütün bədənimiz, eləcə də üç ölçülü, rəngarəng bir məkan kimi gördüyümüz bütün maddi aləm, bu boşluqda yerləşir. Bunu bizim gördüyümüz şəkildə şərh edən, yalnız beyindir. Lakin işin maraqlı tərəfi, bütün bunları qəbul edən gözün və bütün bunları şərh edən beynin də zülmət qaranlıq olmasıdır. İşıq və rəng, onu şərh edən beynin içində də deyil.

Şüur və beyin mövzusunda bir çox tədqiqatlar aparan Tufts Universitetinin fəlsəfə professoru Daniel C. Dennett, bu həqiqəti bu cür yekunlaşdırır:

Elm, rəngləri fiziki dünyadan çıxarıb yerinə yalnız rəngsiz, müxtəlif dalğa uzunluğundakı elektromaqnit şüaları gətirdi.⁽³⁹⁾

Dennett, digər bir kitabında rənglərin yaranması barədə isə bunları söyləyir:

Dünyada rəng yoxdur; rəng yalnız baxnın gözündə və beyində meydana gəlir. Obyektlər işığın müxtəlif dalğa uzunluqlarını əks etdirir, lakin bu işıq dalğaları rəngsizdir.⁽⁴⁰⁾

Rəng, insanın xarici aləmdəki işığı qəbul etmə formasıyla əlaqədar olduğuna görə, bizim qəbul etdiyimiz dünyanın, başqaları üçün də eyni olub-olmadığını bilməyimizə imkan yoxdur. Birinin qırmızı kimi gördüyü rəngin bizim üçün də eyni qırmızı olduğunu heç vaxt bilmərik. "Rəngarəng" anlayışı, bəlkə bizim üçün milyonlarla fərqli rəngin birlikdə olması kimi ifadə etdiyimiz bir anlayışdır. Lakin başqa bir insan, olduqca məhdud sayda rəng aydınlığı və müxtəlifliyi görür və bunu yenə "rəngarəng" kimi şərh edə bilər. Öz qəbul etdiyimiz hisslə, bizimlə birlikdə eyni obyektə baxan digər insanın qəbul etdiyi hissi müqayisə etmə imkanımız yoxdur. Biz, eyni şeyə baxdığımızı zənn edirik. Lakin bəlkə də bizim və qarşımızdakı insanın qəbul etdiyi şey, bir-birindən olduqca fərqlidir. Xarici aləmi

qavrama şəklimiz, beş duyğumuzla məhdudlaşdığına görə, mavinin qarşımızdakı insan üçün də eyni mavi rəngdə, qəhvənin dadının da qarşımızdakı insan üçün eyni dadı olduğunu qətiyyənlə bilməz və bunu tərifi edə bilmərik.

Daltonizm xəstəliyi (rəng korluğu), rənglərin yalnız beynimizdə meydana gəldiyinin əhəmiyyətli dəlillərindəndir. Məlum olduğu kimi, gözün torlu qişasında yaranan cüzi dəyişiklik rəng korluğuna səbəb olar. Bu vəziyyətdəki bir çox insan, yaşıl ilə qırmızını bir-birindən ayırd edə bilməz. Bizim üçün yaşıl olan bir şey, onlar üçün tamamilə fərqli rəngdədir. Bunun tək səbəbi, rəng anlayışını fərqli qəbul etməyimizdir. Bizim "yaşıl" olduğundan əmin olduğumuz bir şeyi, qarşı tərəfin "boz" kimi görə bilməsi, onun yanıldığını göstərməz. Hansının doğru olduğunu heç vaxt bilmərik. Çünki hər ikisi də bir hissdır və bunun gerçəkliyini sınaqdan keçirmək və müqayisə etmək imkanımız yoxdur. Həm yaşıl, həm də boz hissi insanların öz təcrübələridir və bu fərdi təcrübələrin gerçəkliyi həmin insanın şərhindən asılıdır.

Buradan bu nəticə çıxır:

Varlıqlara isnad etdiyimiz bütün xüsusiyyətlər; "xarici aləmdəki əsllərinə" deyil, beynimizdəki təsvirlərinə aiddir. Biz heç vaxt hisslərimizdən kənara çıxıb, xarici aləmi bilməyəcəyimiz üçün maddələrin və ya rənglərin əslini də görə bilmərik. Tanınmış filosof Berkeley də bu reallığa bu sözləriylə diqqət çəkir:

Bir sözlə, eyni şeylər, eyni vaxtda bəziləri üçün qırmızı, bəziləri üçün isti, bəziləri üçün sə tam əksi ola bilirsə, bu, bizim illüziyaların təsiri altında olduğumuz və "şeylər" in ancaq zehnimizdə mövcud olduğu deməkdir...⁽⁴¹⁾

Avstraliyanın Adelaida Universitetində işləyən Oksford Universitetindən Gerald O'Brien, bir radio kanalına verdiyi müsahibədə bu mövzuyla əlaqədar bunları söyləmişdir:

Xarici aləmə baxdığımız vaxt, obyektləri rəngli görürük və bu rənglərin də həqiqətdə bütün gördüyümüz obyektlərə aid olduğunu düşünürük. Lakin hal-hazırda, bunun belə olub-olmadığıyla əlaqədar olduqca maraqlı bir sual ortaya çıxır. Bir çox filosof bizim gördüyümüz rənglərin, bu rənglərin xüsusiyyətlərinin əslində dünyanın içimizdə yaranan sürətinin xüsusiyyətləri olduğunu iddia edirlər. Buna görə də, dünyanın özünəməxsus belə rənglər tapılmır. Bundan ötrü də, zehnimizdən kənardə və yaşadığımızdan müstəqil olan dünya əslində rəngsizdir... Məsələn, siz almaya baxmadığınız vaxt, o yenə qırmızı rəngdədirmi? Düşündüyümüz vaxt, dünyanın bizim gördüyümüzü düşündüyümüz rəngdə olduğunu güman etmək əslində bizim şovinist yanaşma tərzimidir. Çünki artıq bu planeti bölüşdüymüz digər canlıların fərqli rəng sistemləri olduğunu və bəzi vəziyyətlərdə rəngləri bir-birindən daha az ayırd etdiklərini və bunun nəticəsində dünyanı əslində bizim gördüyümüzə fərqli rənglərdə qəbul etdikləri fikrini bilirik. Bundan ötrü də, biz dünyanı müəyyən rənglərdə görürük, lakin, bəlkə də, heyvanlar fərqli rəng qrupu içində görürlər.

Belə olduğu halda, niyə bizim gördüyümüzün doğru olduğunu düşünək? Dünyanın həqiqətdə sahib olduğu rənglərin bizim gördüklərimiz olduğunu haradan bilə bilərik? Bəlkə də, bunlar yalnız, bizim və yer üzündəki heyvanların meydana gətirdiyi təsvirlərlə əlaqəli dünyanı kodlaşdırmağın iki fərqli üsuludur.⁽⁴²⁾

O'Brienin mövzuyla əlaqədar müəyyənləşdirdiyi şey, həqiqətən də "xarici aləmdəki gerçəkliyin" necə bir şey olduğunu öyrənmək baxımından əhəmiyyətlidir. Bizdən başqa digər canlıların da xarici aləmdə işıq gördüklərinə və ya rəngləri bizim kimi qəbul etdiklərinə dair heç bir dəlil yoxdur. Bizim qənaətimizin ən doğru olduğunu göstərən elmi bir dəlil əldə etməyimiz də qeyri-mümkündür. Belə olan halda, xarici aləmlə əlaqədar yalnız zənnlərə və təxminlərə sahibik. Çünki xarici aləmi bildiyimiz şəkildə qəbul etməyimiz, sahib olduğumuz beş duyğudan asılıdır.

Xarici aləmi təqdim edən 5 duyğu orqanı

Əgər bildiyimiz hər şey öz zehnimizdə duyğularımızla əlaqədar yaranan təsvirlərsə, bizim hissələrimizdən kənarında fiziki həqiqət olduğunu haradan bilə bilərik? Bu yalnız bir təxmin deyilmi? Mənim cavabım: Bəlidir. Bu bir təxmindir, lakin yenə də ən inandırıcı olandır.⁽⁴³⁾

Peter Russell bunları söyləyir:

Xarici aləm dedikdə, atomların aralarındakı elektron alış-verişindən, radio dalğalarının havada sürüklənməsindən, hava molekullarının titrəşməsindən ibarətdir. Bəs bir obyekt obyekt halına gətirən atomlar və molekullar və radio dalğalarını meydana gətirən enerji mənbələri görəsən həqiqətən vardırımı? Bizə bunların varlığını sübut edən nədir? Meydana gətirdikləri maddi varlıqlardırımı?, gördüyümüz, iylədiyimiz, hiss etdiyimiz cisimlərdirmi?, eşitdiyimiz və ya izlədiyimiz radio dalğalarındırımı, yoxsa beş duyğu orqanımız vasitəsilə bizə çatan elektrik siqnallarındırımı? Bu elektrik siqnalları yox olduqda nə baş verəcək? Xarici aləm yoxmu olacaq?

Xarici dünya sıxlaşdırılmış bir dalğa şəklində mövcuddur. Lakin bizim qəbul etdiyimiz dünya, xarici dünyanın əsl deyil. Dolayısıyla, bizə çatan elektrik siqnalları yox olduqda, bizim üçün xarici dünya həqiqətən də yox olacaq. Çünki xarici dünya ilə əlaqədar hər cür məlumat və xüsusiyyəti, ancaq duyğu orqanlarımız vasitəsilə öyrənərik. Bizə xarici dünya ilə əlaqədar verilən məlumat, yalnız duyğu orqanlarımızın bizə çatdırdığı şəkildədir. Bizə çatan bu məlumatlar, bir sıra əməliyyatlar nəticəsində elektrik siqnallarına çevrilər və bu siqnallar beynimizin əlaqədar nöqtələrində şərh olunur. Dolayısıyla içdiyimiz bir şey, seyr etdiyimiz bir film, iylədiyimiz bir çiçək beynimizin bu şərhinin bir nəticəsidir.

Lakin burada bu həqiqəti təkrar xatırlatmaqda fayda var: Beynimizdə əslində nə rənglər, nə səslər, nə də təsvirlər var. Beynimizdə olan şey yalnız elektrik siqnallarıdır. Qarşımızda seyr etdiyimizi zənn etdiyimiz ucsuz–bucaqsız mənzərə, baxmaqdan doya bilmədiyimiz rəngarəng bir çiçək, uca səsləli musiqi parçası, dadına heyran qaldığımız mükəmməl bir yemək əslində yalnız beynimizə çatan elektrik siqnallarından ibarətdir. Şübhəsiz ki, bu, xarici dünyanın olmadığı mənasını vermir. Duyğu orqanlarımızdan beynimizə ötürülən elektrik siqnallarının kəsilməsi, xarici aləmdə mövcud olan dünyanı yox etməyəcək. Belə olduqda xarici aləm, "yalnız bizim üçün" yox olacaq. Çünki, bizə aid xarici aləm, yalnız elektrik siqnallarının beynimizdə şərh olunmasından ibarətdir.

“Mapping the mind” (“zehnin xəritəsini çıxartmaq”) adlı kitabında elmi yazıçı Rita Carter, dünyanı necə qəbul etdiyimizi belə izah edir:

Hər bir duyğu orqanı özünə uyğun qıcığa cavab verəcək şəkildə yaradılmışdır. Bu qıcıqlar isə, molekullar, dalğalar və ya titrəşmələr şəklindədir. Bütün bu müxtəlifliklərinə baxmayaraq, duyğu orqanları əslində eyni funksiyası yerinə yetirərlər: Özlərinə aid qıcıqları elektrik siqnallarına çevirərlər. Bir qıcıq isə, yalnız bir qıcıqdır. Qırmızı rəng deyildir və ya Bethovenin beşinci simfoniyası ilk notası deyildir, yalnız bir elektrik enerjisidir. Əslində, bir hissi digərlərindən fərqli hala gətirmək əvəzinə, duyğu orqanları hamısını eyni hala, yəni elektrik siqnallarına gətirərlər.

Elə isə, bütün duyğu orqanlarına aid qıcıqlar, beynə tamamilə eyni şəkildə, elektrik siqnalları halında daxil olurlar və buradakı sinir hüceyrələrini qıcıqlandırır. Bütün olub–bitən budur. Bu elektrik siqnallarını təkrar işıq dalğalarına və ya molekullara çevirən geri çevirmə sistemi yoxdur. Bir elektrik siqnalının təsvirə və digər bir elektrik siqnalının isə, qoxuya çevrilməsi, bu elektrik siqnalının hansı sinir hüceyrəsini qıcıqlandırmasından asılıdır.⁽⁴⁴⁾

Bu, həqiqətən də olduqca təəccüblü və əhəmiyyətli bir mövzudur. Dünya barədə qəbul etdiyimiz bütün hisslər, təsvirlər, dadlar, səslər, əslində eyni şeydən; elektrik siqnallarından meydana gəlir. Elektrik siqnallarını bizim üçün mənalı hala gətirən, onları ləzzətli bir yemək, gözəl bir mənzərə, hərəkətli bir musiqiyə çevirənsə, bu elektrik siqnallarının beynimizdə qarşılıqlı təsirə daxil olduğu nahiyədir. Lakin bunu hiss edən və qəbul edən varlıq başqadır. Beyin və elektrik siqnalları, bir yeməyin dadını, bir çiçəyin rəngini və qoxusunu hiss edib ondan zövq ala bilməz. Materialist elm adamlarının görə bilmədikləri şey, qəbul edib hiss edənin, beyindən fərqli bir şey, yəni "ruh" olmasıdır.

Kaliforniya Universitetindən nevroloq və psixiatriya professoru Jeffrey M. Schwartz, hissin beyindən asılı olmadan meydana gəldiyi həqiqətini bu sözlərlə açıqlayır:

Hər şüur vəziyyəti, ehtimal ki, tək və bənzərsiz olan müəyyən hissə malikdir. Bir hamburqeri dişlədiyiniz vaxt, qazandığınız təcrübə, bir bifşteksi çeynəməkdən fərqlidir. Hər

cür dad təcrübəsi, bir Şopen musiqisini dinləməkdən və ya şimşəkli bir fırtınanı seyr etməkdən və ya içilən bir şeyin qoxusundan fərqlidir. Vizual korteksdə qırmızının meydana gəldiyi yerin müəyyənləşdirilməsi, bizim qırmızını qəbul etməyimiz və ya qırmızı hissini niyə Alfredo yeməyinin dadından və ya (Bethovenin bəstələdiyi) "Elizaya" əsərini dinləməkdən fərqli olduğunu açıqlamaqdan fərqli bir şeydir... Ən müfəssəl MRT (maqnit rezonans tomografiya) nəticələri belə qavramağın və ya fərq etmənin fiziki mənbələrindən başqa bir şey vermir. Bunun necə bir duyğu olduğunu açıqlamağa belə qadir deyil. İnsanın ilk dəfə qırmızını necə qəbul etdiyi mövzusa aydınlıq gətirə bilmirlər. Bunun fərqli insanlar üçün də eyni olduğunu haradan bilə bilərik? Niyə beyin mexanizmləri üzərində işləmək, hətta molekulyar səviyyədə işləmək, bu suallara qətiyyənlə bir cavab verə bilmir?⁽⁴⁵⁾

Peter Russell isə, bu həqiqəti belə açıqlamışdır:

Nə vaxt fiziki görünüş incəliklərini öyrənməyə çalışırıqsa, həmişə əlimiz boş qayıdırıq. Fiziki ilə əlaqədar əldə etdiyimiz hər fikir səhv çıxır. Materializm fikri gözlərimiz qarşısında buxarlanıb gedir. Lakin maddi dünyaya olan inancımız get-gedə kökləşir, (təcrübələrimiz sayəsində daim möhkəmlənir) belə ki, bunların fiziki bir varlığı olmasının vacibliyinə dair zənnimizdən möhkəm şəkildə yapışıq. Dünyanın bütün kainatın mərkəzində yerləşdiyi zənnindən heç vaxt şübhələnməyən orta əsr astronomları kimi, xarici aləmin fiziki kökü olduğu zənnimizi heç vaxt sorğu-sual etmirik. Həqiqətən də, bunun cavabının bilavasitə bizdən asılı olduğunu öyrəndikdə çox təəccübləndim. Bəlkə də, xarici aləmdə həqiqətən də heç nə yoxdur. Yəni, heç bir "şey". Fiziki görünüş deyilən bir şey yoxdur. Bəlkə də, hər şeyin yalnız zehni bir görünüşü var.⁽⁴⁶⁾

Beyin üzərində aparılan tədqiqatlar, qəbul edənin kim olduğuna dair suallara heç vaxt cavab verməyəcək. Çünki elm adamlarının beyində axtardıqları şey, əslində insanın fiziki bədənindən fərqli olub, mənliyində mövcud olan şeydir.

Stenford Universitetindən nevropsixologiya professoru Karl Pribram elm və fəlsəfə dünyasında, hissi qəbul edənin kim olduğu ilə əlaqədar bu əhəmiyyətli axtarışa belə diqqət çəkmişdir:

Yunanların dövründən etibarən filosoflar "maşının içindəki xəyal", "kiçik insanın içindəki kiçik insan", və s. üzərində düşünüblər. "Mən" (yəni beyni istifadə edən varlıq) haradadır? Əsl bilməyi gerçəkləşdirən kimdir? Assizli Fransiskin də söylədiyi kimi: "Axtardığımız əsas şey baxanın nə olmasıdır".⁽⁴⁷⁾

Şüür, yalnız Allahın insana verdiyi ruhun sahib olduğu bir xüsusiyyətdir. İnsan sahib olduğu ruh sayəsində düşünüb qəbul edən, qərar verib fikrini bəyan edə bilən varlıq olur. Sahib olduğu şüür və ağıl, bu ruhun insana qazandırdığı xüsusiyyətlərdir. Allah ayəsində belə buyurur:

Biz sənə Öz əmrimizdən olan ruhu (Qurani) vəhy etdik. Sən kitab nədir, iman nədir bilmirdin. Lakin Biz onu, qullarımızdan istədiyimizi doğru yola yönəltmək üçün, bir nur etdik. Həqiqətən, sən onları doğru yola yönəldirsən. (Şura surəsi, 52)

Bu mövzudan növbəti hissələrdə ətraflı şəkildə danışılacaq.

Beynin içindəki mənzərəni seyr edən kimdir?

Bir cisimdən gələn işıq, torlu qişanın üzərinə düşər və daha sonra emal olunması üçün beyində təxminən otuz fərqli görmə mərkəzinə ötürülər. Göz büllurundan keçən işıq, gözün arxa tərəfindəki torlu qişa üzərində başaşağı və iki ölçülü təsvir yaradar. Torlu qişadakı çöpcüklər və kolbacıqlar, bəzi kimyəvi əməliyyatlardan sonra bu təsviri elektrik siqnalına çevirirlər. Bu elektrik siqnalları, göz sinirləri vasitəsilə beynin arxa hissəsində yerləşən görmə mərkəzinə ötürülər. Beyinsə gələn bu siqnalı mənalı və üç ölçülü təsvirlərə çevirər. Craig Hamiltonun ifadə etdiyi kimi; "bu indiyədək heç kəsin qaneedici həll gətirə bilmədiyi bir problemdir. Lakin yenə də bizim dərk etməyimiz vacib olan şey, hər bir gözünüzün təsvirin fərqli bir hissəsini gördüyü, beyninizinsə bunu bütöv şəklə salmasıdır".⁽⁴⁸⁾ Verilən bu təriflər, olduqca ümumi mənada gözün necə gördüyünü təsvir edir. Gözlər bizim üçün, xarici aləmdəki, əslini heç vaxt bilməyəcəyimiz bir təsvirin yaranma mərhələlərinin ilk mərhələsini təmsil edir. Xarici aləmdə mövcud olan dünya, gözdən keçən işıq sayəsində elektrik siqnalları vasitəsilə, daxildə, beynimizin olduqca kiçik bir nöqtəsində yaranar. Başımızı qaldırıb ətrafımıza baxdığımız vaxt, gördüyümüz təsvir ucsuz–bucaqsız da olsa, əslində beynimizin içindəki bu kiçik nöqtədə meydana gələr. Bu ucsuz–bucaqsız təsvirin əslinin, gördüyümüz təsvirə bənzəyib–bənzəmədiyini isə heç vaxt bilmərik.

Kembric Universitetinin Riyaziyyat və Nəzəri Fizika fakültəsindən Peter Russell, bu həqiqəti belə yekunlaşdırır:

Bir ağaca baxdığım vaxt, birbaşa həmin ağacı gördüyümü zənn edirəm. Lakin elm, tamamilə fərqli bir şeyin gerçəkləşdiyini söyləyir. Gözə düşən işıq torlu qişada kimyəvi reaksiyaları başladır, bunlarsa beynə gedən sinir lifləri boyu hərəkət edən elektrokimyəvi impulslar meydana gətirər. Beyin aldığı məlumatları analiz edər və sonra xarici aləmdə mövcud olan şeyə dair öz təsvirini meydana gətirər. Daha sonra mən, ağac görünüşünü görürəm. Lakin mənim gördüyüm əsil şey ağacın özü deyil, yalnız onun zehnimdə yaranan təsviridir. Bu, söylədiyim hər şey üçün etibarlıdır. Bildiyimiz, qəbul etdiyimiz və xəyal etdiyimiz hər şey, hər rəng, səs, duyğu, hər düşüncə, hər hiss zehində yaranan bir təsvirdir. Bütün bunlar zehnin öz şəkilləndirməsidir.⁽⁴⁹⁾

Bütün bunlar, bizi əhəmiyyətli bir həqiqətə aparır: Biz həyatımız boyu dünyanın bizdən kənarında olduğunu zənn edərək. Halbuki dünya, hər şeyiylə birlikdə içimizdədir. Biz, özümüzdən kənarında zənn etdiyimiz dünyanı əslində beynimizin içindəki kiçik bir nöqtədə görürük.

Xarici aləmdəki dünyanın əslini görə bilmədiyimizə və hər şey beyində yaranan bir hissə olduğuna görə, görəsən görən həqiqətən "göz"dürmü?

Həyatımız boyu bütün xarici aləmi gözlərimizlə gördüyümüzü zənn edərək. Halbuki gözün görmə funksiyasını gerçəkləşdirməsi üçün verilən elmi tərif, görənin göz olmadığını bildirməkdir. Gözlər və gözlərə aid olan milyonlarla sinir hüceyrəsi, yalnız görmə hadisəsinin gerçəkləşməsi üçün beynə mesaj ötürən kabel vəzifəsinə sahibdirlər. Torlu qişa üzərinə düşən işıq zərrəciklərini qəbul edər və bunları elektrik siqnalına çevirərək beynə ötürər. Yəni burada, havadan gələn işıq dalğalarının, yağ, zülal və sudan meydana gəlmiş torlu qişa və ötürülən elektrik siqnallarından söhbət gedir. Beyində, bağçada qaçan uşaqlar, mavi buludsuz bir səma, dənizi yara-yara üzən gəmilər yoxdur. Mövcud olan şey, yalnız elektrik siqnallarıdır.

Bəs beynimizdə bütün bu hisslərin meydana gəldiyi, təsvirlərin canlandığı, səslərin eşidildiyi, qoxuların əmələ gəldiyi bir yer varmı? Beyni diqqətli şəkildə araşdırsaq, bir-biriylə qarşılıqlı təsirə girən neyronlar və bunlar arasındakı kimyəvi və elektriki əlaqələrlə qarşılaşırıq. Lakin beynin heç bir yerində rənglərin, şəkillərin, yazıların və xarici aləmə aid digər şeylərin təsvirlərini tapa bilmərik. Beynin heç bir yerində, yarpaqları hərəkət edən yaşıl bir ağac, alver edən izdihamlı insan kütləsi, evlər, avtomobillər, mebellər yoxdur. Beynin heç bir yerində bizə baxıb gülümsəyən bir dostumuz, anamız və ya atamız yoxdur. Hal-hazırda oxuduğunuz bu kitabın təsviri, beynin heç bir yerində yoxdur. Bir sözlə, ətrafımızda gördüyümüzü zənn etdiyimiz dünya, nə xarici aləmdə, nə də beyindədir.

Təsvirin beyində olduğunu iddia edən elm adamları bu sualı cavablandırmalıdırlar. Əgər beyində bir təsvir meydana gəlsə, onda bu təsviri seyr edən kimdir?

Kaliforniya Universitetinin Psixologiya fakültəsi və Nevrologiya Proqramı professoru, həmçinin Beyin və Qəbul Etmə Mərkəzinin rəhbəri Vilayanur S. Ramachandran, "phantoms in the brain" ("beynin aldanışları") adlı kitabında bu vəziyyəti belə açıqlamışdır:

Əlində tutduğu stəkandakı içkiyə baxdı. "Göz almamın içinə bu stəkanın başıaşağı təsviri düşür. Açıq və tünd rəngli təsvirlərin hərəkətləri torlu qişamın üzərindəki fotoreseptorları aktivləşdirir və təsvirlər, bir yol boyu (bu yol optik sinirdir) tək-tək piksellər halında ötürülür. Beynimin içindəki ekranda da göstərilir. Bu stəkanı da eynilə bu cür görmürəmmi? Əlbəttə ki, beynim, təsviri yenidən çevirib düzəltməlidir".

Onun fotoreseptorlar və optika barəsindəki məlumatları valehedici olsa da, beynin hər hansı bir yerində təsvirlərin seyr edildiyi bir ekran olduğu sözündə ciddi məntiqsizlik var.

Çünkü daxili neyronlara bağlı bir ekranda stəkanın təsvirini seyr edə bilsəydiniz, beyninizin içində bunu görməsi üçün, digər bir kiçik insana ehtiyac duyardınız. Bu da problemi həll etməyəcək, çünki bu dəfə onun başının içində təsviri seyr edə bilməsi üçün daha da kiçik bir insana ehtiyac duyacaqdınız və beləliklə də, bu proses bitmədən davam edəcəkdi. Nəticədə, idrak sualının həqiqi cavabını tapa bilmədən sonsuz saydakı gözlər, təsvirlər və kiçik insanlarla başa çıxmalı olacaqdınız.⁽⁵⁰⁾

Ramachandranın burada toxunduğu nöqtə olduqca əhəmiyyətlidir. Beynin içində təsvir olduğunu fərz etdiyimiz təqdirdə, bu təsviri beynin içində seyr edən bir insan olmalıdır. Beləliklə də, sonsuz sayda beyinlərin içində təsvirlər, təsvirləri seyr edən kiçik insanlar və onların beyinlərindəki təsvirləri seyr edən kiçik insanlar olacaqdı (ətraflı məlumat üçün baxın: Qüllədəki kiçik insan, Harun Yəhya, Araştırma nəşriyyatı). Beynin içindəki təsviri seyr edən bir varlıq olmadığına görə, beynin içindəki təsvir iddiası yalan və məntiqsizdir. Beynin içi qarqaranlıqdır, işıqsızdır, səssizdir. Beynin içində rənglər, bir-birindən gözəl görünüşlü çiçəklər, istilik hissi verən manqal odu və cik-cik ötən quşlar yoxdur.

O zaman beynin içində olan nədir? Ramachandran, bunun texniki izahını belə verir:

... İdrak mövzusunun anlamaq üçün atılmalı ilk addım, beyindəki təsvirlər fikrindən xilas olmaq və obyektlərlə hadisələrin xarici aləmdəki təmsili tərifləri üzərində düşünməkdir. Bu səhifədə yazılmış abzaslar kimi bir abzas, təmsili tərif ifadəsini çox yaxşı açıqlaya biləcək nümunədir. Əgər Çindəki dostunuza mənzilinizin necə göründüyünü çatdırmaq istəyirsinizsə, mənzilinizi Çinə köçürməyiniz lazım olmayacaq. Etməli olduğunuz tək şey, mənzilinizi təsvir edən bir məktub yazmaqdır. Lakin məktubunuzdakı sözləri və ya abzasları meydana gətirən mürəkkəb qətiyyəni fiziki mənada otağınıza bənzəməz. Məktub, sizin mənzilinizin təmsili bir tərifidir.

Beyindəki təmsili tərifin mənası nədir? Əlbəttə ki, mürəkkəb damlalarından yox, sinir xəbərdarlıqlarının dilindən söhbət gedir. İnsan beynində təsvirlərin emalı üçün çox sayda yer var, bunların hər biri təsvirdən müəyyən növdəki məlumatları almaq məsələsində ixtisaslaşmış mürəkkəb neyron şəbəkəsindən ibarətdir. Hər bir obyekt, bu yerlərdə yalnız həmin obyektə məxsus bir sıra fəaliyyətləri hərəkətə keçirər. Məsələn, bir qələmə, kitaba və ya bir insan üzünə baxdığınız vaxt, istənilən vəziyyət üçün müxtəlif bir sinir aktivliyi forması hərəkətə keçər və sizin nəyə baxdığınızla əlaqədar daha yuxarı beyin mərkəzlərini "məlumatlandırır". Bu fəaliyyətlərin forması, eynilə kağızın üzərindəki mürəkkəb damlalarının sizin otağınızı təmsil və ya simvolizə etməsi kimi, vizual obyektləri təmsil və ya simvolizə edər. Vizual prosesləri anlamağa çalışan biz elm adamları üçün hədəfimiz, beynin bu simvolik tərifləri meydana gətirmək üçün işlətdiyi şifrəni açmaqdır, eynilə bir şifrə açanın yad bir mətni deşifrə etməyə çalışması kimi...⁽⁵¹⁾

Lakin tək cə bu xəritənin varlığı görməni izah edə bilməz, çünki beynin içində əvvəlcə də ifadə etdiyim kimi birinci dərəcəli vizual korteksin üzərində göstərilənləri seyr edən kiçik bir insan yoxdur.⁽⁵²⁾

Richard L. Gregory isə, bunu belə ifadə edir:

Gözlərin beyində, obyektlərin qəbul edilməsi sayəsində yaranan bir təsvir yaratdıqları düşüncəsinin cazibəsindən qaçmaq əhəmiyyətlidir. Beyində təsvir olması fikri, bütün bunları görəcek daxili bir gözün də olmasını tələb edir. Lakin bu da, bu təsviri görə biləcək digər bir gözün olmasını, başqa təsvirlərin görünməsi üçün də başqa gözlərin olmasını və s. şeyləri tələb edəcək. Bu isə heç bir nəticəyə gəlmədən sonsuza qədər bu cür davam edər.⁽⁵³⁾

Ayova Universitetinin nevrologiya şöbəsinin professoru və rəhbəri Antonio Damasio: "olduqca dürüst şəkildə bunu söyləyə bilərəm; şüurun ilk problemi, necə "beyində bir film" meydana gətirə bilməyimizdir"⁽⁵⁴⁾ deməklə, elm adamlarının bu mövzu ilə əlaqədar düşükləri çıxılmaz vəziyyəti açıq şəkildə etiraf edir. Aydın ki, 21-ci əsr elmi; "görən kimdir?" sualını cavabsız qoyur. Şübhəsiz ki, elm adamları, beynin içində bir tamaşaçının olduğu fərziyyəsindən imtina ediblər. Lakin bu vəziyyət, beyində yaranan təsvir anlayışını elm adamları baxımından daha böyük problem halına gətirmişdir. Beynin içindəki tək bir nöqtə, bizə, bir çox incəliyə sahib olan, mükəmməl konkretlikdə və mükəmməl incəliklərə sahib bir dünya təqdim edir, özü də fasiləsiz surətdə. Bunun texniki və elmi izahı budur. Bəs görəsən yaranan "təsvir" haradadır?

Oksford Universitetindən psixoloq yazıçı Susan Blackmore, bunları söyləyir:

*Crick: "Gözlərimiz qarşısında gördüyümüz dünyanın canlı təsviri"nin əlaqələrini tapmaq istədiyini söyləyir. Damasio isə bunu: "Beynin içindəki kinofilm" kimi adlandırır. Əgər vizual dünya böyük illüziyadırsa, bu vəziyyətdə bu insanlar axtardıqları şeyi heç vaxt tapa bilməyəcəklər, çünki nə beynin içindəki kinofilm, nə də canlı təsvir beyində yoxdur. Bunlar da illüziyanın bir hissəsidir.⁽⁵⁵⁾

Susan Blackmore'a görə təmasda olduğumuz hər şey, yalnız bir illüziyadır. Əslində illüziya tərfi burada ortaya çıxan vəziyyəti tam şəkildə açıqlaya bilmir. Illüziya, zehnimizdə meydana gələn hadisələri fiziki həqiqətlərlə müqayisə etdiyimiz vaxt, üzə çıxan bir vəziyyətdir. Lakin insan burada, xarici aləmdəki dünya ilə, yəni müqayisə edə biləcəyi fiziki bir həqiqətlə təmasda deyil. Bunların hamısı, zehnin yaratdığı şeylərdir və zehin, ətrafımızdakı həqiqəti heç vaxt nə görə, nə eşidə, nə də hiss edə bilir. Bunlar yalnız bizə məxsus həqiqətlərdir. Belə olan halda, burada yaranan vəziyyəti illüziya deyil, daha çox xəyal kimi xarakterizə etmək daha doğru olar.

Sahib olduğumuz dünya, yalnız bizim hisslərimizdə meydana gəlir. Bu dünyanı bizim gördüyümüz kimi görən, bizə aid hissləri qəbul edib hiss edən, bizim dünyamıza şahid olan heç kəs yoxdur. Gördüklərimiz, beynimizin də bir hissəsi deyil. Beyin də sahib olduğumuz

bu xəyali təsvirə daxildir. Hisslərimiz; bizə seyr etdirilən, bizim üçün yaradılmış bir dünyanı meydana gətirər. Xarici aləmdə həqiqi, maddi bir dünya var, amma insan buna heç vaxt çata bilmir. Kvant fizikasının pionerlərindən Ervin Şrödingerin ifadə etdiyi kimi: "hər bir insanın gördüyü dünya, öz zehninin yaratdığı anlayışdır və daim belə qalacaqdır. Bu dünya görünüşünün, başqa görünüşə sahib olduğu heç vaxt təsdiq edilə bilməz".⁽⁵⁶⁾

Gözümüzün qarşısında zənn etdiyimiz bir obyektə, məsələn, bir kitaba baxaraq qazandığımız təcrübə, bunu təkcə düşünərək də, qazana biləcəyimiz bu həqiqətin əhəmiyyətli dəlillərindəndir. Beynin içində, əslində olmayan bir şeyin təsvirini əldə edirik. Vaşinqton Universitetindən psixoloq Michael Posner və nevroloq Marcus Raichle, beynin bu fəvqəladə mexanizmi barədə bu sözləri söyləyirlər:

Gözlərinizi açın, heç səy göstərmədən bir mənzərəni görəcəksiniz, indi isə gözlərinizi yumun və həmin mənzərəni düşünün. Bu yolla o mənzərənin bir təsvirini çağıra bilərsiniz, qətiyyənlə sizin gözlərinizlə gördüyünüz mənzərə qədər canlı, kəsilməz və ya tam deyil. Lakin hələ də mənzərənin təməl xüsusiyyətlərinə sahib xüsusiyyətdədir. Hər iki vəziyyətdə də mənzərənin bir təsviri zehində meydana gəlir. Həqiqi vizual təcrübələrlə yaranan təsvir, xəyal edilən bir təsvirdən ayırd edilə bilməsi baxımından "hiss" adlandırılır. Hiss torlu qışaya toxunan və daha sonra beyində əməliyyatdan keçiriləcək siqnalları göndərən işığın məhsulu olaraq meydana gəlir. Lakin bu siqnalları göndərmək üçün torlu qışaya heç işıq düşmədikdə bir təsviri necə meydana gətirə bilirik?⁽⁵⁷⁾

Bir obyektə, bu obyektin əslə olmadığı halda, zehnimizdə yaradan şey, əslinin olduğunu zənn etdiyimiz vaxt, onu zehnimizdə yaradan mexanizmlə eynidir. Dolayısıyla, xarici dünya olaraq gördüyümüz təsvirlərin varlığı, yalnız bir illüziya, bir xəyaldır. Gördüyümüz hər şey, qarşımızdakı rəngli dünya, dostlarımız, ətrafımızdakı insanlar, hətta öz bədənimiz bu xəyalın bir hissəsidir. Bütün bunların mənbəyi olduğunu zənn etdiyimiz şey, yəni xarici aləmin əslə, bizim üçün daim naməlum qalacaq.

Bu kölgə dünya; işlədiyimiz iş yerini, evimizi, ətrafımızdakı insanları, avtomobilimizi, yediyimiz yeməyi, seyr etdiyimiz filmi, bir sözlə, həyatımızdakı hər şeyi əhatə edir. Evimizə girdiyimiz vaxt, həqiqi evimizə girdiyimizi hiss edərək. Halbuki əsil evimizin, ona tamamilə bənzəyən, hətta təsvir olduğunu da ehtimal etmədiyimiz surətini zehnimizdə seyr edərək. Evin içində qarşılaşdığımız hər kəsin təsvirini yenə zehnimizdə seyr edərək. Bütün həyatımız, beynimizin içindəki kiçik bir məkanda keçər.

Bu mövzu üzərində tədqiqat aparan nevroloq və psixoloqların bir çoxu, buraya qədərki nəticəyə asanlıqla gəlirlər. Lakin "qəbul edən kim" olduğu sualını adətən cavablandırmazlar. Beyində kiçik insanlar axtarar, bütün bunları qəbul edən maddi bir varlıq tapmağa çalışırlar. Kitablarda, məqalələrdə və konfranslarda buna dair müzakirələrə yer verir, məsələyə aydınlıq gətirə bilməmiş digər elm adamlarını nümunə göstərir və işin

içindən çıxma bilmədiklərini iddia edirlər. Halbuki bütün texniki və elmi həqiqətlərin açıq şəkildə göstərdiyi nəticə, bütün bunları qəbul edən, görən və hiss edən, insanın sahib olduğu ruhun olmasıdır. Elm adamlarının beyində axtardıkları şey, yəni "görən varlıq" ruhdur. Bizim "xarici aləm" kimi qəbul etdiyimiz həyata aid hər şey, bu ruha seyr etdirilən təsvirlərdən ibarətdir. Bu həqiqət, bəzi elm adamlarının ucalığına inandıqları materializmi yox edir. Hər şeyin maddi varlıqlardan ibarət olduğunu iddia edən materialistlər üçün ruhun varlığı, qətiyyənlə qəbul edilməzdir. Məhz bundan ötrü də, "qəbul edən kim" olduğu sualı, materialistlər üçün daim cavabsız qalacaq.

İnsana sahib olduğu ruhu verən Allahdır. Bu ruha eşitdirən, seyr etdirən, hiss etdirən Allahdır. Mükəmməl konkretlikdə, mükəmməl incəlikli və fəvqəladə canlılıqdakı bir dünyanı bizim üçün yalnız xəyal olaraq yaradan, ruha bütün bunları yaşaymış hissini verən, hər şeyi yoxdan yaradan Uca Allahdır. Allah, ayələrində bu həqiqəti insanlara xəbər vermişdir:

Qeybi və aşkarı Bilən, Qüdrətli və Rəhmli olan Odur.

Hansı ki, yaratdığı hər şeyi gözəl şəkildə yaratmış, insanı ilk olaraq palçıqdan xəlc etmiş,

Sonra onun nəslini bir damla dəyərsiz sudan əmələ gətirmiş,

Sonra onu düzəldib müəyyən şəklə salmış və ona Öz ruhundan üfürmüş, sizə qulaqlar, gözlər və ürək vermişdir. Siz necə də az şükür edirsiniz! (Səcdə surəsi, 6–9)

Səslər yalnız beynimizdə mövcuddur

Eşitmə prosesi, eynilə görmə prosesi kimidir. Səs şəklində bizə çatan məlumatlar, eynilə təsvirdə olduğu kimi yalnız elektrik siqnallarıdır. Xarici qulaq, ətrafdakı səs dalğalarını qulaq seyvanı vasitəsilə toplayıb orta qulağa ötürür. Orta qulaq, səs titrəyişlərini gücləndirərək daxili qulağa ötürür. Daxili qulaq isə, bu titrəyişləri səsin gərginliyinə və tezliyinə görə elektrik siqnallarına çevirərək beynə göndərir. Beyində bir neçə mərhələdən sonra siqnallar son mərhələdə emal olunur və şərh edilmək üçün eşitmə mərkəzinə ötürülür. Beləliklə də, eşitmə prosesi də beyindəki eşitmə mərkəzində həyata keçər.

Lakin burada diqqət yetirilməli olan əhəmiyyətli bir məqam var: Eynilə təsvirlər kimi, səslər də beynimizdən kənarında hər hansı yerdə deyildir. Xüsusilə, insan şüuru mövzusunda gördüyü işləriylə tanınan Kembric Universitetinin Riyaziyyat və Nəzəri Fizika fakültəsindən Peter Russell bu vəziyyəti belə açıqlayır:

Yepiskop Berkli hissələrimizdən başqa heç nəyin olmadığı fikrini müdafiə edərkən, bunu, əgər onu eşidəcək heç kəs yoxdursa, yıxılan bir ağac səs çıxardarmı mübahisəsi

izlədi. O dövrlərdə səsin havada necə ötürüldüyünə və ya qulağın yaxud da beynin öz funksiyasını necə yerinə yetirdiyinə dair heç nə məlum deyildi. İndiki vaxtda burada qeyd olunan əməliyyatlar haqqında olduqca artıq şey bilirik və bunun cavabı açıqca "xeyr"dir. Fiziki reallıqda heç bir səs yoxdur, təkcə havada təzyiqli dalğaları vardır. Səs, yalnız bir qəbul edənə onu qəbul etməsi nəticəsində mövcud olar, bu ya insan, ya maral, ya quş, ya da bir qarışıqdır.⁽⁵⁸⁾ (vurğu qaynaqdakı kimidir).

Çöldəki səs, bizim üçün, ancaq biz onu qəbul etdiyimiz müddətcə mövcuddur. Ancaq, burada ifadə edilməli olan əhəmiyyətli bir məqam daha var: Eynilə təsvirlər kimi, səslər də beynimizin içində deyildirlər. Beyində olan şey, yenə yalnız elektrik siqnallarıdır. "Həqiqi" hesab etdiyimiz hər cür səs, beynimizin içindəki bu elektrik siqnallarının məhsuludur. Bir dostumuzla söhbət edərkən, onun üçölçülü təsvirini siqnallar sayəsində beynimizdə mükəmməl şəkildə hiss edər; ondan gələn səsi də, bəhs olunan dərinlik hissini təsdiq edən şəkildə duyuruq. Dostumuz uzaqda isə, səsin uzaqdan gəldiyindən əmin oluruq. Halbuki bu səs, nə uzaqda nə də yaxındadır. Yalnız elektrik siqnalı olaraq mövcuddur. Digər bir sözlə, bu səs, beynimizin içində də deyildir. Beynimizin içində dərin sükunət hakimdir. Nə qədər izdihamlı və gurultulu bir mühitdə olsa da, beynimizin içində heç səs olmaz. Elektrik siqnallarının ötürdüyü xəbərdarlıqlar, bizə xarici aləmdə izdihamlı və gurultulu bir dünyanın mövcud olduğu məlumatını verir. Halbuki, nə xarici aləmdəki bu izdihamlı və gurultulu dünyaya çata bilər, nə də onları beynimizin içində meydana gətirə bilərik. Səs, bizim qəbul etdiyimiz bir şeydir.

Peter Russell, bu həqiqəti belə açıqlayır:

Bir skripkanın musiqisini eşidirəm, lakin eşitdiyim səs, zehnimdə yaranır. Bunun kimi bir səs xarici aləmdə yoxdur, təkcə titrəşən hava molekulları vardır".⁽⁵⁹⁾

Dolayısıyla səsləri eşidərkən də, görünüşlə əlaqədar yaşadığımız eyni səhvliyə yol verərik. Səslərin xarici aləmdən gəldiyini zənn edərik. Halbuki, bizim qəbul etdiyimiz səslər, bizim üçün meydana gətirilmiş kölgə dünyanın bir hissəsidir. Eynilə bu dünyaya aid təsvirlər, dadlar, qoxular və hisslər kimi, səslər də bizə aid siqnalların beynimizdə yaratdığı hisslərdir. Xarici aləmdə mövcud olduğunu düşündüyümüz izdihamlı mühitin səs-küyü, bizə səslənən yoldaşımızın səsi və dinlədiyimiz musiqi, yalnız bizə aid bu hisslər aləmində meydana gəlir. Bütün bunların xarici aləmdəki əsilləriylə eyni olub-olmadığını bilməyimizə imkan yoxdur. Çünki, beynimizdən kənara çıxaraq həqiqi dünyaya çatmağımız heç vaxt mümkün deyil.

Qoxular və ləzzətlər də yalnız beynimizdə meydana gəlir

Bişən gözəl bir yeməyin qoxusunun, həqiqətən yeməkdən gəldiyini zənn edərik. Yemək bişərkən, başqalarının da bizimlə eyni qoxunu qəbul etdiyini düşünür və ortaq bir

hissi bölüşdüyümüzə inanırıq. Lakin bu yalnız bir zənnidir. Bizə çatan şey, qoxu molekullarının elektrik signalına çevrilib beynimizə çatmış halıdır. Digər bir sözlə, "qoxu" dediyimiz şey də eynilə görmə və eşitmə kimi, elektrik signallarından ibarət olan bir hissdir. Xarici aləmdəki qoxu molekulları, heç vaxt beynimizə çatmaz.

Tanınmış mütəfəkkir Corc Berkli, bu həqiqəti bu sözlərlə açıqlamışdır:

Əvvəlcə rənglərin, qoxuların və sairənin, həqiqətdə mövcud olduğu güman edildi, lakin daha sonra, bu cür fikirlər rədd edildi və görüldü ki, bunlar ancaq hisslərimiz sayəsində mövcuddur.⁽⁶⁰⁾

İyibilmə hissi, fiziki mənada heç bir qoxu molekulunun həqiqətdə olmadığı yuxularda da, gerçəkmiş kimi hiss edilə bilən bir hissdir. İnsanlar yuxularda, təsvirləri olduqca aydın və mükəmməl şəkildə gördükləri, səsləri ən mükəmməl halıyla eşitdikləri kimi, qoxuları da eyni cür hiss edə bilirlər. Dolayısıyla, buna əsaslanaraq, qoxunun qəbul edilə bilməsi üçün onun maddi varlığının olmasının vacib olmadığını anlamaq asan olar.

Bu vəziyyət dadbilmə hissində də aiddir. İnsan dilindəki dad reseptorlarının vəzifəsi də, eynilə digər duyğu orqanlarında olduğu kimi, gələn xəbərdarlığı elektrik signalına çevirməkdir. Dolayısıyla biz xoşladığımız bir tortu yediyimiz vaxt, onun heç vaxt əsil dadını bilmərik. Onun əsil görünüşünü görmədiyimiz, əsil qoxusunu hiss etmədiyimiz kimi, əsil ləzzətini də hiss edə bilmərik. Hiss etdiyimiz dad, beynimizə elektrik signalı halında gələn xəbərdarlıqların yaratdığı təsirdir. Digər bir sözlə, həyatımız boyu sevdiyimiz bir yeməyin, şokoladın, meyvənin dadını hisslər aləmində yaranan halıyla təmasda olarıq. Beş duyğu orqanımız vasitəsilə beynimizdə meydana gətirilən hisslər, bizə bunların gözəl görünüşlü, gözəl qoxulu və ləzzətli olduğunu söyləyər. Amma bu tamamilə bizə aid bir məlumatdır. Bizim zehnimizdə bizə hiss etdirilən xüsusiyyətlərdir. Bundan savayı, xarici aləm haqqında heç bir fikrimiz yoxdur.

Toxunma hissi yalnız beynə ötürülən elektrik signallarıdır

Qəbul etdiyimiz xarici aləm, elə gerçəkdir ki, hisslərimizin meydana gətirdiyi bir dünyada yaşamağımız elmi bir həqiqət olmasına baxmayaraq, insanların əksəriyyəti yaranan bu hisslərin mükəmməlliyindən ötrü yanırlar. İnsanları yanıldan ən böyük faktorlardan biri isə, toxunma hissində sahib olmalarıdır. İnsanlar, gördükləri, iylədikləri və ya daddıqları şeylərin gerçək olub-olmamsından şübhələnə bilirlər. Lakin insanlardakı toxunma hissi, onlara xarici aləmin gerçək olduğu hissini verir ki, bu da insanların yanılmasına səbəb olur. Halbuki, toxunduqları şeylərin elektrik signalı olaraq beynə ötürüldüyü həqiqəti, bu mövzudakı bütün ön mühakimələri ortadan qaldırır. Digər bütün hisslərimiz kimi, toxunma hissi də beyində meydana gələr. Bir şeyi hiss etməyimiz, ancaq onunla əlaqədar beynimizdə

olan məlumatdan asılıdır. Beynimiz qəbul etməsə, maddəyə toxunmağımıza baxmayaraq, onu hiss edə bilmərik.

Peter Russell, bu vəziyyəti belə açıqlayır:

Maddənin bərk material olduğuna dair fikrimizsə, eynilə yaşıl rəng kimi, şüurda meydana gələn bir xüsusiyyətdir. Bu, "çöldə olanın" bir modelidir. Lakin eynilə digər modellər kimi, çöl də gerçəkdə olandan oldukça fərqlidir.⁽⁶¹⁾

Peter Russellin vurğuladığı gerçəklik anlayışı, oldukça doğrudur. Çöldəki maddəyə toxunarkən onunla yaranan əlaqəmiz, yalnız əlimizin elektronlarının həmin obyektin elektronlarını itələməsindən ibarətdir. Yəni, əslində ona toxunmuruq belə. Çöldəki obyektlə aramızda heç bir təmas yoxdur. Buna baxmayaraq, yaranan hiss, bizə onun xüsusiyyətini qəbul edirmiş təəssüratı verir. Bir ağac gövdəsinin sərt olduğunu, pambığın yumşaq olduğunu qəbul edə bilərik. İkisini fərqli xüsusiyyətlərdə hiss edərik, amma əslində molekulyar səviyyədə gerçəkləşən əməliyyat, elektronların bir-birlərini itələməsindən ibarətdir. Toxunduğumuz maddədən gələn sərtlik hissi, bir pişiyin tüklərindən və ya bir divarın nahamar səthindən əldə etdiyimiz hiss, bizə yalnız elektrik siqnalı olaraq çatır. Digər bir sözlə, fiziki şəkildə gerçəkləşən təcrübəmizlə, bizdə yaranan hiss tamamilə fərqlidir. Dolayısıyla, çöldə olan maddənin heç vaxt əslinə toxuna bilmərik. Bizə çatan, xarici aləmə aid hissdır və bu hisslərə əsasında, xarici aləmin necə bir yer olduğunu bilməyimizə imkan yoxdur.

Pensilvaniya Universitet Xəstəxanasının nüvə təbabəti bölməsində köməkçi dosent doktor Andrew B. Newberg mövzuyla əlaqədar bunları söyləyir:

Keçmişdə belə deyən bəzi filosoflar vardı: "Bax, əgər bir qayaya təpik vursam, ayaq barmağım ağrıyar, bu həqiqətdir. Bunu hiss edəyəm. Gerçək olduğunu hiss edəyəm. Bu canlıdır. Buna həqiqət deyilir". Lakin əslində bu bir təcrübədir və bu həmin insanın qəbul etdiyi hissdır.⁽⁶²⁾

Məsələn, isti bir maddəyə toxunduğumuz vaxt, bu hissi beynə çatdırmaq vəzifəsini yerinə yetirən sinirlər çıxarılsa, əlimizin yanmağını hiss etmərik. İstidən yanma, onu hiss etmə və bundan ötrü ağrı duyma hissi, yalnız beynin şərhidir. Eynilə kənardan bir qıcıq gəlmədikdə, sırf elektrik siqnallarının süni şəkildə yaradılması nəticəsində də bu hiss meydana gələ bilər. Çöldə yanan od olmamasına baxmayaraq, əlimizin yandığını hiss edə bilərik. Bu vəziyyət, buradakı yanma hissini yalnız bizim hisslər aləmimizdə meydana gəldiyinin digər bir sübutudur. Üzərində diqqətlə düşünülməli olan bu əhəmiyyətli həqiqəti 20-ci əsrin tanınmış mütəfəkkiri Bertran Rassel belə ifadə etmişdir:

...Barmaqlarımızla masaya basdıığımız vaxt, yaranan toxunma hissini gəldikdə, bu, barmaq uclarındaki elektron və protonlar üzərindəki elektrik təsiridir. Müasir fizikaya görə, masadakı elektron və protonların yaxınlığı sayəsində meydana gəlmişdir. Əgər barmaq

uclarımızdakı eyni təsir, başqa yolla yaranmış olsaydı, masa olmamasına baxmayaraq, eyni şeyi hiss edəcəkdik.⁽⁶³⁾

Maddənin əsas xüsusiyyəti, yəni sərtlik, hisslər aləmimiz üçün, elmi cəhətdən ortadan qalxmışdır. Bir şeyi görməyimiz onun həqiqi fiziki görünüşünə dair bir dəlil və əlamət vermədiyi kimi, bir şeyə toxunmağımız da, onun sərtliyinə dair heç bir dəlil və əlamət vermir. Toxunduğumuz şey, yalnız beynimizdə yaranan varlıqdır. Çöldəki həqiqi xüsusiyyətini və görünüşünü bilməyəcəyimiz bir xəyaldır. Elmi yazıçı J. R. Minkel, "new scientist" jurnalındakı bir yazısında bu həqiqəti belə açıqlayır:

Hal-hazırda bir jurnal tutursunuz, bunu bərk bir maddə hesab edirsiniz və siz bunun kainatda müstəqil şəkildə mövcud olduğunu görürsünüz. Ətrafınızdakı obyektlər də, məsələn, bir fincan qəhvə və ya bir kompyuter, bütün bunlar çöldə həqiqətən varmış kimi görünür. Amma hamısı yalnız bir xəyaldır.⁽⁶⁴⁾

Məsafə də hissdır, yalnız beynimizdə meydana gələr

Qarşımızdakı bir insanın uzaq bir yerdən yaxınlaşdığını dərhal anlayırıq. Görünüşü, səsi və böyüklüyü olduğu mühitə görə dəyişər. Bu amillər əsasında, bir qiymətləndirmə aparar və onunla aramızda nə qədər məsafə olduğunu müəyyənləşdirərik. Lakin əslində qarşımızdakı insanla aramızda hər hansı məsafə yoxdur. Onu uzaq bir yerdə gördüyümüz inancı, yalnız beynimizdə apardığımız bir müqayisədən ötrü yaranır. Digər bir sözlə, məsafə hissi yalnız bir hissdır.

Xarici aləm adlandırdığımız təsvir o qədər inandırıcı və o qədər təsirlidir ki, insanın, bütün bunların bir hissdən ibarət olduğuna inanması üçün, dərinlən diqqət yetirərək düşünməlidir. Təsviri bu qədər inandırıcı və təsiredici edən şeylərsə məsafə, dərinlik, rəng, kölgə, işıq kimi ünsürlərdir. Bu ünsürlərdən o qədər mükəmməl istifadə edilmişdir ki, bunlar beynimizdə üç ölçülü, rəngli və canlı bir təsvir halını almışdır. Sonsuz saydakı incəlik bu təsvirə əlavə olunduqda, ortaya, tamamilə xəbərsiz şəkildə bütün ömrümüz boyu əsl zənn edərək içində yaşadığımız, lakin əslində yalnız zehnimizdə təmasda olduğumuz və əslinin yalnız bir surəti olan dünya çıxar.

Məsafə dediyimiz hiss, bir cür üç ölçülü görmə formasıdır. Təsvirlərdə məsafə və dərinlik hissini oyandıran şeylərsə perspektiv, kölgə və hərəkət dediyimiz ünsürlərdir. Optika elmində məkan (space) qəbulu deyilən bu qəbul forması, çox mürəkkəb sistemlərlə təmin edilir. Bu sistemi ən sadə şəkliylə belə izah edə bilərik: Gözümüzə gələn təsvir yalnız iki ölçülüdür. Yəni, hündürlük və genişlik ölçülərinə malikdir. Göz bəbəyinə daxil olan təsvirlərin ölçüləri və iki gözün eyni anda iki fərqli təsvir görməsi dərinlik və məsafə hissini meydana gətirir. Bizim hər bir gözümüzə düşən təsvir, digər gözə gələn təsvirdən bucaq,

işıq kimi ünsürlər baxımından fərqlidir. Beyin bu iki fərqli təsviri tək bir təsvir halına gətirərək dərinlik və məsafə hissini meydana gətirər.

Məsafə bizim üçün yalnız bir hiss olaraq yaradılır. Bir qədər əvvəl də ifadə etdiyimiz kimi uzaqdan gəldiyini güman etdiyimiz bir insanla bizim aramızda əslində hər hansı məsafə yoxdur. Qarşımızdakı insan, bizim beynimizin içində tək bir səthdə yaradılır. Qəbul etdiyimiz məsafə hissi isə, yalnız beynin şərhidir. Qarşımızdakı insanın bizdən uzaqda olduğuna elə mütləq inancımız vardır ki, ona səsimizi eşitdirmək üçün yüksək səsle qışqırar və ona yetişmək üçün var gücümüzle qaçarıq. Halbuki, çatmaq istədiyimiz insan, bizimlə eyni yerdədir. Qaçaraq keçdiyimizi zənn etdiyimiz hər kvadrat santimetr sahə əslində bizim beynimizin içində mövcud olan təsvirin bir hissəsidir. Əslində, nə biz hərəkət edərik, nə də qarşımızdakı insan bizə yaxınlaşar və ya bizdən uzaqlaşar. Hər şey, yalnız beynimizin içindəki kiçik bir nöqtədə bizə seyr etdirilir.

Məsələn, səmada uçan bir təyyarənin bizdən kilometrərlə uzaq məsafədə olduğunu düşünərik. Halbuki o əslində bizə çox yaxındır, beynimizin içindədir. Təyyarəyə baxdığımız vaxt, təyyarənin çıxartdığı səs dalğasının və o maddənin yaydığı işıq dalğalarının, gözümüzə əks olunan tezlikləri və ölçüləri nəticəsində təyyarənin bizdən kilometrə uzaqda olduğunu düşünərik. Lakin beyin 2 vahid olan tezlik və ölçünü 1 vahid hesab etsəydi, vəziyyət olduqca fərqli olardı. Belə olan halda, min kilometrə uzaqda olduğuna əmin olduğumuz təyyarənin, olduqca fərqli bir məsafədə olduğu fikriylə razılaşar və bunun gerçəkliyindən şübhələnməzdik.

İnsan, qarşısındakı dərinlik hissi içində bir çox incəlik görür. Bir qədər irəlində əlində tutduğu kitabı, ondan da irəlində televizoru, bir qədər uzaqda pəncərəni, daha uzaqda pəncərədən görülən ucsuz–bucaqsız meşəni və ən uzaqda isə Günəşi görür. Əlləri, ayaqları, bədəni də bu təsvirin içindədir. Hər birinin müəyyən perspektivi, müşahidə etdiyi yerdən müəyyən uzaqlığı var. Yaxud başqa sözlə desək, o belə hiss edir. Dərinlik hissi, perspektiv, kölgələr və təsvirin içində gördüyü öz bədəni, onu həqiqi bir xarici aləmi gördüyünə inandırır. Halbuki, müşahidə etdiyi öz bədəni də daxil olmaqla hər şey, beyninin içindəki elektrik siqnallarının bir təsiridir. Tam qarşısında dayanan kitabla ən uzaqda olduğunu zənn etdiyi Günəş arasında bir məsafə yoxdur. Bunlarla özü arasında da bir məsafə yoxdur. Müşahidə etdiyi hər şey, beynində yaranan tək bir təsvirin bir hissəsidir.

İki ölçülü bir torlu qişada dərinlik hissini yaranması, iki ölçülü bir rəsmdə gerçək dərinlik hissi meydana gətirməyə çalışan rəssamların istifadə etdiyi üsula çox bənzəyir. Dərinlik hissini meydana gətirən bəzi əhəmiyyətli ünsürlər var. Bunlar, obyektlərin üst–üstə yerləşməsi, perspektiv, toxuma dəyişikliyi, ölçü, yüksəklik və hərəkətdir. Rəssamların portretlərini çəkərkən istifadə etdikləri üsul, beynimizdə yaranan təsvir üçün də etibarlıdır. Beynimizdəki iki ölçülü bir məkanda dərinlik, işıq, kölgə eyni üsulla meydana gəlir. Bir təsvirdə incəliklər, yəni işıq, kölgə və ölçülər nə qədər müfəssəl şəkildə işlənsə, həmin təsvir

bir o qədər həqiqi olar və duyğularımızı aldadar. Beləliklə də, biz üçüncü ölçü olan dərinlik və məsafə varmış kimi hərəkət edərik. Halbuki, gördüyümüz bütün təsvirlər bir film kadri kimi tək bir səth üzərində yerləşir. Beynimizdəki görmə mərkəzi olduqca kiçikdir! Bütün uzaq məsafələr, uzaqdakı evlər, göydəki ulduzlar, Ay, Günəş, havada uçan təyyarələr, quşlar kimi təsvirlər bu kiçik məkana sığışır. Yəni sizin baxıb minlərlə kilometr yuxarıda olduğunu dediyiniz bir təyyarə ilə, əlinizi uzadıb tuta bildiyiniz stəkan arasında texniki cəhətdən məsafə yoxdur, bütün bunlar beyninizdəki hissiyyat mərkəzində tək bir səth üzərindədir.

Bu, fəvqəladə bir yaradılış dəlili, möhtəşəm bir sənət, mükəmməl bir əsərdir. Allah, hər bir insanın zehində, bu mükəmməl təsviri və incəliyi, hər an, kəsilməz şəkildə yaradır. İnsanın, qarşısındakı üç ölçülü, dərinlikli təsvirin varlığından şübhə edə biləcəyi heç bir əskiklik yoxdur. Bizə aid dünya, sanki çöldəki əslinin surəti olaraq daim yaradılır və bu dünyaya aid hər incəlikdə, hər sənətdə, bütün bunların Sahibinin gücü, qüdrəti və yaratma sənəti təcəlli edir. **Bütün** aləmləri yaradan, bunların hamısını hər insan üçün ayrı-ayrılıqda meydana gətirən, bütün varlıqların Sahibi və Hakimi olan Uca Allahdır.

Allah ayələrində belə buyurur:

Yeddi göyü və yerdən də onların bənzərini yaradan Allahdır. Əmr onların arasında ona görə nazil olur ki, Allahın hər şeyə qadir olduğunu və Allahın hər şeyi elmi ilə əhatə etdiyini biləsiniz. (Talaq surəsi, 12)

Məgər onlar görmürlər ki, göyləri və yeri yaradan Allah onlar kimisini də yaratmağa qadirdir? Allah onlar üçün (elə) bir əcəl müəyyən etmişdir ki, ona heç bir şəkk-şübhə yoxdur. Zalımlar isə küfrdən başqa bir şey qəbul etmədilər. (İsra surəsi, 99)

Bizim üçün "həqiqət" nədir?

"Özlərini gördüyümüz və toxunduğumuz üçün və bizə hisslərimizi verdikləri üçün obyektlərin varlığına inanırıq. Halbuki, hisslərimiz yalnız zehnimizdə olan fikirlərdir. Bu halda hisslər vasitəsilə qəbul etdiyimiz obyektlər fikirlərdən başqa bir şey deyildir və bu fikirlər zərurət etibarilə, yalnız zehnimizdə olurlar... Madam ki, bütün bunlar yalnız zehində olan şeylərdir, elə isə kainatı və şeyləri zehindən kənardakı varlıqlarmış kimi xəyal etdiyimiz vaxt yanırlıq..."⁽⁶⁵⁾

Corc Berkli bunları söyləmişdir: Hər hansı bir varlığı görməyimiz, onun səsinə eşitməyimiz və ya ona toxunmağımız, xarici aləmdəki maddi dünyanın xüsusiyyəti haqqında heç bir məlumat vermir. Bizim üçün bir maddəni maddə edən, onun fiziki varlığına dair bizə

dəlil verən şey, onu hisslər vasitəsilə qəbul etməyimizdir. Lakin, əslində bizim hisslər aləmimizdə, hisslərin yarandığı mərkəz olan beynin içində nə təsvir, nə səs, nə ləzzət, nə də qoxu var. Beynin içi zülmət qaranlıq və səssizdir. Beynin içində qoxunu qəbul edən, təsvirləri seyr edən kiçik varlıqlar yoxdur. Dolayısı ilə, beynin içində təsvirlərin və səslərin meydana gəlməsi məntiqsizdir, mənasızdır və elmi cəhətdən qeyri-mümkündür. Lakin biz, bu zülmət qaranlıq və səssiz məkanın içində, heyrətamiz dərəcədə mükəmməl, rəngli, hərəkətli və aydın bir dünya görürük. Bu elə bir dünyadır ki, yalnız beynimizin içində yaranan bir hiss aləmi olmasına baxmayaraq, bizi gerçək olduğuna xeyli inandırır.

Beyində, dünyanın ən mükəmməl kamerasından daha keyfiyyətli təsvir verən, ən təkmilləşmiş üç ölçülü kinoteatr və televizordan daha aydın və rəngli bir təsvir meydana gəlir. Beyində, ən təkmilləşmiş maqnitofondan daha mükəmməl olan, daha aydın və çox ölçülü, əslindən ayırd edilə bilməyən səslər meydana gəlir. Eləcə də, beyində, ətrin, gülün qoxusu və həmçinin isti, soyuq hissi mükəmməl şəkildə meydana gəlir. Bu mükəmməl konkretlikdəki dünya, Allahın diləməsi ilə kəsilməz şəkildə bizə təqdim edilir.

İzdihamlı bazar mühitində ətrafına baxan insan, ətrafda qaçan uşaqları, alver edən bir-birindən müxtəlif insanları, rəngarəng vitrinləri, yeməkləri, yol boyu gəzib dolanan küçə pişiklərini, isti havanı, ətrafdakı restoranlardan yayılan yemək qoxularını, eyni anda qəbul edib hiss edə bilir. Bəzən yanındakı insanla söhbətə dalır, yanından keçən tanışlarına salam verir, ətrafdakı çiçəkləri iyləyir. Lakin əslində bu insan, yalnız beyninin içində yaranan bir təsviri seyr edir. Ətrafında gördüyü izdihamlı mühit, müşahidə etdiyi incəliklər, burnuna gələn xoş qoxular, beyninin içindəki xəyali ekranda meydana gəlir. O isə, duyğuları vasitəsilə özünə izlətdirilən təsviri seyr edir və hiss edir. Bunların hamısı, bu insanın həyatının bir hissəsidir, lakin əslində hər biri onun beynində yaranan hisslərdən başqa bir şey deyil.

Görəsən əslində içində olduğu mühit, yəni bu dünyanın əsli, insanın özünə hiss etdirilən kimidirmi? Bunu bilmərik. Həqiqətən ətrafında çoxlu insanların olub-olmadığı və ya çiçəklərin qoxusunun bütün mühiti bürüyüb-bürümədiyi mövzusuyla əlaqədar məlumat əldə etməyimiz qeyri-mümkündür. Bizə göstərilən, yalnız mühitin qəbul etdiyimiz formasıdır. Bizim üçün xarici aləm, yalnız qəbul etdiyimiz dünyadır. Orqanlarımızın bizə çatdırdığı elektrik siqnalları yox olduqda, xarici aləmdə bir dünya olmasına baxmayaraq, bizim xarici aləmimiz də yox olacaq.

Biz, yalnız bizə çatdırılan və göstərilən şeyləri bilə bilərik. Bu da zehnimizin içində olub bitən bütün şeylərdir.

Gerald O'Brien, xarici dünya ilə qavradığımız dünya anlayışını belə açıqlayır:

Bizim yaşadığımız dünyanın, müəyyən mənada beyinlərinin içində yaradılan dünyanın, həqiqətdə dünyanın əsli olub-olmadığıyla əlaqədar bir sual ağla gəlir. Çünki, əgər bir sıra

nəzəriyyəçilərin mənimsədiyi kimi dünyanın əslində beynimizdə yaradıldığını qəbul etsək, belə olan halda, bizim dünyada sınaqdan keçirdiklərimizlə təcrübələrimizdən başqa həqiqi dünya arasındakı bənzərlik həqiqi bir sual işarəsi olaraq qarşımıza çıxır. Əgər, bizim dünyadakı təcrübələrimizlə dünyanın əslində necə olduğu arasında böyük ziddiyyət olduğu düşünülə, belə olan halda, bizim gördüyümüz dünyanın və təcrübələrimizin müəyyən mənada xəyal olduğu düşünülə bilər.⁽⁶⁶⁾ (vurğu qaynaqdakı kimidir).

Belə olan halda, bizə görə həqiqət nədir?

İnsanın həqiqət dediyi şey, beynindən və hisslərindən kənar maddi şəkildə mövcud olan həqiqi dünyaya işarə edər. İnsan, bu dünyanı müşahidə etsə də, etməsə də bunun varlığına tam inanar. Səhər oyandıqda öz otağının içində olduğundan əmindir. İş otağını və iş otağındakı kompyuterinin tam olaraq olduğu yeri beynində canlandırır, ertəsi səhər təkrar işə getdiyində bunları burada tapacağından da əmindir. Günün sonunda evə qayıtmaq üçün yola çıxdığında evinin orada olacağını fərz edər. Yoldaşlarının, ailəsinin, tanışlarının, qohumlarının, onları görsə də, görməsə də mövcud olduqlarını qəbul edər. Hər gün yaşadığı və təkrarladığı bu gündəlik təcrübələrin çoxu, bütün bu vəziyyətləri sorğu-sual etməyə imkan vermir, hətta tam əksinə bütün bunları möhkəmləndirəcək şəkildə gerçəkləşməkdədir.

Lakin əslində bunların hamısı zehnimizdədir. Bizə hiss etdirilən şeylərdir. Xarici aləmdə mövcud olduğuna əmin olduğumuz maddi dünyanın yalnız xəyali bir surətini görürük. Bizim dünyamızı, yalnız sahib olduğumuz hisslər meydana gətirir.

Susan Blakmore, beynin içindəki bu dünyanı, belə xarakterizə etmişdir:

Zehin, fərdi bir teatr kimidir. Mən, bu teatrın içində, başımın içində bir yerdəyəm və gözlərimdən çölə doğru baxıram. Amma bu, çox duyğulu bir teatrdır. Bundan ötrü də, toxunuşları, qoxuları, səsləri və hissləri də sınağa bilirəm. Bundan başqa mən, təxəyyülümdən də istifadə edə bilirəm. Daxili gözüm və ya daxili qulağım sayəsində zehni bir ekran üzərində təsvirləri və səsləri görünən hala gətirə bilirəm. Bunların hamısı mənim şüurumu təşkil edir və "mən" bunları sınaqdan keçirən tamaşaçıyam.⁽⁶⁷⁾

Bizim müşahidə etdiyimiz dünya, yalnız bir təsvirdir. İşıqlarla təchiz edilmiş bir əyləncə məkanı, beyində yaranan bir surətdir. Mənbəyi yalnız elektrik siqnallarıdır. Ətrafımızdakı insanların, yaxınlarımızın, ətrafdakı quşların səsləri, beynimizin içində yaranan surət səslərdir. Mənbəyi yalnız elektrik siqnallarıdır. Yediyimiz bir meyvənin dadı və qoxusu, beynimizdə yaranan surət ləzzət və qoxudan ibarətdir. Meyvənin əslini yeməyimiz qeyri-mümkündür. Beynimizdəki meyvənin hər cür xüsusiyyətinin mənbəyi elektrik siqnallarıdır. Heç vaxt Günəşin həqiqi istiliyini, dənizin həqiqi sərinliyini və bir buz parçasının həqiqi soyuqluğunu hiss edə bilməmişik. Çünki Günəşin, dənizin və buzun əslinə

heç vaxt çata bilmədiyimiz kimi, onların bizdə meydana gətirdiyi hisslər də yalnız elektrik siqnallarıdır.

Qarşımızda dayanan su stəkanı, əslində bizdən uzaqda deyil. Qarşımızda dayanmır. O, beynimizin içindədir. Onun təsvirini beynimizin içində görürük. Stəkanın şüşə səthinə toxunduğumuzu zənn etdiyimizdə, əslində stəkanın əslinə toxunmırıq. Çünki toxunmağı hiss edən barmaqlar deyil, beynimizdir. Belə olan halda, insan heç vaxt gerçək bir stəkana toxuna bilməz. O stəkandakı suyu içə bilməz. İçdiyi su, yenə insanın beynində yaranan hisslərin verdiyi bir su içmə hissindən ibarətdir.

Ölkəmizdə də yayımlanmağa başlayan "what the bleep do we know?" ("nə bilirik ki?") adlı sənədli filmə Atlantada (Corciya) Həyat Universitetindən tibb doktoru Joe Dispenza: "Beyniniz orada (xarici aləmdə) olanla burada (beynin içində) olan arasındakı fərqi bilməz" deyə söyləyir. Eyni filmə Fred Alan Volf isə, "orada (beynin içində) olandan asılı olmayan burada" (xarici aləmdə olan) yoxdur"⁽⁶⁸⁾ deyir.

Yaşadığımız həyat, bəhs olunan surət hisslərin toplusudur. Bunların həqiqi təsviri isə, olduqca aldadıcıdır. Biz, qarşımızdakı insanın da bizimlə eyni şeyləri qəbul etdiyini düşünür, onunla bu mövzuda həmfikir olar və qəbul etdiyimiz dünyanın əsil halını müşahidə etdiyimizi zənn edərək. Halbuki gördüyümüz və eşitdiyimiz şeylər mövzusunda bizimlə həmfikir olan qarşımızdakı insan da, bizim beynimizdə yaranan bir təsvirdən ibarətdir. Həmçinin, onun qəbul etdiyi şeylərin bizimkindən fərqlinin nə olduğunu heç vaxt bilmərik. Bizim üçün yaşılın necə bir şey olduğunu, cökə qoxusunun nəyə bənzədiyini ona tərif edə bilməyimiz qeyri-mümkündür.

Belə olan halda həqiqət nədir? Joe Dispenza, mövzuyla əlaqədar olaraq bu sualları verir:

Elmi təcrübələr göstərdi ki, əgər bir insanın beynini müəyyən pozitron emissiya tomoqrafiyasına salarkən və ya kompyuter texnologiyasıyla araşdırarkən müəyyən bir obyektə baxmalarını istədikdə, beynin müəyyən nahiyələri işıqlanır. Sonra gözlərini yumub eyni obyektə xəyal etmələri tələb olunduqda, sanki o obyektə həqiqətən gözlə baxırmış kimi, beynin eyni nahiyələri yenə işıqlanır. Bu, elm adamlarının bu sualı verməsinə səbəb oldu: O zaman kim görür? Beyin mi görür? Yoxsa gözlərimi? Həqiqət nədir? Həqiqət beynimizlə gördüyümüzüdüürmü? Yoxsa gözlərimizlə gördüyümüzüdüürmü? Həmçinin həqiqət budur ki, beynin, ətrafında gördükləriylə, xatırladıqları arasındakı fərqi bilməz. Çünki eyni xüsusi sinir şəbəkələri fəaliyyətə keçər. Bundan sonra, elm adamları yenə eyni sualı verər: Həqiqət nədir?⁽⁶⁹⁾

"What the bleep do we know?" adlı sənədli filmə J. Z. Knight, həqiqəti belə xarakterizə etmişdir:

Bu gerçəkliyə gerçək deməyə icazə verdik... təxəyyüllə... hərəkətsizliyi yox etmək, kaosdan qurtulmaq və onu öz formasında tutmaq üçün ona "maddə" deyirik.⁽⁷⁰⁾

Biz, yalnız bizə aid olan hisslər aləmində yaşayırıq. Bu dünyadakı təsvirlər, bizdən başqa heç kəsin bizimlə paylaşa və təsdiqləyə bilməyəcəyi təsvirlədir və biz bu təsvirləri həqiqət kimi qəbul edirik. Belə olan halda, həqiqət deyilən şey yalnız bir xəyaldır? O yalnız bizə hiss etdirilənlərdənmi ibarətdir? Öz bədənimiz olaraq sahibləndiyimiz bədən, öz həyatımız deyə qəbul etdiyimiz həyat, bizim zehnimizdə yalnız bir xəyal olaraq yaranır?

Bunların hamısı həqiqətən də bir xəyaldır. Öz beynimizin içində yaradılan bir xəyal aləminin içində yaşamağa davam edirik. Xarici aləmdəki həqiqi dünyanı seyr etdiyimizi düşünürük. Lakin əslində bizim üçün beynimizdə yaradılan yeni bir dünya mövcuddur və bizim bundan kənara çıxmağımız qeyri-mümkündür.

Filosof Geof Haselhurst, bizim beynimizdə meydana gətirdiyimiz həqiqət anlayışı mövzusunda elmin deməyə bir şey tapa bilmədiyini bu sözlərlə açıqlayır:

İkincisi, (təəssüf ki) hisslərimiz bizi aldadır. Fəlsəfəçilər, min illərdir ki, zehnimizin hisslərimizi təmsil etdiyini və bundan ötrü də bizim gördüyümüz, daddığımız və toxunduğumuz dünyanın, hisslərimizin yaranmasına səbəb olan həqiqi dünyadan fərqli olduğunu bilirdilər. Rəngləri qəbul etməyimiz, zehnimizin necə müəyyən işıq tezliyini təmsil etdiyinə çox aydın bir nümunədir. Üstəlik, həqiqəti xarakterizə etsək, bunu hisslərimizi meydana gətirən həqiqi varlıqlara əsaslanaraq etməli olarıq, əslini tam təmsil etməyən hisslərimizlə deyil. Bundan ötrü də elm, təcrübə üzərində qurulduğundan, həqiqəti xarakterizə etmə mövzusunda elə də müvəffəqiyyətli olmur.⁽⁷¹⁾

Peter Russell isə bunları söyləyir:

Əvvəlcə, müasir fizikanın gəldiyi nəticələrin bizim təcrübələrimizdən və ya həqiqətlərdən çox uzaqlaşdığına təəccüblənə bilərik. Lakin bundan daha təəccüblüsü, insan beynində yaranan gerçəklik təsvirinin, hər şeyin əslinə uyğun olan tam bir təsviri olmasıdır... Maddi dünyadan bəhs etdiyimiz vaxt, bir qayda olaraq onun altında yatan həqiqəti nəzərdə tutarıq – bizim "xarici aləmdə"ymiş hiss etdiyimiz dünyanı. Amma əslində biz yalnız həqiqətin təsvirinin tərifini verərik. Bizim nəzərdə tutduğumuz maddilik, hiss etdiyimiz qatılıq, tanıdığımız "həqiqi dünya", zehində yaradılan təsvirin hissələridir. Bunların hamısı həqiqəti şərh etmə şəkilləridir. Hər nə qədər qulağa ziddiyyətli gəlsə də, maddə, zehində yaradılan bir şeydir.⁽⁷²⁾ (vurğu qaynaqdakı kimidir)

Belə olan halda, bizim üçün həqiqət, xarici aləmdəki əslinə heç vaxt çata bilməyəcəyimiz maddə deyildir. Beynimizdə bunların hamısının elektrik siqnallarından yaranan bir təsviri meydana gəldiyinə görə, həqiqət, bizim beynimizdə yaranan dünya da deyil. Bu dünya tamamilə xəyaldır, illüziyadır. Biz bu dünyanı seyr edərək yanılar, aldanırıq. Dolayısıyla "həqiqət", bizim üçün nə xarici aləmdə, nə də beynimizin içindəki təsvirdədir.

Bəs bunu görüb qəbul etmək çətindir mi? Fred Alan Volf, insanların içində yaşadıkları xəyal dünyasına olan vərdişlərini və "əsl həqiqət" anlayışından necə uzaq dayanmağa çalışdıqlarını bu sözlərlə yekunlaşdırır:

Biz şüursuzca içimizdə basdırılmış bu sirri gizlətməyə çalışırıq... Digər bir sözlə, biz şüursuzca, hər şeyin gördüyümüz kimi olduğu xəyalını yaşamağı seçirik. Bu yalnız mənə və ya sizə aid olan əhəmiyyətli bir həqiqət deyil, bu kainatın varlığının ən dərin sirridir... Bunun (bu sirri gizlətmək səyinə) nəticə verməsinin tək səbəbi, buna inanmaqda hamımızın həmfikir olmağımızdır. Əgər buna inanmaqdan bir dəqiqə və ya tək bir millisaniyə belə imtina etsək və şüurumuzun bundan imtina etdiyimizi görməsini təmin etsək, bu sirrin aydınlığa qovuşduğunu görürük.

Həyatımızın bəzi anlarında, müəyyən şəkildə, müəyyən yerlərdə, yalnız bir anlığa, bu böyük sirrin ortaya çıxdığı vaxtlar olar... Amma heç vaxt "urra" deyib qışqırmırıq. Teatr salonunda heç kəsin izdihamlı insan kütəsindən ötrü nəfəsi kəsilməz. Tək bir yaradıcı hərəkət əsnasında, bir şey heçlikdən ayırd edilə biləcək vəziyyət alar, amma özümüzü aldadaaraq bunu görmərik. Bu, beləcə davam edər. Ətrafı alqışlar bürüməz. Arxamıza yaslanır, nümayişi seyr edər, dərinədən nəfəs alar və belə deyərlik: "Biz bunun sirrini heç vaxt açə bilməyəcəyik, ən yaxşısı budur ki, bunu qəbul edək".

...Əksəriyyətimiz vərdiş olaraq bu mövzuda nə edəcəyimizi bilməz və varlığımızın son nanosaniyəsinədək bu xəyaldan möhkəm şəkildə yapışmış halda yaşayırıq. Okeanla yer səthi arasındakı havaya, yer və su arasındakı sərhədə baxırıq. Qabaran quma, suya və havaya baxar və fərqləri xatırlayırıq. Eynilə, həyatımızı görünməyən bir pərdənin bizi "oradakı xarici aləmdən" ayırdığı olduqca rahat bir zənn içində keçiririk. "İçəridə", zehnimizin içində, xəyal gücümüzün daxili aləmində, təhlükəsizlikdə və təklidəyik. Qətiyyəən heç kəs və ya heç nə bizim zehin aləminin içinə icazəsiz girə bilməz. Bədənimizdəki hər duyğu, bizə daima bunun həqiqət olduğunu söyləyir, hər birimiz təklidəyik. "Çöldəki" və "içəridəki" dünyaları bir-birindən fərqləndirən hissi nümayişlərimizlə üzləşdirəcək hər cür məlumatı, hər düşüncəni, hər hissi, hər xəyali hekayəni inkar edərik. Bizə fərqli bir hekayə danışanlar şübhəylə baxar və ehtimal ki, onların doğru yoldan azdığını düşünər, hətta dəli olduqlarına qənaət gətirərək onları özümüzədən uzaqlaşdırmağa çalışırıq.⁽⁷³⁾

Beynimizdə yaranan dünyanın həqiqi olmadığını qavramaq və bunu qəbul etmək, bir materialist üçün olduqca çətindir. Lakin, müasir elm bunu təsdiqləmişdir. Buna baxmayaraq, Fred Alan Volfun da ifadə etdiyi kimi, bu böyük həqiqət görməzlikdən gəlinir. Bir xəyal aləmində yaşadığımız, adi bir elmi görüş kimi əks etdirilir və həll edilə bilməyən bir problem kimi qəbul edilir. Bunun tək səbəbi, bizim üçün "gerçək" olanın, materialist zehniyyət üçün "qəbul edilməz" olmasıdır. Materialistlərin qəbul edə bilmədikləri və elm adamlarının axtarmağa davam etdikləri bu "gerçək", insana məxsus ruhdur. Bu dünyada mütləq olan və

axirətdə sonsuza qədər varlığını davam etdirəcək şey insan ruhudur. Bu ruhu insana verən Allahdır. İnsandan kənarında mövcud olan maddə də, insanın öz bədəni də, zehində meydana gələn həyatı da bir gün yox olacaq. Baqi və Mütləq olan, Uca Allahın istədiyinə verdiyi Öz əmrindən olan "ruh"dur.

Bir zaman sənin Rəbbin mələklərə belə demişdi: “Mən palçıqdan bir insan yaradacağam. Mən ona surət verib Öz ruhumdan üfürdüyüm zaman ona səcdə edin!” (Sad surəsi, 71–72)

Yuxudakı həqiqət

Yuxu gördüyümüz vaxt, əslində heç kimlə danışmırıq. Heç kimi görmərik, gözlərimiz yumulu olar. Qaçmırıq, yerimərik. Qarşımızda ürəküb qaçmağımıza səbəb olan varlıqlar və ya gözəlliyinə tamaşa etdiyimiz yamyaşıl və geniş çəmənlik və ya aşağıya baxmağa qorxduğumuz nəhəng göydələnlər və ya izdihamlı insan cəmiyyətləri olmaz. Biz qarşımızda bütün bu təsvirlər olduğu vaxt, əslində yatağımızda tək olarıq. Ətrafımızda olduğunu zənn etdiyimiz insan kütləsinin çıxartdığı güclü səs–küy, səssiz otağımızda bizə heç vaxt çatmaz. Sürətlə qaçdığımızı zənn etdiyimiz bir anda əslində heç hərəkət etməmiş olarıq. Yanımızdakı insanla qızğın söhbət apararkən əslində ağızımızı belə açmamış olarıq. Lakin yuxu gördüyümüz vaxtda, bütün bunları gerçəkmiş kimi yaşayırıq. Ətrafımızdakı insanlar, mühit, yaşadığımız hadisələr o qədər gerçək olar ki, yatdığımız vaxtı bunları həqiqətdə yaşadığımızdan qətiyyənlə şübhələnmərik.

Yuxumuzda bizə avtomobil dəydiyini görə bilər və buna aid hissləri gerçəkmiş kimi qəbul edə bilərik. Avtomobil yaxınlaşarkən hiss etdiyimiz qorxunu, avtomobilin bizə tərəf gəlməyini və sürətini, bizə dəydikdə bədənimizdə yaranan ağrı hissini həqiqətdə baş verdiyi şəkildə yaşayar və bu hadisənin gerçək olub–olmadığına dair heç bir şübhə duymırıq. Havanın istiliyi, insanların baxışları, geydiyimiz paltarlar, hər şey olduqca həqiqi olar. Lakin əslində bunların heç birini yaşamırıq. Bizə çatan heç bir işıq, heç bir səs olmaz. Təsvirin, səsin, qoxunun meydana gəlməsi üçün heç bir səbəb olmaz. Xarici aləm dediyimiz anlayış, yox olar. Yalnız zehnimizdə yaşanan bir həyat olar. Lakin bunun belə olduğundan xəbərsiz olarıq. Yuxu gördüyümüz vaxt, bizə bütün bunların yuxu olduğu xatırladılsa, buna ehtimal etməz, içində yaşadığımız dünyanın həqiqi olduğundan şübhələnmərik. Bizim üçün, yuxu vaxtı gördüyümüz, iylədiyimiz, toxunaraq hiss etdiyimiz və eşitdiyimiz şeylərin qəti həqiqəti var. Elə bundan ötrü də, yuxu vaxtı keçirdiyimiz qorxu, sevinc, narahatlıq hisslərimiz həqiqidir. Bütün fiziki təcrübələri, oyanıq vaxtı yaşadığımız halıyla yaşayırıq. Yuxu vaxtı, yuxuda olduğumuzdan şübhələnməyimizi tələb edəcək heç bir dəlil olmaz.

Yuxu nümunəsi, bizə aid xarici aləmin hisslərdən ibarət olduğu həqiqətini sübut etmək üçün olduqca effektiv nümunədir. İnsan yuxu vaxtı, ətrafındakıların gerçək olmadığına inanmadığı kimi, gerçək həyat dediyi bu dünyada yaşayarkən də, bunun yalnız zehnimizdə hiss edilən həqiqət olduğuna inanmaqda çətinlik çəkər. Halbuki, "həqiqi həyat" dediyimiz təsvirləri qavrama formamız, yuxuları qavrama formamızla tamamilə eynidir. Hər iki təsvir də zehnimizdə meydana gələr. Hər iki təsviri də seyr edərkən bunların həqiqi olub-olmadığından şübhələnmərik. Halbuki, yuxuların həqiqi olmadığına dair əlimizdə gerçək bir dəlil var. Yuxudan oyandığımız vaxt, "deməli, gördüklərim yalnız bir yuxu imiş" deyərik. Elə isə, hazırda gördüklərimizin bir yuxu olmadığını necə sübut edə bilərik?

Allah, ayələrində bu həqiqəti belə xəbər verir:

Sur (ikinci dəfə) üfürülən kimi onlar dərhal qəbirlərdən çıxıb Rəbbinə tərəf axışacaqlar. Onlar deyəcəklər: "Vay halımıza! Bizi yatdıığımız yerdən kim qaldırdı? Bu, Mərhəmətli (Allahı)n vəd etdiyi (qiyamətdir). Elçilər doğru deyirlərmiş". (Yasin surəsi, 51–52)

Hal-hazırda bunun sübutu, bizə verilən elmi dəlillərdir. Yuxudan oyandığımız an isə, həyatımızın sona çatmasıyla başlayacaq. Belə olan halda, əsl düzgün hərəkət bu dünyanın bizim üçün yalnız bir xəyal, bir yuxu kimi zehində yaşandığını qəbul edib buna görə davranmaqdır.

Peter Russell, yuxudakı həqiqətlə yaşadığımız dünyaya aid həqiqəti belə müqayisə edir:

Dünya hissimiz, "xarici aləmdə" olanın olduqca inandırıcı bir təsviridir. Lakin bizim gecə gördüyümüz yuxulardan daha "çöldə" olan heç nə yoxdur. Yuxularımızda ətrafımızda təsvirlərin, səslərin və hisslərin olduğundan xəbərdar olarıq. Öz bədənimizdən xəbərdar olarıq. Düşünər və qərar verərik. Qorxu, qəzəb, xoşbəxtlik və sevgi hisslərini yaşayırıq. Digər insanları, bizimlə danışan və bizimlə əlaqədə olanları ayrı-ayrı insanlar qəbul edərik. Yuxu, bizim ətrafımızda olan "xarici aləmdəki" dünyada gerçəkləşirmiş kimi görünür. Təkcə oyandığımız vaxt, bütün bunların yuxu olduğunu anlayırıq – hər şey zehnimizdə yaradılır.

"Bu yalnız yuxuymuş" dediyimiz vaxt, bu təcrübələrimizin fiziki həqiqətə söykənmədiyini nəzərdə tutarıq. Bunlar; xatirələrdən, ümidlərdən, qorxulardan və digər amillərdən ötrü meydana gəlir. Oyanıq vaxtı, dünya təsvirimiz, fiziki ətrafımızdan qəbul etdiyimiz hissi məlumatlardan asılıdır. Bu vəziyyət, oyanıq olarkən yaşadığımız təcrübələrə tutarlılıq və yuxularda olmayan bir həqiqət hissi verər. Lakin əslində, oyanıq olarkən yaşadığımız təcrübələr də, yuxularımızda olduğu qədər zehnimizin məhsuludur.⁽⁷⁴⁾

Dekart bu həqiqəti belə xarakterizə etmişdir:

Yuxularımda onu bunu etdiyimi, ora bura getdiyimi görürəm, oyandıqda isə heç nə etməmiş, heç bir yerə getməmiş olduğumu, sakitcə yataqda yatdığımı anlayıram. Kim mənə hazırda yuxu görmədiyim, hətta bütün həyatımın yuxu olmadığına dair zəmanət verə bilər?⁽⁷⁵⁾

Əlbəttə ki, nə ətrafımızdakı insanlar, nə də hisslərimizin sahibi olan biz, hal-hazırda yaşadığımız həyatın yuxu olmadığına dair heç vaxt zəmanət verə bilmərik.

Yatan vaxtı bir buza toxunduğumuzda, onun soyuqluğunu, yaşlığını, şəffaf təsvirini beynimizdə mükəmməl şəkildə hiss edərək. Bir gülü iylədiyimiz vaxt, gülün özünəməxsus qoxusunu mükəmməl şəkildə hiss edə bilərik. Bunun səbəbi, bir gülü həqiqətdə iyləyərkən də, onu yuxumuzda görərkən də beynimizdə eyni əməliyyatların baş verməsidir. Belə olan halda, hansı vəziyyətdə gülün həqiqi təsviri və həqiqi qoxusuyla təmasda olduğumuzu bilərik. İşin əslisi isə, hər iki vəziyyətdə də həqiqi güllə təmasda olduğumuz və hər iki vəziyyətdə də gülün təsvirinin və qoxusunun beynin heç bir yerində olmamasıdır. Belə olan halda, hər ikisi də həqiqəti təmsil edir. Gerald O'Brien, bu vəziyyəti bu sözlərlə təsvir etmişdir:

Yatağımızda yatırırıq, gözlərimiz yumuludur, lakin yenə də əksəriyyətimiz çox canlı vizual təcrübələr yaşayırıq. Bu vizual təcrübələrdə insanların olduğu bir dünyadayıq, ətrafımızda hadisələr baş verir və biz bu yuxunu görərkən, bu mühit, müəyyən şəkildə bizə həqiqətən dünyada olduğumuz kimi görünür. İndi bu həqiqətən əhəmiyyətlidir, çünki bizə beyinlərimizin, əslində görmə təcrübəsini yuxularımızda olduğu kimi yaratma qabiliyyəti olduğunu göstərir. Bu da bəzi fəlsəfəçilər və zehin üzərində çalışan nəzəriyyəçilər üçün, bir qayda olaraq bizə, bəlkə də, biz oyanıq olarkən və dünyanı müşahidə edərkən, yanlış bir anlayışa sahib olduğumuzu göstərir. Bəlkə də, həqiqətən bütün təcrübələrimizi, dünya ilə əlaqədar bütün vizual təcrübələrimizi müəyyən yolla beynimiz şəkilləndirir və bizim dünya ilə birbaşa əlaqədə olduğumuza dair qəbul edilən ümumi fikir tamamilə yanlıştır.⁽⁷⁶⁾

İnsan yuxu gördüyü vaxt, yuxuda olduğunu bilsə, üstünə gələn avtomobil onu qorxutmaz, qazandığı mal-dövlətin və pulun müvəqqəti olduğunu bilər və bunun üçün sevinməz. Sahib olduğu nemətlərin və gözəlliyin, oyanmasıyla sona çatacağını bilər, təkəbbürlənməz. Yuxu vaxtı, insanların özünə göstərdiyi mənfi münasibətləri və rəftarları əhəmiyyət kəsb etməz. Çünki, həm bu mühitin, həm də bu insanların həqiqət olmadıqlarını bilər. Yuxu vaxtı, mütləq yuxudan oyanacağını bilər, elə buna görə də, dünyəvi ehtirasların ardınca qaçmaz, dünyəvi narahatlıqlar yaşamaz, bu həyatın heç bitməyəcəyini zənn edib mənfəət dalınca qaçmaz. Yuxu mühitindən başqa həqiqi bir həyat olduğundan əmin olar. Elə bundan ötrü də, yuxu gördüyünü bilər bir insan üçün yuxu vaxtı içində olduğu mühitin heç bir əhəmiyyəti və dəyəri olmaz.

Yuxu üçün verə biləcəyimiz bu nümunə, həqiqi həyat kimi adlandırdığımız bu həyat üçün də məqbuldur. Bu həyatın həqiqət olmadığını, yalnız bir hiss kimi göstərildiyini bilən bir insan üçün, burada dünyaya dair yaşadıklarının və eşitdiklərinin heç bir əhəmiyyəti olmaz. Çünki, eynilə yuxuda olduğu kimi, gerçək olmayan bir həyatda yaşayarkən, bunun saxta olduğunu görmüşdür. Özündən mənfəət güdmək istəyənlərin əslində olmadıklarını, ətrafındakı aldadıcı gözəllik və şeylərin əslində bir xəyal olduğunu artıq bilir. Dolayısıyla, dünyadakı şeylərə qarşı hərislik duyğusuna qapılması, mənfəət əldə etmək üçün səy göstərməsi mənasızdır. Müvəqqəti bir yuxuda yaşayır və əsil həyatın bundan sonra başlayacağını bilir.

Yazıçı Remez Sasson, mövzuyla əlaqədar bunları söyləyir:

Bu sanki bir kinofilm nümayişi kimidir. Kinofilmi seyr edən insan, özünü tamamilə ekrandakılara və ondakı insan xarakterlərinə qapdırmışdır. Qəhrəmanlarla birlikdə xoşbəxt olar və ya kədərlənər, əsəbiləşər, qışqırar və ya gülər.

Əgər müəyyən vaxt, ekranı artıq izləməməyə qərar versə və diqqətini nümayiş etdirilən kinofilmədən geri çəkməyi bacara bilsə, kinofilmin yaratdığı illüziyadan xilas olaraq özünə gələr. Proyektor ekrana təsvirlər verməyə davam edər. Lakin o artıq bunun yalnız proyektordan ekrana əks etdirilən işıq olduğunu bilir. Ekranda gördükləri həqiqət deyil, lakin yenə də oradadır. Kinofilmi seyr edə bilər və ya gözlərini və qulaqlarını bağlamağa və ekrana baxmamağa qərar verə bilər.

Hər hansı filmi seyr edərkən, bir anda lentin ilişməsi və ya elektrik kəsilməsi üzündən filmin dayandığı oldumu? Televizorda qəribə, diqqəti cəlb edən bir kinofilm seyr edərkən birdən araya reklamlar girdikdə sizə nə olar? Ətrafınızdakı illüziyadan xilas olaraq özünüzə gələrsiniz. Siz yatarkən və yuxu görürkən, biri sizi oyandırsa, bir dünyadan başqa bir dünyaya sürüklənmiş olduğunuzu hiss edərsiniz. Bu, bizim həqiqət dediyimiz dünyada da belədir. Bundan oyanmaq mümkündür.⁽⁷⁷⁾

Yaşadığımız dünya da, eynilə yuxular kimi xəyal təsvirlərdən, xəyali qoxulardan, xəyali dadlardan və xəyali hisslərdən ibarətdir. Əlbəttə ki, bu həyatın sonu gəlmədən əvvəl istəyən bu yuxudan oyanıb həqiqətləri görə bilər. Bu yuxudan oyanmaq, gerçək olanın bu dünya olmadığını görmək, əsl həqiqətin axirət olduğunu anlamağı təmin edəcək. Axirəti qavrayan bir insansa, dünyanın müvəqqəti olduğunu görər, axirətdə xilas olması üçün Allahı razı salmağın lazım olduğunu bilər və bu məqsəd naminə yaşamağa başlayar. İnsana dünyada və axirətdə sonsuz nemətlər bəxş edəcək həqiqətlərdən biri də budur. Ayələrdə, qiyamət günündə oyandırılan insanlardan belə xəbər verilir:

Sur üfürüləcəkdir. Bu, vəd olunmuş təhdid günüdür. Hər kəs onu (məhşərə) gətirənlə və bir də (əməllərinə) şahidlik edənlə (birlikdə) gələcəkdir. Sən bunun (bu günün) haqqında

qəflət içində idin. Amma Biz pərdəni sənin üzündən qaldırdıq. Sən bu gün çox yaxşı görürsən!" (Qaf surəsi, 20–22)

Beyində qavrayış pozğunluqları və fərqli bir xarici aləm

Bizi dünyanın gerçək təsvirini gördüyümüzə inandıran beş duyğu orqanımız, hissləri meydana gətirən elektrik siqnallarından məhrum qaldıqda, xarici aləm də yox olar. Bu, elmi bir həqiqətdir. Beş duyğu orqanı, təkcə elektrik siqnalları vasitəsilə bizə məlumat verir. Xarici aləmdə hər hansı məlumat olsa, lakin bu məlumatları elektrik siqnalları beynimizə çatdırmasa, bundan xəbərimiz olmaz.

Beyində qavrayış yanılmaları, bu həqiqəti bizə açıq şəkildə göstərən ən əhəmiyyətli dəlillərdəndir. Məsələn, qarşımızdakı otağa baxar və bütün otağı mükəmməl şəkildə gördüyümüzü zənn edirik. Lakin həqiqət belə deyil. Qarşımızdakı otağının kiçik bir nöqtəsini qətiyyən görə bilmərik. Bu, yalnız bu otaqla məhdudlaşmır. Baxdığımız hər yerdə görünməyən bu sahə mütləq vardır. Həyatımız boyu gördüyümüz təsvirlərin hər birində əslində o kiçik nöqtəni heç vaxt görə bilməmişik. Bu, hər insanda olan "kor nöqtədir".

Bu korluğun səbəbi, gözü beynə bağlayan sinirlərin gözün bir nöqtəsində olmamasıdır. Lakin buna baxmayaraq, qarşımızdakı təsviri daim tam görürük. Bunun səbəbi, beynin tamamlayıcı xüsusiyyətidir. Kor nöqtədən ötrü görünməyən sahə, beynin "boyama" və arxa plandakı digər təsvirlərlə "tamamlama" qabiliyyətindən ötrü görünən vəziyyətə gəlir. Bu, əslində fəvqəladə haldır. Bu nöqtədə bizim üçün həqiqi mənada heç nə yoxdur. Beynin orada meydana gətirdiyi şey tamamilə xəyalidir və biz, həmin nöqtəni "görə bilmədiyimizi" əsla bilmərik. Beyin kor nöqtəni, orada olmalı olduğuna qərar verdiyi ən yaxşı təxminlə, yəni arxadakı fonla doldurur. Bu təxminin necə meydana gəldiyi, elm adamları üçün hələ də sual işarəsidir. Kaliforniya Universitetinin Psixologiya şöbəsinin və nevrologiya proqramı professoru və Beyin və Qəbuletmə Mərkəzinin rəhbəri Vilayanur S. Ramachandran, bu sirri belə təsvir edir:

Məsələn, kor nöqtənizi bir kvadratın küncünə "hədəfləməyə" çalışa bilərsiniz. Digər üç nöqtəni görənlər görmə sisteminiz əskik küncü tamamlayacaqdır mı? Bu təcrübəni öz üzərində apardığınız vaxt, əslində küncün gözdən itdiyini, "dişlənmiş" və ya bulanıqlaşmış olduğunu görəcəksiniz. Görülənə görə, kor nöqtə üzərində tamamlama əməliyyatı aparən sinir mexanizmi küncün öhdəsindən gələ bilmir, doldurula biləcək və ya doldurula bilməyəcək şeylərin bir sərhəddi var.⁽⁷⁸⁾

Bəs beyindəki bu tamamlama əməliyyatında bizim bir seçim haqqımızın olması mümkündür mü? Ramachandran, bu suala da bu cavabı verir:

Görmə ilə əlaqəli çatışmazlıqları tamamlamaq çox fərqlidir. Kor nöqtənizi bir xalça naxışıyla doldurduğunuz vaxt, bu nöqtəni nəyin tamamladığıyla əlaqədar seçim hüquqlarınız yoxdur, zehninizi bu mövzuda dəyişdirə bilməzsiniz. Vizual boşluqları doldurmaq vəzifəsini görmə ilə əlaqəli neyronlar yerinə yetirir. Onlar bir dəfə qərar verdikdən sonra onların bu qərarı geri çevrilə bilməz: Digər beyin mərkəzlərinə bir dəfə belə olsa: "Bəli, bu özünü təkrarlayan bir naxışdır" və ya "bəli, bu düz bir xəttidir" təlimatları getsə, hiss etdiyiniz şeyi geri götürə bilməzsiniz.⁽⁷⁹⁾

Biz bir masaya baxarkən, görmə sistemimiz masanın əvvəlcə kənarları haqqında məlumat toplayır və masanın çəkilməmiş halına bənzər bir təmsili şəklini zehnimizdə meydana gətirir. Görmə sistemi, bundan sonra masanın rəngini və hazırlanma materialını seçər. Bunlar, "tamamlama" əməliyyatı üçün əhəmiyyətli ünsürlərdəndir. Toplanan bu məlumatlardan sonra beyin, qarşısındakı təsvirlə əlaqədar ümumi təxmin edər. Beynimiz, qarşımızdakı təsvirin hər incəliyini araşdırmaq məcburiyyətində qalmaz və müfəssəl hesablamalar aparmağa təşəbbüs etməz.⁽⁸⁰⁾ Beynimiz, qarşımızda, "ehtimal daxilində" olan təsviri meydana gətirmişdir.

Dolayısıyla beyin, bizdə yarandığına inandığımız bir illüziya meydana gətirir. Kor nöqtədəki təsvir, qarşımızdakı gerçək təsvir deyil. Amma, biz bundan xəbərsiz oluruq. Lakin qərribə olan, bütün təsvirin gerçək olduğuna dair heç bir sübutumuzun olmamasıdır. Əslində kor nöqtədə olmayan təsvir də, eynilə digər təsvirlər qədər həqiqətdir. Gündəlik həyatımızda sahib olduğumuz kor nöqtənin harada olduğunu belə bilmərik. Belə olan halda, gün ərzində gördüyümüz təsvirlərin xəyal olub-olmadığını bilmərik. Bizə "gerçəkmiş" görünmələri, gerçək olduqlarına inanmaq üçün kifayət deyildir.

Beyindəki digər qavrayış yanılmaları və ya qavrayış pozğunluqları da bu həqiqəti dəlilləndirir. Bunlardan biri kortikal korluqdur. Əgər beyin hər iki yarımkürəsində də rənglərlə əlaqəli nahiyə olan V4 nahiyəsi zədələnsə, bu vaxt dediyimiz xəstəlik yaranar. Bu xəstəliyə tutulanlar dünyanı boz rəngin çalarları şəklində görürlər. Hər şey sanki ağ-qara bir kinofilm kimidir. Lakin qəzet oxumaq, insanların üzünü tanımaq və ya hərəkətləri və istiqamətləri seçə bilmək mövzularında heç bir problemləri yoxdur.⁽⁸¹⁾ Buna baxmayaraq, əgər orta gicgah nahiyəsi zədələnsə, xəstə kitab oxuya bilər, rəngləri görə bilər lakin bir şeyin hansı istiqamətə doğru getdiyini və hansı sürətdə getdiyini anlaya bilməz. Prof. Ramachandran, bu mövzuyla əlaqədar bunları yazmışdır:

(Beyində), bir və ya daha çox nahiyə zədələndikdə bir neçə nevroloji xəstədə müşahidə edilən qeyri-adi zehni vəziyyətlərlə qarşılaşarsınız. Bunlar arasında nevroloji mənada ən çox bilinən nümunələrdən biri "akinetopsiya xəstəsi" olan İsveçrəli bir qadınla (ona Ingrid deyəcəyəm) əlaqədardır. Ingridin beyində orta gicgah nahiyəsində cütlərəfli zədə meydana gəlmişdi. Bir çox cəhətdən normal görürdü, cisimlərin şəkillərini söyləyə bilər, insanları tanıya bilər və heç bir problem olmadan kitab oxuya bilirdi. Lakin qaçan bir insana və ya

yolda hərəkət edən bir nəqliyyat vasitəsinə baxdığı vaxt, düzgün və daimi hərəkətlər görmək əvəzinə hərəkətsiz, tez-tez yox olub gələn kəsik və ani hərəkətlər görürdü. Gələn avtomobillərin modelini, rəngini və hətta nömrələrini müəyyən edə bilməsinə baxmayaraq, onların sürətini təxmin edə bilmədiyi üçün prospektin qarşısına keçməkdən qorxurdu. Biriylə üz-üzə danışmağın telefonla danışmağa bənzədiyini, çünki normal danışmaq əsnasında insanın üz ifadəsinin dəyişməsinə görmədiyini söyləyirdi. Hətta bir fincan qəhvə vermək belə böyük çətinlik yaradırdı, çünki maye labüd şəkildə daşır və yerə tökülürdü. Nə vaxt yavaşlamalı və nə vaxt qəhvə cəzvsinin meyilliyini dəyişdirməli olduğunu bilmirdi, çünki mayenin fincanın içində hansı sürətlə yüksəldiyini bilmirdi. Bu bacarıqlar sizin və mənim üçün çox zəhmətsiz ola bilər və bunları olduqca normal qarşılayırıq. Lakin bir şey tərs getdikdə, məsələn, bu nahiyyə zədələndikdə görmənin nə qədər mürəkkəb proses olduğunu anlamağa başlayırıq.⁽⁸²⁾

Hallüsinasiyalar da, qavrayış yanılmalarının digər bir nümunəsidir. Bir qayda olaraq, beyində yaranan bir zədə, müxtəlif qızdırmalı xəstəliklər, istifadə edilən dərmanlar və ya yaşlılığa görə ağılı itirmə nəticəsində yaranan hallüsinasiyalar, insanın, əslində qarşısında olmayan şeyləri varmış kimi qəbul etməsidir. Hallüsinasiyalar, insanın ətraflarında olmayan təsvirləri görmələri və olmayan səsləri eşitmələri şəkildə meydana gəlir. Bu insanlar, hallüsinasiya gördükləri vaxt, şüurlu və oyanıq vəziyyətdə olurlar. Təsvirlərin, görən insan üçün gerçəkliyi olduqca inandırıcıdır.

Sadaladığımız sindromlar, beyində yaranan zədələr və ya başqa səbəblər nəticəsində yaranan xəstəliklərdən yalnız bir neçəsidir. Bu xəstəliklər nəticəsində insanların bəziləri olmayan təsvirləri görür, həqiqətdə görmədiyi lakin özləri üçün çox gerçək olan bir həyat yaşayırlar. Bəziləri üçün çöldəki rənglər tam fərqlidir. Gördüyümüz rəngarəng dünya onlara demək olar ki, ağ-qara bir film kimi görünür. Əgər həqiqətən xarici mühitdə maddənin əslilə təmasdayıqsa, yaşadığımız dünya beynimizə gələn elektrik siqnallarından ibarət deyilsə, belə olan halda, bu insanlar niyə fərqli hisslərə sahibdirlər? Əgər tək-cə “bir xarici aləm” varsa, niyə onlar da xarici aləmi bizim qəbul etdiyimiz kimi qəbul etmir və niyə eyni şeyləri eyni cür görə bilmirlər?

Bütün bunların izahı budur: Biz xarici aləmi mükəmməl şəkildə qəbul etdiyimizdən və hisslərimizin bütöv olduğundan şübhələnmirik. Lakin bəzi hallarda hallüsinasiya görən bir insan üçün də eyni şey məqbuldur. O da gördüyü xəyali təsvirlərin həqiqətdə mövcud olduğunu düşünür. Belə olan halda, beynimizdə yaranan xarici aləmin nəyə bənzədiyi və ya digərlərinin hisslərindən fərqli olub-olmadığı mövzusunda söyləyə biləcəyimiz heç nə yoxdur. Bu, 21-ci əsrin elmi ilə qətiyyətin sınaqdan keçirilə bilməyəcək, təcrübələrlə tapıla bilməyəcək bir həqiqətdir. Hər birimiz üçün yaradılan dünyanın necə bir dünya olduğunu bilməyimiz qeyri-mümkündür. Biz, bu dünyada, yalnız bizə hiss etdirilənlərlə təmasda olarıq. Bunlardan kənara çıxmağımız, bundan artığını düşünməyimiz qeyri-mümkündür.

Duyğu orqanlarımız vasitəsilə yaranan elektrik siqnalları, bizim üçün xarici aləmin surətini yaradır. Lakin təməldə, bu xarici aləmi qəbul edən, qəbul etdiyi şeylərdən mənə çıxardan, narahat olan, sevinən, kədərlənən, həyəcanlanan, düşünən, tanıyan, analiz edən bir "mənlik" var. "Mən" dediyimiz bu varlıq, görəsən beynin içində bir yerdədirmi? Neyronlar arasındakı qarşılıqlı təsirlər bizi düşündürüb xoşbəxt edərmi? Çalınan bir musiqini xoşlamağımızı təmin edərmi? Bir mənzərəyə baxmaqdan və ya ləzzətli bir yeməyi yeməkdən həzz almağımızın səbəbi, bu qarşılıqlı təsirdirmi?

Əlbəttə ki, ağıl və vicdan sahibi bir insan bu sualların heç birinə "bəli" cavabı verə bilməz. Mənliyimiz, beyindən tamamilə kənardə olan bir şeydir və bunun adı "ruh"dur.

Səndən ruh haqqında soruşurlar. De: "Ruh Rəbbimin əmrindəndir. Sizə yalnız az bir bilik verilmişdir". (İsra surəsi, 85)

Mənliyimizin mənbəyi beyin deyil

Mükəmməl təchizatıyla insan beyni

Əvvəlki hissələrdə incəliklərinə toxunduğumuz hisslər aləmi, elektrik siqnalları vasitəsilə meydana gələn süni bir dünyadır. Bəs bu siqnalları şərh edib, onları tanıdığımız bir dostumuza, gözəl bir çiçəyə, ucsuz–bucaqsız bir mənzərəyə, anamıza, küçədə oynayan uşaqlara, sevimli bir bala pişiyə çevirən beynimiz ola bilərmi?

Texniki mənada siqnalların beyində şərh olunduğu doğrudur. Materialistlər buna əsaslanaraq, bir beynin içindəki neyronlardan ibarət olduğumuzu və yaşadığımız dünyanın bu neyronların bir–birləriylə saxladığı əlaqənin bir nəticəsi olduğunu iddia edirlər. Düşünən, gülən, sevinən, qarşısındakı insanı tanıyan, şərh edə bilən varlığın, DNT–ni kəşf edən materialist təkamülçü fizik Francis Crickin deyimiylə, "bir neyron yığını" olduğunu müdafiə edirlər.⁽⁸³⁾ Bir materialist üçün insanın necə düşündüyü və hisslərdən necə məna çıxartdığı əhəmiyyətli deyil. Əhəmiyyətli deyil, çünki bunlar üçün verə biləcəyi bir izah yoxdur. Buna görə də, hər şey, maddi cəhətdən araşdırılmalıdır. Halbuki bu, insanları Allah inancından uzaqlaşdırmaq üçün ortaya atılmış böyük bir yalandır.

Bunu daha ətraflı izah edə bilmək üçün beyni qısa şəkildə tanımaq yerində olar.

İnsan beyni dünyanın ən mürəkkəb strukturlarından biridir. Yeni doğulmuş bir körpənin beyni 100 milyard sinir hüceyrəsinə malikdir. Bu rəqəm, bir beynin sahib ola biləcəyi ən çox neyron (sinir hüceyrəsi) sayıdır. İnsan beynində neyron sayı heç vaxt artmaz, zaman irəlilədikcə yalnız azalar. Neyronlar sinir sisteminin ən əsas və funksional struktur vahidləridir. Hər neyron digər neyronlarla mindən, on minədək əlaqə qurar. Bunların birləşdiyi nöqtələrsə sinaps adlandırılır. Bu nöqtələr, məlumat alış–verişinin aparıldığı yerlərdir. Professor Ramachandrana görə; "beyin fəaliyyətinin mümkün permutasiyaları və kombinezonları, yer ilk yarandığı vaxtlarda mövcud olduğu bilinən bütün zərrəciklərin sayını keçir".⁽⁸⁴⁾

Beyindəki bir sinir hüceyrəsi, hüceyrənin maddələr mübadiləsini davam etdirməsi, zülalları həzm etməsi və hüceyrələrdəki əməliyyatların aparıla bilməsi üçün lazım olan bütün yardımcılarına malikdir.

Bir neyronun sonsuz şaxələyə ayrılmış çıxıntıları çıxar. Bunlar dendrit adlandırılır. Dendritlərin həyatın davam etməsindəki ən böyük funksiyaları digər neyronlardan gələn elektromaqnit mesajları qəbul etmək və bunları aid olduqları hüceyrələrə çatdırmaqdır. Dendritlər, hüceyrədən ayrıldıqları hissədə nisbətən qalınlıqları, lakin daha sonra onlarla, hətta yüzlərlə şaxəyə ayrılırlar. Olduqca nazikləşərlər və hər dəfə daha da nazikləşərlər. Dendritlərin sayı, hüceyrənin funksiyasından asılı olaraq dəyişər.

Neyrondan ayrılan başqa bir çıxıntı daha var. Bu akson adlandırılır. Bunun vəzifəsi, digər neyronlara məlumat daşımaqdır. Bu məlumat, elektrik axını şəklində olur. Beyində, xüsusilə nevrokimyəvi maddələr üçün ehtiyat anbarları var. Bu kisələr, mesajları dövredəki növbəti hüceyrəyə daşımaq üçün kimyəvi maddələr ifraz edirlər. Bu yolla neyronlar, məlumatı, aksonlar vasitəsilə növbəti neyrona daşıyaraq. Digər bir sözlə, neyrondan ötürülən məlumatı dendritlər alar, aksonlar isə digər neyronlara ötürürlər. Aksonların uzunluğu bir metrə qədər ola bilər və ya onlar millimetrin onda bir hissəsi qədər kiçik ola bilərlər.

Beyində tam olaraq nə qədər fərqli növdə neyron olduğu sualı cavabı tapılmamış bir sualdır və ehtimallara görə 50 fərqli neyron növü var.⁽⁸⁵⁾ Formalarındakı, böyüklüklərindəki, əlaqə tiplərindəki və nevrokimyəvi tərkiblərindəki fərqlərə baxmayaraq, bütün neyronlar demək olar ki, eyni yolla məlumat daşıyırlar. Bir-birləriylə elektrokimyəvi bir dillə danışırlar. Bir neyrondan çıxan və digəri tərəfindən alınan məlumat, müsbət yüklü atomlar və ya ionlar tərəfindən meydana gətirilən elektrik siqnalları şəklində alınır. Bunlar xüsusilə müsbət yüklü natrium və kalium ionları və mənfi yüklü xlorid ionlarıdır.⁽⁸⁶⁾ 100 milyard neyronun hamısı, bir neçə mindən 100 minə qədər fərqli neyronla əlaqə qurar. Ümumi hesablama aparmaqla yetkin bir insanın beyninin 100 trilyon sinaps (əlaqə nöqtəsi) meydana gətirdiyi deyilə bilər.⁽⁸⁷⁾

Craig Hamilton, bu mövzunu belə açıqlayır:

İndiyə qədər yaradılmış ən kompleks şəbəkə hansıdır? Əgər internet şəbəkəsi olduğunu düşünürsünüzsə, bir daha düşünün. Yüz milyard neyrondan meydana gələn elektrokimyəvi matris sayəsində insan beyni internetin yalnız gözəl bir hörümçək toru kimi görünməsinə təmin edir. Hər bir neyronun, 50 000 digər neyronla əlaqəsi olduğu düşünülə, bu da ümumilikdə yüz trilyon əlaqə mənasını verir.⁽⁸⁸⁾

Bir neyrondakı məlumatı ötürən aksonun, digər bir neyronun dendritinə çatdığı nöqtədə meydana gələn boşluq, yəni sinaps, bir santimetrin milyonda bir hissəsi qədərdir.⁽⁸⁹⁾ Dolayısıyla, akson və dendritlər bir-birlərinə toxunmazlar. Əlaqələri saniyənin mində bir hissəsində gerçəkləşər. Bəzi neyronlar bir neçə dendrit şəklində şaxələnirlər. Digərləri isə, demək olar ki, bir meşə meydana gətirəcək qədər çox dendritə malikdirlər. Əgər bir insan, beynində yaranan əlaqələri saymağa çalışsa, hər birini bir saniyədə saymaq şərtiylə, hamısını sayıb bitirməsi 3 milyon ilini alacaq. Bu, təxminən 42 000 insan nəslə deməkdir.⁽⁹⁰⁾ “The New Yorker” qəzetinin müəlliflərindən Kornel Universitetindən Diane Ackerman, “an alchemy of mind” (“zəhnin əlkimyası”) adlı kitabında, bu kompleks sistemlə əlaqədar bu rəqəm incəliklərini vermişdir:

Nə qədər qeyri-mümkün görünsə də kainatdakı ulduzların sayı qədər çox beyin hüceyrəsi əlaqəsinə sahibik. Ən azından bizə görünən kainatı nəzərdə tuturam, çünki

ölçüyəgələn kainatın 96%-i bizim üçün görünməzdir. Yalnız bir saniyə üçün kosmosun sonsuzluğunu gözüncüzdə canlandırın... Daha sonra bir beynin içindəki mikroskopik aktivliyi düşünün. Tipik bir beyində 100 milyard neyron mövcuddur və bədəndəki oksigenin dördüdə bir hissəsindən istifadə edər. Təxminən 1,5 kq olmasına baxmayaraq, bədən kalorisinin böyük hissəsindən istifadə edər. 10 voltluq bir lampanın işlətdiyi qədər elektrik enerjisi işlədər. Beynin tək bir qum dənəsindən daha böyük olmayan tək bir nöqtəsində 100 000 neyron, təxminən bir milyard sinapsla çalışaraq işlərini görər. Təkcə beyin qabığında 30 milyard neyron, hər biri 1 düymün (1 düym=2,54 sm) milyardda bir hissəsi qədər böyüklüyündəki 60 trilyon sinapsda qarşılaşar.⁽⁹¹⁾

Verilən bu məlumata görə, əgər hər saniyə beyin qabığında meydana gələn sinapsları saysaq, onları 32 ilə sayıb qurtara bilmərik. Əgər mümkün neyron sxemlərini (beyində özünə çatan siqnalları müxtəlif şəkillərdə şərh və qiymətləndirən mərkəzlər) də nəzərə alsaq, hiper-astronomik bir rəqəmlə qarşılaşarıq: 10-un yanında ən azı bir milyon sıfır.⁽⁹²⁾

Bu mövzuyla əlaqədar ən təəccüblü həqiqətlərdən biri də, fəvqəladə rəqəmlərə sahib olan bir insan beyninin, heç vaxt başqa bir insanın beyni ilə eyni olmamasıdır. Eyni yumurta hüciyrəsindən əmələ gələn əkizlərin beynləri belə fərqlidir. Digər bir sözlə, bu heyratəmiz mürəkkəblikdəki sistem, Allahın diləməsiylə hər insanda ayrı-ayrılıqda nizamlanmış və müxtəlif bir struktur şəklində meydana gəlmişdir. Lakin hələ də həmin mürəkkəbliyini qoruyub saxlayır.⁽⁹³⁾

Kompyuterlər, beynin mükəmməl sisteminin təqlid edilməsi yoluyla istehsal olunur. Kompyuter texnologiyasında ən böyük firmalardan biri olan İBM firmasının təcrübəli texnologiya mütəxəssisi Kerry Bernstein, beynin bir çox xüsusiyyətinin kompyuterlərin dizayn olunma prosesində təqlid edildiyini, lakin beyindəki dizaynın eyni keyfiyyətdəki sürətinin çıxarılmasının mövcud olan heç bir texnologiya vasitəsilə mümkün ola bilməyəcək qədər mükəmməl olduğunu ifadə edir. Bernstein mövzuyla əlaqədar olaraq bunları söyləyir: "Beyində fəvqəladə paralellik hakimdir. Belə ki, təkcə bir bit informasiya, bir anda tam 100 000 neyrona ötürülə bilir. Beləliklə də, beyin, bilinən ən sürətli kompyuterdən yüz minlərlə qat artıq sürətli olur. Bizinsə bunu elektronikada həyata keçirməyimiz qeyri-mümkündür".⁽⁹⁴⁾ Dolayısıyla, beyin üçün edilən kompyuter bənzətməsi olduqca bəsit və beynin üstün potensialı barədə kifayət qədər dəlil təşkil etməyən bir bənzətmədir. Rokfeller Universiteti Nevrologiya Elmləri İnstitutunun rəhbəri, Nobel Tibb Mükafatı sahibi Gerald M. Edelman bunu belə açıqlamışdır:

Əvvəla dünya, əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş bir sıra siqnallara sahib maqnit kompyuter hissəsi kimi, beynə əvvəlcədən təqdim edilməmişdir. Lakin yenə də... beyin öyrənmə prosesinə və yaddaşa vasitəçilik edər və eyni anda bədən funksiyalarını nizamlayar. Sinir sisteminin, təsvir, səs və s. kimi fərqli siqnalları hissi kateqoriyalara ayırması və bunları daha əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş kod olmadan bir-biriylə uyğunluq təşkil edən siniflərə

bölmə qabiliyyəti qətiyyən özünəməxsusdur və kompyuterlə müqayisə belə edilə bilməz. Bu kateqoriyalara bölmə əməliyyatının necə baş verdiyi hələ də tam olaraq məlum olmamışdır...⁽⁹⁵⁾

Beyindəki sistem, həqiqi mənada mükəmməldir. Lakin biz burada yalnız neyronlar arasındakı qarşılıqlı təsirdən, aksonlar və dendritlərin mürəkkəb bir sistem daxilində məlumatları alıb-ötürmələrindən bəhs edirik. Bəs beyindəki "xarici aləm" və insanı insan edən xüsusiyyətlərin mənbəyi haradadır? Kor və şüursuz atomların birləşməsi nəticəsində meydana gələn neyronlar və onların meydana gətirdiyi beyin, bu qədər böyük şüurun mənbəyi ola bilərmi? Professor Vilayanur S. Ramachandran, bu mövzuyla əlaqədar bunları söyləyir:

Ümumi inanc bu olmasına baxmayaraq, zehni həyatımızın bütün zənginliyini (bütün duyğularımızın, hislərimizin, düşüncələrimizin, hərisliklərimizin, sevgimizin, inancımızın, hətta hər birimizin öz xüsusi və fərdi mənliliyimizin) yalnız başımızın içində, beynimizin içindəki kiçik jele zərrəciklərinin fəaliyyəti kimi düşünmək məni təəccübləndirmişdir.⁽⁹⁶⁾

Bu vəziyyət materialistlər üçün təəccüblüdür, çünki materialistlər, insanı insan edən bütün ünsürləri, insanın sevincini, narahatlıqlarını, inanclarını, insanın öz fərdi mənliliyini beyninin içindəki bir yerdə axtarırlar. Bir dostunu gördüyündə insanı sevindirən, bir bala it gördüyündə insanın içini coşdurən duyğunun, insanın qərar vermə, inanma, hiss etmə, duyğulanma, sevinmə, kədərlənmə kimi hisslərinin mənbəyinin neyronlar olduğunu iddia edirlər. Lakin beynin içinə girib neyronları araşdıran elm adamları və nevroloqlar, bunların heç birinin mənbəyini beynin içində tapa bilməyiblər. Məhz buna görə də, yeni bir tərif verib, insanı insan edən ünsürlərin mənbəyinin "şüur" olduğunu deyiblər. Bəs şüur necə bir şeydir və görəsən materialistlər bunu açıqlaya bilmişdirmi?

Materialistlərin açıqlaya bilmədiyi "şüur" anlayışı

Əgər görən gözlərimiz deyilsə, qarqaranlıq məkan içində gözə, torlu qişaya, göz bülluruna, göz sinirlərinə ehtiyac duymadan rəngarəng bir çiçək bağçasını seyr edən və bundan zövq alan kimdir?

Qulağa ehtiyac duymadan elektrik siqnallarını tanışlarının səsi kimi eşidən, bu səsləri eşidəndə sevinən, bu səsləri tanıyan varlıq kimdir?

Heç bir qoxunun daxil olmadığı beynin içində sobadakı keksin qoxusunu hiss edən və bundan zövq alan kimdir?

Bir çiçəyi gördüyü vaxt ondan zövq alan, bir pişik balası gördüyündə ona sevgi duyan, heç bir ələ, barmaqlara və əzələyə ehtiyac duymadan pişiyin tüklərini oxşadığını hiss edən kimdir?

Yalnız sinir hüceyrələrindən ibarət olan bir neçə yüz qramlıq ət parçası, yaşadığımız həyatın, kədərlərin, sevinclərin, dostluqların, vəfanın, səmimiyyətin, coşğunun səbəbi ola bilər mi?

Əgər bunların səbəbi beyin deyil, bütün bunları qəbul edən bir varlıq isə, onda qəbul edən kimdir?

Xarici aləmi qəbul edən, beynimizin içindəki "kiçik insan"dırımı?

Kvant fiziklərinin bəhs etdiyi "müşahidəçi"dirmi?

Bu müşahidəçi, beynin hər hansı bir yerindədir mi?

Əgər beyində deyilsə haradadır?

Fred Alan Wolf, bu sualı belə cavablandırır:

Bir müşahidəçinin kvant fizikası baxımından nə etdiyini bilirik. Lakin kimin və ya nəyin həqiqətən müşahidəçi olduğunu bilmirik. Bu demək deyil ki, bir cavab tapmağa çalışmadıq. Araşdırdıq. Başınızın içinə girdik. Hər yerə baxdıq; müşahidəçi deyilən bir şey tapmaq üçün. Heç kəs yoxdu. Beyində heç kəs yoxdu. Beynin kortikal (qabıq) nahiyələrində heç kəs yoxdu. Aşağı kortikal (aşağı qabıq) nahiyələrdə və ya kənar nahiyələrdə də heç kəs yoxdu. Müşahidəçi deyiləcək heç kəs yoxdu. Lakin yenə də xarici aləmi müşahidə edənlər olaraq, müşahidəçi deyilən şeyin varlığının təcrübəsinə sahibik.⁽⁹⁷⁾

Elm adamları artıq, beynin hissələrin mənbəyi olmadığını, yalnız bir vasitəçi funksiyasını yerinə yetirdiyi bilirlər. Həmçinin elm adamları, keçmiş əsrlərin inancı olan "beynin içindəki kiçik insan" anlayışından da tamamilə uzaqlaşdılar. Elm adamları, "müşahidəçi" adlandırdıqları mənlərin, beyindən asılı olmadığını açıq şəkildə gördülər. Onlar artıq, hissələrin mənbəyinin insan şüuru olduğunu bilirlər.

Robert Lawrence Kuhn, "closer to truth" ("həqiqətə daha yaxın") adlı kitabında, bunu belə təsvir edir:

Niyə bəzi fiziklər birdən–birə insan zehniylə bu qədər maraqlanmağa başladılar? "Bir hissəsi zehnin, gerçək həqiqət" olduğunu, maddəinsə aldadıcı xəyal ola biləcəyini düşünməyə başladılar. Bu qədər ağıllı insanın belə heyramiz fərziyyələr ortaya atmasını tələb edəcək qədər zehni fəaliyyətlərlə əlaqədar olan mövzu nədir? Bunun səbəbi qismən bizim həqiqəti qəbul etmə şəklimizi sonsuzadək dəyişdirmiş olan iki təməl nəzəriyyənin qəribə təsirləridir: Kvant mexanikası atomaltı zərrəciklər səviyyəsinə qeyri–müəyyənlik aşılamişdir, nisbilik nəzəriyyəsi isə, kainatın böyük miqyasında zamanı və kosmosu birləşdirmişdir. Lakin fizika nəzəriyyələri zehində olub–bitənləri açıqlaya bilərmi? Atomların davranışları, insanların davranışlarını müəyyənləşdirə bilərmi? Kainatın quruluşu bizim necə düşündüyümüzü, hiss etdiyimizi və bildiyimizi təsvir edə bilərmi?⁽⁹⁸⁾

Bir insanın həyatı, qavrayışı, sevgisi, sevinci, kədəri, düşüncələri, bir sözlə, insanı insan edən xüsusiyyətlər, şübhəsiz ki, atomların davranışlarının bir nəticəsi deyildir. Xarici aləmi qəbul edib görə bilən, insana insan olma xüsusiyyəti verən şey, insanın beynindən asılı olmayan bir şeydir. İnsanın bir şeyi görə bilməsi, bir şeyi analiz edə bilməsi, düşünə bilməsi, seçim edə bilməsi və sahib olduğu digər bütün insani xüsusiyyətlər üçün, hər cür maddi anlayışdan savayı bir açıqlama lazımdır. Təkamülçü olmasına, hətta "Darvinin qəhrəmanı"⁽⁹⁹⁾ kimi xatırlanmasına baxmayaraq, Tomas Hakslinin bu sözləri, qızgın bir materialistin belə, həqiqətləri görə biləcəyinin əhəmiyyətli bir dəlilidir:

Şüur kimi heyrətamiz bir şeyin, bir–biriylə qarşılıqlı təsirdə olan sinir toxumasının nəticəsi olması, Ələddinin sehrli çırağını ovaladığı vaxt, içindən bir cinin çıxması kimi açıqlana bilməz bir şeydir.⁽¹⁰⁰⁾

Yağ, su və zülalların meydana gətirdiyi bir strukturun insanın mənliliyini meydana gətirməsi, insanı hiss edən, düşünən, sevinən, reaksiya verən, qürur duyan, həyəcanlanan bir varlıq halına gətirməsi, şübhəsiz ki, qeyri–mümkündür. Materialistlərin iddiaları, hisslərin beynindən asılı olmadığı həqiqəti qarşısında tamamilə çürümüşdür. 20–ci əsrin qabaqcıl fiziklərindən Sir Rudolf Peleris, bu mövzuyla əlaqədar olaraq bunları söyləmişdir:

İnsanın etdiyi bütün şeyləri (məlumat və şüur də daxil olmaqla) fiziki vəziyyətlərlə xarakterizə etməyə çalışdığımız mülahizənin müdafiə ediləcək heç bir tərəfi yoxdur. Burada çatışmayan bir şey var.⁽¹⁰¹⁾

Peter Russell isə, bizə məxsus maddi dünyanın yalnız şüurun meydana gətirdiyi bir şey olduğunu söyləyir:

Bildiyimiz hər şeyin, "xarici aləmdə"ymiş kimi qəbul etdiyimiz bütün maddi dünyanın, bu hadisənin bir parçası, şüurda yaradılan bir təsvir olduğunu anladığımız vaxt, həqiqətin, gördüyümüz gündəlik təsvirlərin tam əksi olduğunu anlayırıq. Bildiyimizə görə maddə, şüurun meydana gətirdiyi bir şeydir... Bundan ötrü də, həqiqətin təbiəti, şüurdur. Məkan, zaman, maddə və enerji (bizim duyğu orqanlarımız vasitəsilə yaranan qatı dünya) şüurda meydana gəlir. Bu qeyri–adi dünyanın təməli, maddə deyil, şüurdur.⁽¹⁰²⁾

Bizim həqiqət olaraq xarakterizə etməyə çalışdığımız şey, əslində şüur əsaslıdır. Rəng, səs, qoxu, dad, zaman, maddə, bir sözlə, dünyada qəbul etdiyimiz hər xüsusiyyət, şüurdakı bir şəkil və xüsusiyyətdir. Şüurumuz sayəsində kainatdakı hər şeyi qavraya bilərik. Lakin şüuru, xarici aləmdə müşahidə edə bilmərik. Peter Russell, bunun səbəbini belə açıqlayır:

Şüuru, müşahidə etdiyimiz dünyada görə bilməməyimizin səbəbi, şüurun, zehnimizdə yaranan təsvirin bir hissəsi olmamasıdır.⁽¹⁰³⁾

Peter Russellin də ifadə etdiyi kimi, xarici aləmi qəbul edən şüurumuz, müşahidə etdiyimiz xarici dünyada deyildir. Dolayısıyla, onu görüb analiz edə bilmərik. Russell, şüuru,

bir kino pərdəsinə düşən işığa bənzədir. Kinofilmdə göstərilən hekayədə, ekrana yalnız işıq şüalarının düşdüyünə dair heç bir dəlil yoxdur. İnsan, yalnız pərdədəki təsvirlə təmasdadır. Lakin işığı (belə ki, onsuz hər hansı təsvirin olması qeyri-mümkündür) görmək belə olmaz. Şüur da eynilə bu cür olub, seyr etdiyimiz maddi dünyada olmadığından, əllə tutulan, gözlə görülən mövcudluğa malik deyildir.

Diane Ackerman, şüuru belə xarakterizə etmişdir:

...Beyin səssizdir, qaranlıqdır, susqundur. O heç nə hiss etmir. O heç nə görməz... Beyin özünü dağların arasına və ya kosmosa tullaya bilər. Beyin bir almanı xəyal edər və bunu həqiqətmiş kimi yaşayar. Həqiqətən də, beyin, xəyal etdiyi bir alma ilə müşahidə etdiyi alma arasında çətinliklə bir fərq görər...

Beyin, şüur deyildir... Bir sözlə, maşın içində bir xəyaldır.⁽¹⁰⁴⁾

Şüurun mənbəyi: İnsan ruhu

Buraya qədər deyilənlər əsasında, qəbul etdiyimiz xarici aləmin şüurda yaranan kölgə dünyadan ibarət olduğunu və maddi varlığın əslinə çata bilmədiyimizi dəlilləndirdik. Bu həqiqətlər əsasında, materialist fəlsəfənin irəli sürdüyü "mütləq maddə" anlayışı tamamilə qüvvədən düşmüşdür. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, yenə də cavab gözləyən əhəmiyyətli bir sual qarşımıza çıxır. Peter Russell, bu sualı belə yekunlaşdırmışdır:

Elm adamları, mürəkkəb neyron şəbəkəsinin, necə şüurlu təcrübə apara bildiyini soruşurlar. Şüur kimi maddi olmayan bir şey, necə maddi dünya kimi şüursuz bir şeydən meydana gələ bilər? Bu görəsən məlumatların sinir şəbəkəsi boyu mürəkkəb şəkildə şəkilləndirilməsinin bir nəticəsidirmi? Neyronların içindəki mikroborucuqların, kvant uyğunluq təsirlərindən mi qaynaqlanırlar? Yaxud başqa şeydirmi?..⁽¹⁰⁵⁾

Bu iki həqiqəti bir-birindən ayırd etdiyimiz vaxt, bu sual tam əksinə çevrilir: Maddə, məkan, zaman, rəng, səs, şəkil və digər bütün xüsusiyyətlər şüurda necə meydana gəlir? Zehində bunu meydana gətirən üsul nədir?

Bu, həqiqətən də izahlı cavab gözləyən əhəmiyyətli bir sualdır. Şüur nədən hazırlanmışdır? Şüurda bütün bu hərəkətli dünyanı meydana gətirən nədir? Bu sual, yaşadığımız 21-ci əsrdə elm adamlarının hələ də cavabını axtardıkları, barəsində kitablar yazdıqları, konfranslar keçirdikləri, cavab tapmağa çalışdıqları, lakin hər nədənsə cavab tapmaqdan çəkindikləri bir sualdır. Şüurun mənbəyinin nə olduğu sualı barədə yazılmış yüzlərlə kitab və məqalə və bir çox elm adamının verdiyi açıqlama, bu mövzuda gözlənilən açıqlamanı verməmişdir. Şüur mövzusu, 21-ci əsrin ən böyük sirlərindən biri kimi qəbul edilmiş və mövzuyla əlaqədar demək olar ki, hər bir tədqiqatçı, yazıçı, professor, bu

mövzunun açıqlamasının olmadığını ifadə edərək sözlərinə başlamış və bunu vurğulayaraq sözlərini bitirmişdir. Jeffrey M. Schwartzın bu sözləri, buna bir nümunədir:

...Fiziki beyin fəaliyyətlərini zehni hadisələrlə əlaqələndirmək mübahisəsiz bir elmi zəfər olmasına baxmayaraq, beyin üzərində tədqiqatlar aparılanların bir çoxunu narazı qoymuşdur. Çünki nə nevroloqlar, nə də filosoflar, neyronların davranışlarının, necə olub da subyektiv şəkildə hiss edilən zehni vəziyyətləri yaratdığına dair qanedicici açıqlama verə bilməyiblər. Əksinə, nevrobioloq Robert Doty 1998–ci ildə, "neyronların fəaliyyət formalarının necə subyektiv dərkətməyə çevrildiyi tapmacasının insan varlığının təməl sirri olmağa davam etdiyi" fikrini müdafiə etmişdir.⁽¹⁰⁶⁾

Görəsən həqiqətən də bu mövzunun izahı yoxdurmu? Yoxsa, elm adamlarının görmək istəmədikləri, gözləmədikləri bir həqiqətə mi işarə edir? Görəsən kvant fizikasını müdafiə edən elm adamları, illər boyu doğru qəbul etdikləri materializmin təsiri altındadırlar mı? Yoxsa onların həqiqəti görmələrinə mane olan bir səbəb mi var?

Şübhəsiz ki, şüur mövzusunun izahı var. Beynin içindəki təsviri "görürəm" deyən, beyninin içindəki səsləri "eşidirəm" deyən, öz varlığından xəbərdar olan şüur sahibi varlıq, Allahın insana vermiş olduğu ruhdur. Materialist zehniyyət, məhz bu həqiqətin bilinməsindən və görülməsindən çəkinir. Materialist elm adamlarının "hələ də sirri açıla bilməyən şüur" iddialarının əsas səbəbi budur. Ruhun mütləq varlığı, onu insana verənin Allah olduğu həqiqəti, onların bütün materialist inanclarını və iddialarını alt–üst edir. Bu mövzuya hər nə qədər "izahsız olduğu" damğasını vurmağa çalışsalar da, şüurun mənbəyinin ruh olduğu, insana məxsus həqiqətin, "mən mənəm" deyən varlığın ruhuna aid olduğu, açıq və mübahisəsiz bir həqiqətdir. Allah, Quranda, insanın əvvəlcə bədənini yaratdığını, sonra da ona "ruhundan üfürdüyünü" bildirmişdir:

Bir zaman Rəbbin mələklərə dedi: “Mən başqa şəkllə düşmüş qara palçıqdan, toxunduqda saxsı kimi səs çıxaran quru gildən insan yaradacağam! Mən ona biçim verib Öz ruhumdan üfürdüyüm zaman siz ona səcdə edin!” (Hicr surəsi, 28–29)

Şüur mövzusunun araşdıran elm adamlarının qəbul və etiraf etməli olduqları ən əhəmiyyətli həqiqət budur. Stenford Universitetinin maddə elmi və mühəndisliyi professoru William Tiller, bu həqiqəti etiraf edən elm adamlarındandır:

Mənim modelimə görə, müşahidəçi, dörd qatlı bioloji bədənə daxil olan ruhdur. Buna görə də, o, məşindəki xəyal kimidir.

Gözə ehtiyac duymadan görə bilən, qulağa ehtiyac duymadan eşidən, beynə ehtiyac duymadan düşünə bilən, insanın "ruhudur".⁽¹⁰⁷⁾

İnsan ruhu və yox olan materializm

Albert Eynşteyn belə demişdir: **Həyatınızı yaşamağın tək cə iki yolu var: Birincisi sanki heç bir şey möcüzə deyilmiş kimi yaşamaq. Digəri isə, sanki hər şey möcüzəymiş kimi yaşamaqdır. Mən ikincisinə inanıram.**⁽¹⁰⁸⁾

Ruhun varlığı, materialistlərin əsrlərdir ki, uğrunda mübarizə apardıqları dinsizlik qanununu elmi cəhətdən aradan qaldırır. Ruhun varlığı, materializmi yox edir və Allahın mütləq varlığını göstərir. Hiss edənin, görənin, eşidənin, idrak edənin, xoşbəxt olanın, bir çiçəyin qoxusundan zövq alanın, musiqi dinləyərkən əhval–ruhiyyəsi artanın, bu bədəndən asılı olmayan bir ruh olduğunu bilmək, bütün insanların Allah qarşısındakı məsuliyyətlərini bilərək yaşamasını tələb edir. Bütün canlıların; təsadüfən, bir–birlərindən təkamül yoluya meydana gəldiyi və son olaraq da, insanın da şimpanzelərlə ortaq bir əcdada sahib olduğunu iddia edən təkamül nəzəriyyəsi, ruh həqiqətinin qəbul edilməsiylə tamamilə yox olacaq. Dolayısıyla, materialistlərin əsrlər boyu müxtəlif təbliğat, nəşriyyat və beyin zəhərləmək üsullarıyla meydana gətirdikləri materialist dünya nizamı və görüşü, ruhun elmi cəhətdən qəbul edilməsiylə alt–üst olacaq.

Materialist elm adamları, insanı insan edən xüsusiyyətin, insanın ruhu olduğunu bilirlər. Lakin bütün bu səbəblərdən ötrü, bilmədiklərini iddia edirlər.

Fred Alan Wolf, bu həqiqəti belə ifadə edir:

Hazırkı dövrdə, Allah, elm və ruhun bir–birini tamamlamasını izah etməyə çalışan, ən son nəşr olunmuş kitabların əksəriyyətini araşdırdığınız vaxt, bu həqiqəti dərhal görəcəksiniz: Ruh; sahib olduğu ən təməl xüsusiyyətlər (bunlar müqəddəslik və ölümsüzlükdür) və əsas məqsədi (şüurun olması üçün lazım olduğu) görməzlikdən gəlinərək, maddi bir proses kimi xarakterizə edilməyə çalışılır və ya ön plana çıxan kitab adlarına baxmayaraq, heç vaxt müzakirə edilmir.⁽¹⁰⁹⁾

Elm adamlarının sözlərindən də aydın olduğu kimi elmilik, yalnız materializm üzərinə qurulmuş bir anlayışa çevrilmişdir. Elmilik adından edilən şey isə, ortaya çıxan düzgün həqiqəti qəbul etməkdənsə, bunun materializmə uyğunlaşdırılmış halını qəbul etməkdir. Belə olan halda, hazırkı dövrdə qarşılaşdığımız şey, olduqca böyük ziddiyyətdir. Çünki elm, insan şüuru ilə əlaqədar olaraq insanın təmasda olduğu bütün maddi dünyanı rədd edir, lakin dırnaqarası elmilik naminə bu elmi həqiqət görməzlikdən gəlinir.

Kaliforniya Universitetindən zərrəciklər fiziki Fred Alan Wolf, bir elm adamı olaraq, elmiliyin necə olmalı olduğunu belə təsvir edir:

Elmin fərqli mərhələlərindən çıxan və məni narahat edən əsil şey, öz qürurum olmuşdur. Mənim elmi görüşümə uyğun olmayan başqalarının fikirlərinə məhəl qoymazkən

nə qədər da qürurlu davranmışam. Dünyanı gəzib yerli xalqlar və insanlarla tanış olub vaxt keçirtdikcə, qürurumun düzgün bir şey olmadığını anladım. H.G. Wellsin hekayəsində bəhs edilən insan kimi, elmi cəhətdən kor olan bir ölkədə tək gözlü insan kral ola bilər. Əslində əsil kor olan mən idim. Kifayət qədər məlumata sahib deyildim. Elmi fikirlərimə bağlı qaldıqca görə bilmirdim. Mən hər şeyi gördüyümü düşünürdüm, lakin əslində heç bir şeyi görə bilmirdim. Buna görə də, əvvəllər həqiqət olduğunu zənn etdiyim şeyləri tərk etmək məcburiyyətində qaldım və beləliklə də, bu insanların görə bildiklərini mən də gördüm. Sonunda bu yeni fikrə sahib olduğum vaxt, elmə olan dünyagörüşüm dəyişdi. Beləliklə elmi yalnız bir vasitə kimi görməyə başladım; kainatda yeganə əhəmiyyətli şey və ya mövcud bir şey kimi deyil. Elm, insan ola bilməyin nə demək olduğunu daha dərindən araşdırmağımıza kömək edəcək bir vasitədir. Lakin mənəcə hələ bu səviyyəyə çatmamışıq. Mənəcə hələ də oyanmamışıq. Hal-hazırda hələ də hamımız yatır və daima içində olduğumuz bataqlıqdan bizi qurtarması üçün zehnimizə mexaniki olaraq güvənib yuxu görür, ümid edir və istəyirik. Nə vaxt ki, qəlbimizi və ruhumuzu beynimizlə birgə işlətsək, məhz o vaxt elm yeni bir dünya nizamına uyğunlaşmağa başlayacaq.⁽¹¹⁰⁾

Fred Alan Wolfun burada vurğuladığı həqiqət, elmin, kainatda hakim olan yaradılışı anlamaq üçün yalnız bir vasitə olduğu həqiqətidir. Hər şeyi belə üstün yaradansa yalnız Allahdır. Hər şeyin sahibi, yeganə həqiqi varlıq olan Allahdır. İnsan, beynindən və elmdən istifadə edərək Allahın yaratdıqlarını görə, onları kəşf edə və bunlar üzərindəki sənəti və üstünlüyü qavraya bilər. Elm, Allahın əsərlərinə çatmaq və onlardakı incəlikləri görmək üçün yalnız bir vasitədir.

Bu həqiqəti görmüş digər bir yazıçı isə, "what is enlightenment?" jurnalının redaktorlarından Craig Hamiltondur:

İllər boyu dindən uzaq bir anlayışla yetişdirilmiş olmağıma baxmayaraq, özümü mənəvi bir axtarışa həsr etdim və qısa müddət ərzində elmlə əlaqədar dərslərdə təsvir ediləndən çox fərqli dərin bir həqiqəti hiss etməyə başladım. Məna, məqsəd və sirrlə dolu bu dünya ortaya çıxdıqca, elmin bütün həqiqəti açıqlaya bildiyi iddiasını qəbul etməyim getdikcə çətinləşdi.

Təkamülçü bioloqların, uşaqlarımızı məqsədsiz bir kainatda yaşadıklarına inandırmaq üçün, neo-darvinizmin hələ də sübut edilməmiş ehkamlarından istifadə etdiklərini görürəm və yenidən elmə olan simpatiyanı itirirəm.⁽¹¹¹⁾

Materialist elm adamlarının da bu həqiqəti görmələri əhəmiyyətlidir. Çünki "qəbul edən kimdir?" sualının tək bir cavabı var və bu cavab artıq fiziki bir məna daşımır: Qəbul edən, Allahın insana vermiş olduğu ruhdur. İnsanlar, bunu bilmədikləri və ya bilmirmiş kimi davrandıqları müddətcə, şüurla əlaqədar apardıqları tədqiqatların və verdikləri açıqlamaların heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Kvant fizikasının verdiyi dəlillərin göstərdiyi həqiqət açıq şəkildə

görməzlikdən gəlinmiş olacaq. Aydınır ki, insanı insan edən şey, materialistlərin iddia etdikləri hər cür maddi anlayışdan uzaqdır. Buna maddi bir açıqlama axtarmaq, həqiqəti tamamilə görməzlikdən gəlməkdir və vaxt itkisidir.

Beynimizdəki təsviri seyr edən ruhumuzdur. Beynimizdəki qoxuları, dadları qəbul edən, birinə toxunduğu zaman onu hiss edən, qarşımızdakı insanı danışığını dinləyən ruhumuzdur. Bir çox dəlillə izah etdiyimiz və indiki vaxtda elmi cəhətdən sübut edilmiş həqiqət, qəbul edənün beyin olmamasıdır. Tanınmış filosof Berqsonun ifadə etdiyi kimi, "dünya obrazlardan meydana gətirilmişdir, bu obrazlar yalnız bizim şüurumuzda mövcuddur, beyinsə bu obrazlardan biridir".⁽¹¹²⁾ Belə olan halda, seyr edən, sevinən, düşünən, şəfqət duyan, yeməyin ləzzətli olduğunu görən, zövq alan, yumşaqlığı hiss edən, yalnız ruhumuzdur. İnsanı insan edən xüsusiyyət, insanın öz bədənindən asılı olmayan bir şeydir. Bir mənzərəni seyr edib zövq alan, kiçik bir sərçəyə şəfqət duyan, bir yeməyin ləzzətini hiss edən, gözəl bir musiqi dinləməkdən həzz alan, çətin qərarlar ala bilən, düşünüb doğrunu tapa bilən, öz mənliliyini araşdıran və nəticələrə gələn, insanın sahib olduğu ruhdur.

Kvant fizikasının pionerlərindən tanınmış fizik Ervin Şrödinger, yalnız maddi bədənün, hisslər aləminin açıqlaması ola bilməyəcəyini belə açıqlayır:

...Uşağınızın ona yeni bir oyuncaq aldığınız vaxt, sizə doğru gülümsəməsindəki parıltılı, sevincli gözlərini yada salın və sonra isə, qoyun həkim sizə bu gözlərdən heç nəyin yayılmadığını desin. Həqiqətdə, onların (gözlərin) obyektiv olaraq tək hiss edilə bilən funksiyası, daimi dəyən işıq kvantlarını qəbul etməkdir. Həqiqətdə! Qərribə bir həqiqətdir! Onda (bu həqiqətdə) çatışmayan bir şeylər varmış kimi görünür...⁽¹¹³⁾

Görəsən insanın düşüncələrinin, mühakimə qabiliyyətlərinin, qərar vermə mexanizmlərinin, sevinc, həyəcan, məyusluq kimi duyğularının beyindəki neyronların hərəkətlərinin bir nəticəsi olduğunu düşünmək məntiqlidirmi? Şüursuz atomlar birləşərək sevinməyi, kədərlənməyi, ləzzəti, dostluğu, söhbət zövqünü bilərlər mi? Şüursuz atomlar birləşərək, beyni araşdıran, bu barədə şərhlər verən, şüur mövzusunda baş sındıran və bir nəticə çıxartmağa çalışan elm adamlarını meydana gətirə bilərmə? İnsanı insan edən, ona xarici aləmi hiss etdirən, yalnız bədənünün içində gəzən elektrik siqnalları deyildirmi?

Bir şeyə qərar verən, bir şeydən ötrü darıxan, bir şeyə rəğbət bəsləyən, bir şeyin gözəlliyinə heyran qalan beyindəki hansı neyrondur? Əgər bunların hamısını şüur gerçəkləşdirirsə, o beyindəki hansı neyrondadır? Yeri haradır? Hansı kimyəvi reaksiya şüuru meydana gətirir? Hansı kimyəvi reaksiya bir insanın almanı sevməsinə, ispanağı xoşlamamasına qərar verir? Əgər hər şey beyində baş verirsə, o zaman düşünən hansı neyrondur? Qərar verən hansıdır? Qərarlarından ötrü həyəcan hissi keçirən neyron haradadır? Materialistlərin bütün bu sualları cavablandırmalıdırlar. Əgər "hər şeyin mənbəyi

şüurdur" nəticəsinə gəldilərsə, o zaman şüurun beynin içindəki yerini göstərməlidirlər. Əgər hər şey maddi dünyadan ibarətdirsə, bunu etməlidirlər. Əgər bunu edə bilməyilsə, deməli, insan bir neyron və ya atom yığınının ibarət deyil. Şüurun olduğu yer, beynin gizli bir hissəsi deyil. Şüur bədənin hər hansı bir yerində də gizlənməmişdir. İnsan, bütün materialist anlayışlardan uzaq bir şeydir. İnsan metafizikdir, sahib olduğu ruh sayəsində insan xüsusiyyəti qazanar. Bu ruh, yalnız Allaha məxsusdur.

Freydin iş yoldaşlarından tanınmış İsveçrəli psixiatr Karl Yunq, mövzuyla əlaqədar olaraq bu açıqlamanı vermişdir:

...Bütün elm, bütün məlumatın içində kök saldığı ruhun bir funksiyasıdır. Ruh, bütün universal möcüzələrin ən böyüyüdür, bir obyekt olaraq o dünyanın "conditio sine qua non"udur (istər-istəməz tələb olunan şərt – zəruri şərt). Qərb dünyasının (çox az istisnaları çıxmaq şərtiylə) bu varlığı bu qədər az qiymətləndirmiş kimi görünməsi olduqca təəccüblüdür.⁽¹¹⁴⁾

İnsan sahib olduğu ruhla qürur, sevgi, hörmət, dostluq, vəfa, dürüstlük kimi anlayışlara sahib olan, fikir yürüdə bilən, fikirlərə qarşı çıxmağa bilən bir varlıqdır. Necə ki, barmağımızın ucundakı tək bir hüceyrə düşünüb qərar vermə, kədərlənib sevinə bilmə kimi qabiliyyətlərə sahib ola bilməzsə, beyindəki bənzər quruluşa sahib neyronların da bu metafizik xüsusiyyətlərə sahib olma imkanları yoxdur. Bu, bütün insanların asanlıqla görə biləcəyi, elmi dəlillərə ehtiyac duymadan asanlıqla qavraya biləcəyi bir həqiqətdir. Necə ki, materialistlər də bu həqiqəti görürlər. Lakin materialist ön mühakimələri, elmin yalnız maddi varlıqlardan ibarət olduğunu güman etmək yanılması, onları həqiqətləri dəyişdirməyə sövq edir. Halbuki materializmi müdafiə etmək naminə, qəbul etdikləri şeylər, ciddi məntiq pozğunluğunun göstəricisi olur. "Düşüncələrimiz atomlarımızın məhsuludur" deyən bir insanın, yuxularını həqiqi zənn edən və ya ağlasığmaz nağıllar uydurub sonra da bunlara inanan bir insandan heç bir fərqi yoxdur. Lakin materialistlər, hər nədənsə, Allahın varlığını qəbul etmək əvəzinə, bu alçaldıcı vəziyyətə düşməyi gözə alırlar.

Həqiqət budur: İnsan, Allahın özünə verdiyi ruh sayəsində hiss edən, düşünən, danışan, sevinən, xoşbəxt olan, qərarlar qəbul edən, ölkələri idarə edən, cəmiyyətlər hökm edən bir varlıqdır. İnsan, Allahın ruhuna sahib bir varlıqdır və sonsuz olan bu ruhdur. Bədən, bu dünya üçün yalnız bir vasitədir. İnsan, ölümü ilə birlikdə bədəninə dünyada qoyacaq, lakin ruhu varlığını davam etdirəcək. Bu dəfə isə, həyatını davam etdirəcəyi yer, ya əbədi cənnət, ya da əbədi cəhənnəm olacaqdır.

Ən yüksək dərəcələrin və Ərşin sahibi Odur. O Öz əmri ilə ruhu (vəhyi) qullarından istədiyinə nazil edir ki, o, insanları Görüş günü ilə xəbərdar edib qorxutsun. O gün insanlar yer üzünə çıxacaq və onların heç bir şeyi Allahdan gizli qalmayacaqdır. Allah deyəcək: "Bu

gün mülk kimə məxsusdur? Tək olan, Qəhhar olan Allaha!" Bu gün hər kəsə qazandığının əvəzi veriləcəkdir. Bu gün haqsızlıq olmaz. Şübhəsiz ki, Allah tez haqq-hesab çəkəndir. (Mümin surəsi, 15–17)

Tək mütləq varlıq, Rəbbimiz olan uca Allahdır

Tarix boyu materialistlər, uca Rəbbimizin hər şeyin yaradıcısı və hakimi olduğu həqiqətini inkar edə bilmək üçün, "maddənin mütləq olduğu" yalanına böyük hərisliklə sarılıblar. Məhz buna görə də, maddənin əslı barədə deyılənlər olduqca əhəmiyyətlıdır. Çünki bu məlumatlar, əsrlərdir ki, davam etdirilməyə çalışılan bu yalanın əsassızlığını sübut edir. Maddənin yalnız surətiylə təmasda olduğumuzu anlamaq, insanın yalnız ətdən-sümükdən ibarət olan bir maddə yığını deyil, ruh və şüur sahibi bir varlıq olduğunu da qavramağımızı təmin edir. İnsandakı bu ruh və şüuru yaradan isə, Uca Rəbbimizdir və insan Allahın quludur. Dolayısıyla, yerlərə və göylərə hakim olan yeganə Varlıq, yalnız Uca Rəbbimizdir.

Bu isə, Allahın qüdrəti, hakimiyyəti və sənətindəki mükəmməliyə qarşı böyük heyranlıq oyandıracaq bir həqiqətdir. Allah; sanki mükəmməl və saysız-hesabsız incəliyə sahib nəhəng kainatı, həm xarici aləmdə maddi olaraq yaradır, həm də bunu hər insanın beynində ayrı-ayrılıqda və yalnız bir xəyal olacaq şəkildə yaradır. Hər insanın beynindəki bu xəyalda, kainatdakı bütün incəliklər fasiləsiz və əskiksiz şəkildə davamlı yaradılır. Allahın bu yaratması o qədər mükəmməldir ki, xəyaldan ibarət olduğu çox açıq olduğu halda, ən kiçik incəliklərdək hər şey olduqca həqiqi və inandırıcı görünür. Rəbbimizin bu yaratdığına heç bir çatışmazlıq və ya nöqsan yoxdur. Aqlını işlətməyən insanlar bu mükəmməliyə aldanır, maddənin əsliylə təmasda olduqlarını güman edir və gördükləri təsvirin xəyal ola biləcəyindən bir an belə şübhələnmişlər.

Bütün bunları seyr edənsə ruhumuzdur. Yer üzündəki milyonlarla insan, hər an özünə göstərilən təsviri seyr edir. Bu təsvirlər sayəsində sevinir, düşünür, qərarlar verir. İnsanın bütün bunları, ancaq ruhu sayəsində edə bilər. Bu ruh isə, Rəbbimizin Öz ruhundan üfürdüyü bir hissədir. Bu da, yeganə mütləq Varlığın, bu ruhun həqiqi sahibi olan Uca Rəbbimiz olduğunu açıq şəkildə göstərir. Allahın varlığı, gücü və qüdrəti hər şeyi və hər yeri əhatə etmişdir. Qəbul etdiyimiz maddə hesab edilən bütün varlıqlar, əslində Rəbbimizin yaratdığı bir təsvirdir. Bu təsviri seyr edən də, Allahın Öz ruhundan üfürüb yaratdığı varlıqlardır.

Allah bir ayəsində belə bildirir:

Allah, Ondan başqa İlah yoxdur, Diridir, Qaimdir. Onu nə mürgü, nə də yuxu tutar. Göylərdə və yerdə nə varsa, Ona məxsusdur. Onun izni olmadan Onun yanında kim şəfaət edə bilər? O, onların gələcəyini və keçmişini bilir. Onlar Onun elmindən, Onun istədiyindən başqa heç bir şey qavraya bilməzlər. Onun Kürsüsü göyləri və yeri əhatə edir. Bunları qoruyub saxlamaq Ona ağır gəlmir. O, çox Ucadır, Uludur. (Bəqərə surəsi, 255)

İnsan, Rəbbimizin yaratmasındakı bu xariqəliyi və qəbul etdiyi dünyanın əslini görüb qavraya bilmək üçün, Allaha dua etməlidir. Çünki bütün bunları yaradan Allahdır və istədiyi vaxt bunları insana qavradacaq olan da ancaq Odur. Bu həqiqəti görmüş elm adamlarından Peter Russell bu həqiqəti belə dilə gətirir:

Məncə, mənim gerçəkliyim, tək gerçəklikdir. Lakin bəzən, ətrafımdakıları görməyin başqa yollarının olduğunu da anlayıram. Amma bunun nə olduğunu bilmirəm. Özlüyümdə bunu anlaya bilmirəm; köməyə ehtiyacım var. Amma kömək üçün hara gedə bilərəm? Digər insanlar da mənimlə eyni düşüncə sisteminin əsirinə çevriliblər. Mənim kömək almaq üçün gedəcəyəm yer bunlardan olduqca dərin, materialist anlayışdan kənar bir şüur səviyyəsidir – Allahın Özüdür. Köməyi Allahdan istəməliyəm. Bunun üçün dua etməliyəm".⁽¹¹⁵⁾

Maddə haqqındakı həqiqəti qavrayan insan, Allahdan başqa güc sahibi bir varlıq olmadığını da qəti surətdə qavramış olar. Bu qavrayış da, insanın, özü üçün yalnız Allahı İlah qəbul edib, Ona səmimiyyətlə üz tutmasına səbəb olar. Çünki ruhun varlığını anlamaq, insanın Allaha qul olmasına mane olan bütün materialist iddiaları etibarsız hala salır. İnsan Allahdan başqa İlah qəbul edə biləcəyi, başqa heç bir varlıq olmadığını açıq həqiqət kimi görəcek. Dolayısıyla, dünya həyatı barədə özünə çatdırılan materialist açıqlamalara inanmayacaq. Bu qavrayışla birlikdə, dünyaya olan ehtiraslı bağlılıq, maddi mənfəətə əsaslanan hərisliklər, təkəbbürlənmək arzusu və mənfəət gözləntiləri yox olacaq. Hər şeyin xəyal olduğu bir dünyada təkəbbürlənməyin, hərislənməyin, öyünməyin, maddi üstünlük əldə etməyin heç bir mənası olmadığını anlayacaq. İnsanın tək hədəfi Allahı razı salmaq və əsil əbədi həyatını yaşayacağı axirətdə cənnəti qazanmaq üçün səy göstərmək olacaq.

Allahın uca varlığı hər yeri və hər şeyi əhatə etmişdir. İnsanın dünya həyatında təmasda olduğu kiçik–böyük hər cür incəlik, Rəbbimizin aqlının, sənətinin, qüdrətinin varlığının bir sübutdur. Lakin materialist fəlsəfənin təsiri altında qalaraq maddəni yeganə mütləq varlıq hesab edən insanlar, bütün bu mükəmməlliyi isnad edə biləcəkləri maddi bir varlıq axtarırlar. Bu da yenə, bir xəyalda yaşadıklarını qavraya bilməmələrindən qaynaqlanır. Hər şeyi əhatə edən, zamandan və məkandan uzaq və uca olan yeganə Varlıq, ancaq Rəbbimizdir. Allah bir ayədə bu həqiqəti belə bildirir:

Gözlər Onu dərk etmir. O isə bütün gözləri dərk edir... (Ənam surəsi, 103)

Allah, bizim daxilimizi, xaricimizi, baxışlarımızı, düşüncələrimizi və bütün varlığımızı əhatə etmişdir. Allahın məlumatı olmadan heç nə edə bilmərik, heç bir söz deyə bilmərik, nəfəs belə ala bilmərik. Maddənin bizim üçün bir xəyaldan ibarət olduğu həqiqəti və ruhun varlığı, bu açıq həqiqəti qəti şəkildə göstərir. Yeganə mütləq varlıq olan Uca Rəbbimiz, insan üçün bir xəyal olaraq yaratdığı dünyanı və ruhundan üfürdüyü insanı, şübhəsiz ki, hər cəhətdən tanıyır. Bu, Allah üçün çox asandır. "Xarici aləm" olaraq düşündüyümüz, hisləri seyr edərkən, yəni yaşayarkən, bizə ən yaxın olan, ətrafdakı xəyali obyektlər və insanlar deyil, Rəbbimizdir. Allah bir ayəsində belə buyurur:

İnsanı Biz yaratdıq və nəfsinin ona nəyi vəsvəsə etdiyini də bilirik. Biz ona şah damarından da yaxınıq. (Qaf surəsi, 16)

Əgər bir insan, maddənin əsli ilə təmasda olduğuna inanır, öz bədəninin də maddədən meydana gəldiyini zənn edirsə, o böyük yanılmaya qapılar və bu böyük həqiqəti görə bilməz. Allahın, göydə və ya özündən uzaqda olduğunu zənn edər (Allahı tənzih edirik) və Allahın ona öz bədənindən belə daha yaxın olduğunu görə bilməz. Halbuki, xarici aləmdə olan maddəyə əsla çata bilməyəcəyini, hər şeyin zəhnində yaşadığı surət olduğunu qavradığı vaxt, artıq daxili, xarici, avtomobili, özündən uzaqda olduğunu zənn etdiyi Günəş, ulduzlar, tək bir səth üzərindədir. Allah, özünü hər tərəfdən əhatə etmişdir və özünə sonsuz yaxındır. Allah bu həqiqəti: "Qullarım səndən Mənim bərəmdə soruşsalar, Mən onlara çox yaxınam..." (Bəqərə surəsi, 186) ayəsiylə bildirmişdir.

İnsanın bu həqiqəti bilərək yaşaması çox əhəmiyyətlidir. Bunu görməyən insan, yalnız imtahan olunmaq üçün göndəriləyi müvəqqəti dünya həyatını əsil həyat zənn edər, bütün hərisləklərini, gözləntilərini və zövqlərini bu dünyada yaşamağı olduğunu düşünər. Maddənin əslinə çata bilməyinə dair qəti inancı, onu Allah inancından uzaqlaşdırma bilər və ölüb axirətdə Allahın hüzuruna çıxarılacağı həqiqətini untdura bilər. Dünyanı mütləq zənn edib, bu xəyali faydaları qazanmaq üçün, axirətdə böyük ziyana uğrayacağı hərəkətlər edə bilər. Allah Quranda, bu həqiqətlə əlaqədar olaraq insanları belə xəbərdar etmişdir:

Diqqətli olun! Doğrudan da, onlar öz Rəbbi ilə qarşılaşacaqlarına şübhə edirlər. Diqqətli olun! Həqiqətən, O, hər şeyi əhatə edir. (Fussilət surəsi, 54)

Allahın ruhunu daşdığıny bilən bir insan necə yaşayar?

Xarici aləm bizim üçün yalnız bir xəyal olaraq yaradılır və biz də bütün bunları Allaha aid olan ruhumuzla seyr edirik. Bu həqiqəti dərk edən hər insan, yaradılmış bütün varlıqların Allaha aid olduğunu qavrayar və Rəbbimizin bu üstün yaratmasının hikmətlərini anlamağa çalışar. Dünya həyatının, yalnız özünə göstərilən təsvirlər əsasında yaşadığı bir imtahan mühitini olduğunu, əsil həyatın isə sonsuz axirətdə yaşanılacağını görər. Dünya həyatının müvəqqəti bir xəyaldan ibarət olduğunu anladığı vaxt, heç bir maddi varlığa sahib olmadığını anladığı dünyaya və dünya nemətinə olan bağlılığından da imtina edər. Əsil sevgisini, bağlılığını, hər şeyin yeganə və həqiqi sahibi olan, Varlığı hər şeyi əhatə edən, eləcə də, sonsuz qüdrət sahibi olan Rəbbimizə yönəldər. Hərslilik və bağlılıqla, xəyaldan ibarət olan bir dünya faydalarını qazanmağa çalışmanın məntiqsizliyini anlayar. Əsil olaraq, varlığın və sonsuzluğun həqiqi hakimi olan Rəbbimizin rizasını qazanmağa çalışar. Allahın sevgisinin, məmnuniyyətinin, razılığının və cənnətinin, xəyal olaraq yaradılan dünyadakı heç bir şeylə dəyişdirilməyəcək qədər qiymətli olduğunu anlayar.

Bu həqiqəti qavramasıyla birlikdə, heç bir dəyəri olmayan müvəqqəti dünya həyatı üçün hərsliliyə qapılıb kədərlənmək, mənfəət əldə etmək üçün çalışmaq, bunun üçün zalımlıq, qəddarlıq və mərhəmətsizlik etmək əvəzinə, nemətlərin əbədi olanının insana verildiyi cənnət həyatını qazanmağı hədəfləyər. Özünə verilən qısa ömür müddətini, ən gözəl əxlaqı göstərərək, ən gözəl rəftarlar sərgiləyərək keçirməyə çalışar. Hər şeyin əslinə və ən gözəlinə axirətdə qovuşacağına ümid edər və bu əbədi həyatda peşman olmamaq üçün, var gücüylə səy göstərər. Rəbbimizin qüdrətini lazımınca qiymətləndirdikcə, Allahın cənnətdəki əbədi nemət kimi, cəhənnəmdə də sonsuz bir əzab yaratdığını anlayar.

Dünyasındakı hər şeyin kölgə varlıqlardan ibarət olduğunu və mütləq varlığın yalnız uca Rəbbimiz olduğunu anlayın bir insan üçün, dünyanın müvəqqəti ehtirasları dəyərsizləşər. Ən dəhşətli, ən kədərli olduğunu zənn etdiyi hadisələrə olan bütün dünyagörüşü dəyişər. Çünki hər şey, Rəbbimizin nəzarəti altında olub, diləməsiylə yaradılan xəyali varlıqlardan və xəyali hadisələrdən ibarətdir. Yuxudan oyandıığımız vaxt, yuxumuzdakı kədərlər, sıxıntılar və çətinliklər necə ki, bütün əhəmiyyətini itirirsə, bu kölgə dünyada mövcud olan hadisələr, kədərlər və çətinliklər də eynilə əhəmiyyətsizdir. Dünya həyatında yaşadığımız yalnız Allahın bizim üçün yaratdığı imtahanın bir hissəsidir və bizim məsuliyyətimiz də bunlar qarşısında Allahın ən razı qalacağı əxlaqı göstərə bilməkdir. Bu imtahanda yaradılan xəyali təsvirlər, axirətdə varlıqlarını və əhəmiyyətlərini tamamilə itirəcəklər. Geridə qalansa yalnız bunlara qarşı göstərilən davranışlar, Allah rızası üçün edilən saleh əməllər olacaq. İnsan indi bu həqiqəti qavrasa da, qavramasa da, axirət həyatının başlamasıyla birlikdə, dünyadakı hər şeyin xəyaldan ibarət olduğunu, əsil

həqiqətsiz Rəbbimiz və Onun yaratdığı axirət olduğunu anlayacaq. Bir ayədə bu vəziyyət belə bildirilir:

Bu dünya həyatı əyləncə və oyundan başqa bir şey deyildir. Axirət yurdu isə əsl həyatdır. Kaş ki, biləydilər! (Ənkəbut Surəsi, 64)

İnsan, necə ki, televizora baxarkən, oradakı insan xarakterlərinin hamısının xəyali olduğunu bilirsə, onların etdiklərindən ötrü əsəbiləşmir, başlarına gələnlərə kədərlənmirsə, dünya həyatında belə etməlidir. Çünki dünya həyatı, eynilə televizorda seyr etdiyimiz bir film kimi daimi surətdə bizə seyr etdirilən təsvirlərdən ibarətdir. Yuxusunda qarşısındakı insana əsəbiləşib qışqıran və ya yaşadığı hadisələrə kədərlənən bir insan, necə oyandığı vaxt boş yerə kədərlənib əsəbiləşdiyini anlayırsa, dünya həyatı üçün də eyni şeylər məqbuldur. İnsan, maddənin əslilə heç vaxt təmasda olmadığını dünyada və axirətdə anlamasından asılı olmayaraq, keçirdiyi narahatlıqların olduqca mənasız və boş olduğunu əvvəl–axır görəcək. Bu təsvirlər, yalnız bir sınaq kimi yaradılır. Əsil edilməli şey, bunların bir xəyal olduğunu dərk edib, Allahın rızasına uyğun davranmaq və bu məqsəd üçün yaşamaqdır.

Allah, insan üçün təsvirdən ibarət olan bu dünyanı yalnız bir sınaq kimi yaratmış olduğunu ayələrində belə bildirir:

Qadınların, oğulların, yığın–yığın qızıl–gümüşün, yaxşı cins atların, mal–qaranın və əkin yerlərinin verdiyi zövqlərə olan istək insanların gözüne gözəl göstərilmişdir. Bunlar, dünya həyatının faydasıdır, gözəl qayıdış yeri isə Allah yanındadır. (Ali İmran surəsi, 14)

Bilin ki, dünya həyatı oyun və əyləncə, bəzək–düzək, bir–birinizin yanında öyünmək, var–dövləti və oğul–uşağı çoxaltmaq istəyindən ibarətdir. Bu elə bir yağışa bənzəyir ki, ondan əmələ gələn bitki əkinçiləri heyran edir. Sonra o quruyur və sən onun sapsarı olduğunu görürsən. Sonra isə o çör–çöpə dönür. Kimisini axirətdə şiddətli əzab, kimisini də Allahdan bağışlanma və razılıq gözləyir. Dünya həyatı isə aldadıcı faydadan başqa bir şey deyildir. (Hədid surəsi, 20)

Dünya həyatını əsil həyat zənn edənlərin vəziyyətini isə, Allah Quranda belə xəbər verir:

Kafirələrin əməlləri səhradakı ilğıma bənzəyir ki, susamış kimsə onu su hesab edər. Ona yaxınlaşdıqda isə onun heç nə olduğunu görər. O öz yanında Allahı tapar. O da onun cəzasını verər. Allah tez haqq–hesab çəkəndir. (Nur surəsi, 39)

İnsanlar, dünya həyatında sahib olduqlarını sandıqları şeylərin əslində bir xəyal olduğunu qavradıqları vaxt, boşuna kədərlənib hirsləndiklərini, vaxtlarını boş yerə keçirib əyləndiklərini, maddi istək və hərisliklərinə boşuna əhəmiyyət verdiklərini anlayacaqlar. Qürur göstərdikləri insanların bir anda xəyali varlıqlar olduqlarını görəcək və qürurlarının yersiz olduğunu görəcəklər. Hər şeyi yaradan Allaha qarşı itaətkar olmalı olduqlarını qavrayacaq, daha rahat və gözəl həyat yaşayacaqlar. Özlərini insanlara sübut etmələri, onların gözündə necə göründüklərini sınımaları lazım olmayacaq, insanlara qarşı kin, nifrət, qısqanclıq kimi mənfi duyğular bəsləməyəcəklər. Hər şeyin xəyaldan ibarət olduğunu bilən insanlar, xəyali varlıqlarla rəqabət aparmayacaq, bundan ötrü bir–birlərinə kin və düşmənçilik bəsləməyəcəklər. Hər kəsin özünü yalnız Allaha təslim etdiyi bir mühitdə, təvazökarlıq, təslimiyyət, şəfqət, sevgi və səmimiyyət hakim olacaq.

İnsan, bütün bu həqiqətləri bu dünyada qəbul etmək istəməsə də, ölümlə üzləşdikdə və ölümdən sonra axirətdə təkrar dirildikdə, hər şeyi çox aydın şəkildə görmüş olacaq. O gün, ayədə bildirildiyi kimi insanın "çox yaxşı görəcək" (Qaf surəsi, 22) və insan hər şeyi olduqca açıq görəcək. Əgər dünya həyatını xəyali məqsədlər ardınca qaçmağa sərf edibsə, orada heç yaşamamış olmağı arzulayacaq. Quranda bildirildiyi kimi; "Kaş ilk ölümüm həmişəlik olaydı (hər şeyə son qoyardı)! Var–dövlətim məni əzabdan qurtarmadı. Hökmranlığım da məhv olub getdi" (Haqqə surəsi, 27–29) deyərək peşman olacaq.

Yeganə mütləq varlığın Rəbbimiz olduğu həqiqətini dünyada görənlərsə, bu həqiqətlə birlikdə, axirətdə böyük peşmanlığı yaşamaqdan da xilas olurlar. Dünya həyatında özlərinə verilən möhləti Allahı razı sala bilmək, Rəbbimizin istədiyi şəkildə yaşayıb Onun əmrlərini yerinə yetirmək üçün istifadə edərlər. Dünyaya dəyər verməyin mənasız olduğunu, rahatlıq və xoşbəxtlik gətirəcək şeyin, dünya hərisliklərinə qapılmadan, yalnız Allah üçün yaşamaq olduğunu anırlar. Bu, böyük nemət və böyük asanlıqdır. İnsanı əldən salan yalançı hərisliklər, yalançı gözləntilər, olduğunu güman edərək ilah qəbul etdikləri bütələr (Allahı tənzih edirik) tamamilə ortadan qalxar. Hər şeyi və hər yeri əhatə edən bir və tək olan Rəbbimiz olduğunu qavrayarlar. Allaha təslim olaraq, ən böyük etibarını və rahatlığını qazanmış olurlar. Bir ayədə saxta ilahlar qəbul edən insanlarla, yalnız Allahı ilah qəbul edən insan arasındakı fərq belə bildirilmişdir:

Allah bir-biri ilə çəkişən bir neçə şəriqli ağası olan kişi ilə tək bir ağası olan kişini məsəl çəkir. Onlar məsəlcə eyni ola bilərmə? Həmd Allaha məxsusdur, lakin onların əksəriyyəti bilmir. (Zumər surəsi, 29)

Allaha inanan bir insan üçün, maddənin əslinə dair həqiqəti bilmək və bunu dərindən düşünmək çox əhəmiyyətlidir. Çünki Allahın hər şeyi və hər yeri əhatə etdiyini bilən bir insan, Allaha qarşı həyatının hər anında səmimi davranar. Hər an ölümlə qarşılaşa biləcəyini, bu dünyanın sona çatacağını və həqiqi axirət həyatıyla qarşılaşacağını unutmaz. Bunu bilmək və buna uyğun davranmaq, insana sonsuz gözəlliklər və nemətlər bəxş edəcək böyük qazandır.

Maddə haqqındakı həqiqət və yox olan materializm

Bir materialist üçün, maddi dünya ilə heç vaxt təmasda olmadığımız həqiqətini anlamaq böyük fəlakətdir. Bir materialist üçün, Allahın verdiyi bir ruhla yaradılmış olmağımız və bizə aid bütün maddi dünyanın bu ruha göstərilən təsvirlədən ibarət olması, (öz yanlış materialist dünyagörüşünə görə) qorxu və dəhşət vericidir. Çünki bir materialist üçün maddə guya bir ilahdır (Allahı tənzih edirik). Materialistlər yaratdıqları saxta "materializm" dinində maddəyə tapınar (Allahı tənzih edirik), yer üzündə məqsədsizlik, şüursuzluq və təsadüflərin olduğuna inanırlar. "Yaradıldıqları" həqiqətinə qarşı çıxma bilmək üçün, bir başlanğıc və bir son olduğunu rədd edirlər. Anlaşılmaz şəkildə kainatın əzəli və əbədi olduğu yalanını müdafiə edirlər. Bir insanın da, bir quşun da, bir soxulcanın da hərəkətlərinin mənbəyinin şüursuz proseslər olduğu yalanını ortaya atırlar və bunların hər birinin materialist dünyanın bir məhsulu olduğunu iddia edirlər. Materializmin bu yanlış anlayışına görə, insanın daxili aləmində qəbul edən, düşünən, qərar verən bir varlıq yoxdur. Guya hər şey, insanı meydana gətirən "maddələrin", yəni şüursuz hüceyrələrin, orqanoidlərin və atomların nəticəsidir. Bir sözlə, materializmin dırnaqarası aləmində, maddədən başqa bir varlığa yer yoxdur. Materializmin bu məntiqinin ən əhəmiyyətli səbəbi isə, Allah inancına qarşı çıxma bilmək, Allaha və axirətə iman etməkdən qaçmağa çalışmaqdır.

Materialistlərin, Allahın varlığına iman etməmək üçün öz aləmlərində göstərdikləri ən böyük dayaq və dəlil, maddənin varlığıdır. Halbuki bu kitab boyu qeyd olunanlar, elmi cəhətdən sübut edilmiş bir həqiqəti, yəni xarici aləmdə olan maddənin bizim üçün yalnız bir surət olaraq mövcud olduğunu açıq şəkildə göstərir. Bütün bu məlumatlarla, materializmin əlindəki ən böyük dəlil ortadan qalxır və açıq şəkildə yox olur.

Məhz bundan ötrü də, maddənin əsl həqiqəti materialistləri olduqca narahat edir.

Maddənin əsli mövzusu, keçmişdə bir neçə mütəfəkkirin və elm adamının gördüyü və dilə gətirdiyi bir anlayış olduğu halda, bugünkü gündə artıq dünya tarixində ilk dəfə bu qədər qəti və qarşısızalmaz bir həqiqət kimi açıqlanır. Böyük və dəqiqləşmiş elmi tapıntılarla gündəmə gətirilən bu mövzu, elmin görməzlikdən gələcəyi, materialist elm adamlarının da inkar edə biləcəkləri kimi deyil. Kvant fizikasının göstərdiyi həqiqətlər əsasında materialistlərin tək zəmanəti olan maddə, Allahın insan üçün yaratdığı idrak aləmində bir xəyala çevrilmişdir. Bütün dünyanı və bütün varlığımızı əhatə edən ən konkret olduğu zənn edilən şey, bir anda mücərrəd bir anlayışa çevrilmişdir. Materialistlərin, Allah inancına qarşı ən güclü şəkildə istifadə edə biləcəklərini zənn etdikləri böyük dəlil, bütün bu elmi məlumatlar əsasında birdən–birə ortadan yox olmuşdur. Yox olan yalnız atomlar, molekullar deyildir. Həmçinin evlər, avtomobillər, nəhəng gəmilər, göylər, dağlar, planetlər, kosmos və nəhayət insanın öz bədənini də, tamamilə xəyala çevrilmişdir. Materialistlərin özlərinə büt və ilah qəbul etdikləri (Allahı tənzihi edirik) maddə iddiası artıq sona çatmışdır.

Artıq materializmin sığına biləcəyi heç bir dəlil yoxdur. Materialistlərə görə, Allaha qarşı mübarizə apararkən güc alıb güvəndikləri maddənin varlığı, artıq açıqlana bilməz vəziyyətdədir.

Bu, Allahın inkarçılara qurduğu möhtəşəm bir tələdir. Allaha qarşı mübarizə apara biləcəklərini zənn edənlər, bu həqiqətin ortaya çıxmasıyla, çox güvəndikləri və sarsılmaz hesab etdikləri saxta bütələrinin insan üçün bir xəyala çevrildiyini anladılar. Çox güclü hesab etdikləri materializm iddialarının ən təməl dayağını itirdilər. Allahın sonsuz gücü və qüdrəti açıq şəkildə qarşılarındadır. Şübhəsiz ki, onların qurduqları bütün hiylələr puç olmağa məhkumdur.

Onlar (inanmayanlar) hiylə qurdular, Allah da hiylə qurdu. Allah hiylə quranların ən yaxşısıdır. (Ali İmran surəsi, 54)

Allahın qurduğu möhtəşəm hiylə nəticəsində bütün varlıqlarını itirən materialistlər, dünya həyatında inkar etdikləri axirət həqiqətiylə tez–gec qarşılaşacaq və bütün digər insanlar kimi Rəbbimizin hüzurunda hesab verəcəklər. Dünyada maddəni ilah qəbul edənlər (Allahı tənzihi edirik), axirətdə yuxudan oyandıqlarını anlayacaq, dünyada bir xəyal naminə mübarizə aparmış olduqlarını qavrayacaqlar. Lakin axirətdəki peşmanlıq, fayda verməyən bir peşmanlıqdır.

Allah Quranda belə buyurur:

Onlar orada höcətləşərək deyərlər:

“Allaha and olsun ki, biz açıq-aydın azğınliq içində idik –

"O vaxt ki, biz sizi aləmlərin Rəbbinə tay tuturduq”

"Bizi ancaq günahkarlar azdırdı"

"İndi isə bizim nə şəfaətçilərimiz,"

"Nə də bizə canıyanan bir dostumuz var!"

"Bir də dünyaya qayıda bilsəydik, iman gətirənlərdən olardıq!"

Şübhəsiz ki, bunda bir ibrət vardır. Lakin onların əksəriyyəti yenə iman gətirmədi.
(Şuəra surəsi, 96–103)

İnsanın, dünyada olduğu müddət ərzində, doğrunu görmək və Allaha üz tutmaq imkanı hələ də var. Ömür boyu materializmə inanmış olmaq, həyatın sonuna qədər bu səhvə davam etməyi tələb etməz. Ölmüş və torpağa basdırılmış bir fəlsəfə üçün mübarizə aparmaq, insanın yeganə fürsəti olan dünya həyatını buna sərf etməsi, ağıllı və vicdanlı bir insanın edə biləcəyi bir şey deyil. Əhəmiyyətli olan, həqiqəti gördükdən sonra buna qarşı çıxmamaq, onsuz da ölümlə birlikdə açıq-aydın anlaşılacaq bu həqiqəti gec olmadan anlamaqdır.

Darvinin dilemması: Ruh

İnsan ruhu qarşısında açıqlamasız qalan təkamül nəzəriyyəsi

Viktoriya dövrü İngiltərəsində iki bioloq, canlıların tamamilə təsadüfi proseslər nəticəsində bir-birlərindən törədiyi və insana qədər gəlib çıxan bir prosesdə inkişaf edib dəyişdikləri iddiasını ortaya atdı. Bu bioloqlar, Çarlz Darvin və Alfred Russel Wallace idi. Təbii seleksiya yoluyla təkamül haqqındakı ilk əsər Darvin və Wallace tərəfindən ortaq şəkildə hazırlanmışdı. Bioloqlar, təkamül nəzəriyyəsi mövzusunda bir-birləriylə rəqabət aparmaq əvəzinə, bir-birlərinin bu uydurma nəzəriyyəyə verdiyi töhfələri qəbul etdilər. Hətta Wallace yazdığı "*darvinizm*" adlı kitabla Darvinin təbii seleksiya nəzəriyyəsini dəstəklədi. Bu kitabdan xəbərdar olduqda, Darvinin verdiyi cavabsa, "darvinizm adından bəhs etməyin, çünki bu nəzəriyyə eyni zamanda Vallasizm də ola bilər" kimiydi.⁽¹¹⁶⁾

Lakin bu xəyal məhsulu nəzəriyyə ilə əlaqədar iki bioloqun yolları qısa müddət sonra ayrılacaqdı.

Təkamül nəzəriyyəsinə görə canlılar, bütün anatomik və fiziki xüsusiyyətləriylə, tamamilə təsadüfi və dolayısıyla şüursuz proseslər nəticəsində, təbii seleksiya yoluyla, bir-birlərindən törəyiblər. Bu iddiaya görə, bir bakteriya ilə başlayan həyat, bəhs edilən xəyali törəmə yoluyla, hazırkı canlı müxtəlifliyini meydana gətirib (ətraflı məlumat üçün baxın: "Təkamül yalanı", Harun Yəhya, Araştırma nəşriyyatı). Darvin, təbii seleksiya prinsipinin təkə barmaqlar və ya burun kimi morfoloji xüsusiyyətlərin yaranmasını izah etməklə kifayətlənmədiyinə, həmçinin beynin quruluşunu və dolayısıyla zehni potensialımızı da müəyyənləşdirdiyinə inanırdı. Digər bir sözlə, Darvinə görə təbii seleksiya, insanların musiqi, incəsənət, ədəbiyyat mövzusunda maraq və qərarlarına, düşüncə qabiliyyətinə və zehin gücünə təsir edən və onları dəyişdirib inkişaf etdirən bir gücdü. Lakin Wallace bu fikri qəbul etmirdi. Darvinin prinsiplərinin barmaqlar və ayaq barmaqlarını və ya daha sadə xüsusiyyətləri açıqlaya biləcəyini düşünürdü, lakin riyaziyyat və musiqi qabiliyyəti kimi üstün insani bacarıqların təkə kortəbii təsadüflərin əsəri ola bilməyəcəyinə inanırdı.

Wallacenin "kortəbii təsadüflərin Motsartın qabiliyyətlərinin mənbəyi olması" iddiasına qarşı çıxmasının ən əhəmiyyətli səbəbi, potensial zəka kimi adlandırıla biləcək xüsusdu. Wallaceyə görə, məsəl üçün, hazırda yaşayan bir aborigen qrupundan demək olar ki, oxuyub-yazmağı bilməyən gənc bir qəbilə üzvünü götürdüyümüzü fərz edək. Daha sonra bu gəncə Rio, Nyu-York və ya Tokioda müasir bir dövlət məktəbində təhsil verək. Əlbəttə ki, bu şəhərlərdə böyüyüb başa çatan uşaqlardan heç bir fərqi olmayacaq. Wallace bunu belə açıqlamışdı; "aborigen və ya kromanyon, öz təbii mühitinə uyğunlaşması üçün ehtiyac duyacağından olduqca artıq potensial zəkaya malikdir. Bu cür potensial zəka, əslində rəsmi

təhsil yoluyla qazanılan kinetik zəka ilə müqayisə edilə bilər. Bəs bu potensial zəka niyə təkamül keçirdi? İngilis dilində təhsil verilən məktəblərdə latın dilini öyrənmək üçün ortaya çıxma bilməzdi. Riyaziyyat öyrənmək üçün də təkamül keçirmiş ola bilməzdi, hər kəs kifayət qədər çalışsa bu mövzuda mütəxəssisləşə bilər. Bəs bu görünməz qabiliyyətlərin ortaya çıxmasını təmin edən çeşidləyici qüvvə haradan gəlir?"⁽¹¹⁷⁾ Wallace, canlıların şüursuz proseslər ərzində bir-birlərindən törəyərək təkamül keçirdikləri hekayəsinə inandığı üçün, insanların zəka inkişafının bu xəyali nəzəriyyənin hansı hissəsinə daxil edildiyini tapmağa çalışırdı. Lakin belə bir şey baş vermədiyi üçün, bu iddianı müdafiə edəcək bir məntiq də meydana gətirə bilmirdi.

Wallace bunu söyləyirdi:

Bütün müasir yazıçılar, insan nəslinin çox qədimə gedib çıxdığını etiraf etdiyi halda, bir çoxları zəkanın çox qısa müddət əvvəl meydana gəldiyi inancını davam etdirir və bizimlə eyni zəka səviyyəsinə sahib insanların eramızdan əvvəlki dövrlərdə yaşamış olduqları ehtimalını düşünmürlər.⁽¹¹⁸⁾

Müasir elm adamlarından Vilayanur S. Ramachandran isə, bunu belə açıqlayır:

Neandertal və kromanyon insanların beyin həcmələrinin bizdən daha böyük olduğunu bilirik, bundan ötrü də, gizli qalmış potensial zəkalarının homo sapienslə eyni hətta daha çox olduğunu düşünmək heç də çətin deyil.⁽¹¹⁹⁾

Əslində Darwin belə, nəzəriyyəsinin insan zəkasına dair bu xəyali yaranma prosesini açıqlaya bilmədiyini açıq şəkildə etiraf edir, hətta bundan ötrü də, nəzəriyyəsinin əsassız olduğunun irəli sürülə biləcəyini dilə gətirirdi:

...İnsan zəhin gücü baxımından bütün digər heyvanlardan elə fərqlidir ki, qənaətə gəlinən bu nəticədə (aşağı səviyyəli bir canlıdan törəmə) səhvlik ola biləcəyi irəli sürülə bilər.⁽¹²⁰⁾

Elə isə, təkamüllə gerçəkləşməsi qeyri-mümkün olan bu əhəmiyyətli yaranma prosesinin açıqlaması nə idi? Wallacenin buna verdiyi cavab belə idi: Bunu Allah gerçəkləşdirib". Wallaceyə görə, "insanın zərifliyi, "İlahi lütfün" dünya üzərindəki ifadəsi idi".⁽¹²¹⁾

Məhz bu məqamda Wallace, təkamülün hərəkətverici qüvvəsinin təbii seleksiya olduğu mövzusunda israr edən və ən siri zehni xüsusiyyətlərin belə uca bir Varlıq tərəfindən yaradılmadan meydana gəldiyini iddia edən Darvindən ayrılmışdı. Darwin, Wallacenin iddialarını nəzəriyyəsi üçün böyük təhdid kimi görmüş və 1869-cu ildə Wallaceyə yazdığı məktubunda təbii seleksiyanı nəzərdə tutaraq, "ümid edirəm ki, övladımızı öldürməyəcəksən" demişdi.⁽¹²²⁾ Əlbəttə ki, Wallacenin gəldiyi bu nəticə, materializmdən güc alan və Allahın varlığını inkar edə bilmək üçün ortaya atılmış təkamül nəzəriyyəsinə qəti

uyğun gəlmirdi. Məhz bundan ötrü də, Wallacenin fikirləri tezliklə ört-basdır edildi. Materialist ətraflar üçün, ön plana çıxarılmalı şey, hər şeyin şüursuz proseslər nəticəsində meydana gəldiyini nəzərdə tutan anlayışdı. Bunun da banisi Darvin olmuşdu.

Təkamülü dəlilsizlik və nəzəriyyənin bioloji tənəzzülü

19-cu əsrdən etibarən materialistlərin diqqət yetirdikləri ən mühüm məsələ, Darvin və darvinizm təbliğatı aparmaq oldu. 19-cu əsrin (dövrümüzlə müqayisədə geri qalmış) elmi mühitində təbii seleksiya adlı bir mexanizmin bütün canlıların yaranma səbəbi olduğunu iddia etmək asan idi. Fosil yataqları dərinəndən araşdırılmamış, genetika elmi yaranmamışdı. İnsanların başını, o dövrün məlumatı, daha doğrusu məlumatsızlığı içində ağılasız ssenarilərlə qatmaq Darvin və tərəfdaşları üçün çox çətin olmamışdı. Lakin o dövrdə belə, nəzəriyyənin qurucularından biri olmasına baxmayaraq, Wallacenin diqqət çəkdiyi insan şüurunun təkamül cəhətdən "açıqlana bilməzliyi" açıq şəkildə görülmüş. Şüursuz işləyən bir mexanizm, şüurun varlığını açıqlaya bilmirdi. Təkamülçülər heç bir şüurlu hadisəyə imkan verməyən təsadüfən baş verən hadisələrin, necə olubsa şüur, anlayış, qabiliyyət və bilik meydana gətirdiklərini iddia edirdilər. Bunun heç bir məntiqli izahı yoxdu.

20-ci əsrdə, təkamül nəzəriyyəsi böyük sürprizlə qarşılaşdı. Əvvəlcə paleontologiya elmi, Darvinin "gələcəkdə tapılacağından əmin olduğu" itkin keçid fosillərin heç birinin yer üzündə olmadığını elan etdi. Yer səthinin demək olar ki, hər yeri qazılmış və araşdırılmış, Darvin və tərəfdaşlarının gözlədiyi keçid fosillərsə tapıla bilməmişdi. Təkamül nəzəriyyəsi üçün ikinci sürpriz isə, yaranan genetika elmi idi. Genetika, canlıların, Darvinin iddia etdiyi kimi təbii seleksiya yoluyla dəyişə bilməyəcək qədər mürəkkəb və dəyişməz quruluşa sahib olduğunu bütün dünyaya açıq şəkildə göstərdi. Elmi inkişaf, hüceyrənin, Darvinin zənn etdiyi kimi, su dolu bir şarcıq olmadığını, bir çox və bir-birindən mürəkkəb orqanoidlərdən ibarət olub, ağıllı mexanizmlərə sahib olan sadələşdirilə bilməz mürəkkəb bir quruluşda olduğunu göstərdi. Kəşf edilən DNT, bəlkə də, təkamül nəzəriyyəsi üçün ən böyük zərbələrdən birini oldu. Canlıların bütün genetik məlumatının saxlanıldığı bu nəhəng molekul, təsadüfən meydana gələ bilməyəcək qədər mürəkkəb olmasıyla yanaşı, hər hansı dəyişmə prosesinə imkan verməyəcək qədər həssas quruluşdaydı. Təkamülə görə canlılar bir-birlərindən törəyərək dəyişməli, yeni növlərdə başqa canlılara məxsus yeni xüsusiyyətlər qazanılmalıydı. Genetika elminin göstərdiyi həqiqətlərlə, bunun Darvinin iddia etdiyi kimi ola bilməyəcəyi açıq şəkildə aydın olmuşdu. Genetikanın ortaya çıxartdığı mürəkkəbliyə heç bir elm adamı qarşı çıxa bilmirdi.

Bundan sonra darvinistlər, genetik quruluşu dəyişə biləcək ünsürləri nəzərə almaq ehtiyacı duydular. Bunun üçün öz ağıllarınca istifadə edə biləcəkləri tək mexanizm,

mutasiyalardı. Tezliklə neodarvinizm adı altında darvinizmin yeni variantını hazırladılar və təkamül prosesində genetik dəyişməni təmin edən ikinci bir mexanizmin, yəni mutasiyaların fəaliyyət göstərdiyini iddia etdilər. Lakin, hər biri elm adamı olan bu insanlar, qəribədir ki, mühüm bir həqiqətə mahal qoymurdular: Mutasiyaların 99%-i orqanizmə zərər verən, 1%-i isə təsirsiz qalan genetik müdaxilələrdən ibarətdi. İdarə olunan laboratoriya mühitlərində belə, mutasiyalar yoluyla canlıya yeni bir genetik məlumat qazandırır onu daha inkişaf etmiş fərqli bir növə çevirmək mümkün deyildi. Tam əksinə, gerçəkləşdirilən hər mutasiya, canlının şikəst qalmasına və ya ölməsinə səbəb olurdu. Nəzarətsiz təbiət mühitində təsadüfi baş verən mutasiyaların isə, bir canlıya necə təsir edəcəyi məlumdu.

Paleontologiyanın ortaya çıxartdığı nəticələr və genetika elminin göstərdiyi həqiqətlər qarşısında təkamülçülər həmişə nəzəriyyələrində dəyişikliklər apardılar. Genetika elmi təbii seleksiyanın əsassızlığını göstərdikdən sonra mutasiyalara, paleontologiya fosil qeydlərini ortaya çıxardıqdan sonra isə, sıçrayışlı təkamül iddiasına sarıldılar. Elmi inkişafın təkamül əleyhinə verdiyi bütün danılmaz dəlillər, təkamül nəzəriyyəsini tamamilə açıqlamasız qoyur, onu çürümüş bir nəzəriyyə çevirirdi. Nəzəriyyə üzərində aparılan yeni dəyişikliklər də, təkamülçülər baxımından heç vaxt nəticə vermirdi. Çünki təkamülün lehinə tək bir dəlil belə tapılmırdı.

Nəzəriyyə, müdafiə etdiyi hər mövzuda açıqlamasız idi. Təkamülçülər tərəfindən ortaya atılan iddialar elmi cəhətdən çürüdülmüşdü. Lakin elə bir mövzu vardı ki, təkamülçülər, iddialar irəli sürməyə başladıklarından bəri bu mövzuya çarə tapa bilmədiklərini bilir və bunu açıq şəkildə etiraf edirdilər. Bu, Alfred Wallacenin hələ nəzəriyyəni ortaya atarkən "təkamüli yolla yaranması qeyri-mümkündür" dediyi "şüur"du.

Şüur, heç bir darvinist iddia ilə açıqlana bilinmir

Fiziki mənada, insanın təkamülü barədəki hər hansı bir nəzəriyyə, güclü çənələri və iri kəsici dişləri olan və bizdən dörd dəfə sürətli qaçan meymun bənzəri bir əcdadın necə yavaş-yavaş, iki ayaqlı bir heyvana çevrildiyini izah etməlidir. Bu güclərə ağı, danışmağı və əxlaqı da əlavə edin, bunların hamısı təkamül nəzəriyyəsinə qarşı çıxır.⁽¹²³⁾ (Təkamülçü elmi yazıçı Roger Lewin)

Təkamül tərəfdarları, Darvinin dövründə açıqlamasız olan şüur mövzusunda Darvindən sonra müxtəlif şəkillərdə açıqlama gətirməyə çalışdılar. Xəyali primitiv insanların bir-birlərinə ünsiyyət yaratmağa, ov etməyə və alət düzəltməyə başlayaraq, beynin təkamülünü təmin etdiklərini iddia etdilər. Beynin xəyali inkişafıyla birlikdə dilin təkamül keçirdiyini, danışma bacarığıyla birlikdə şüurun meydana gəldiyini və beləliklə də, insanı digər heyvanlardan fərqləndirən ən əhəmiyyətli fərqi ortaya çıxardığını müdafiə etdilər. Bu

iddiaların heç biri elmi dayaq tapa bilmədi. Fosil qeydləri bunların hər hansı birinə dəlil təşkil edə biləcək tək bir tapıntı belə vermədi. Dil və şüur üzərində aparılan elmi çalışmalar və təcrübələr, belə bir yaranma prosesinin gerçəkləşməsinə dair bütün ehtimalları ortadan qaldırdı. Darvinistlərin əllərində yalnız iddiaları vardı. Bu iddialardan, bütün təkamülçü kitablarda az-çox bənzər şəkildə, görünməmiş bir ssenari çərçivəsində bəhs edilir, lakin heç bir təkamülçü mənbə buna elmi bir dəlil gətirə bilmirdi. Çünki belə bir təkamül prosesi yaşanmamışdı.

Tanınmış *"Nature"* jurnalının redaktoru Henry Gee, bir təkamülçü olmasına baxmayaraq, bəhs olunan təkamülçü iddianın məntiqsizliyiylə əlaqədar bunları söyləyir:

Məsələn, insanın təkamül prosesinin, bədənin duruş vəziyyəti və beyin həcmi ilə oddan, alətdən istifadə etməsi kimi texnoloji müvəffəqiyyətlər və dilin yaranmasını təmin edən əl-göz uyğunlaşmasındakı inkişafırla bağlı olaraq baş verdiyi deyilir. Lakin bu kimi ssenarilər subyektivdir. Təcrübələrlə əsla sınaqdan keçirilə bilməzlər, o zaman elmi deyildirlər. Ümumiyyətlə, istifadə edilmələri elmi sınaqlara deyil, sahiblərinin iddia və nüfuzuna əsaslanır.⁽¹²⁴⁾

Bu iddia, qeyri-elmi olmasıyla yanaşı, məntiqi baxımdan da əsassızdır. Təkamülçülər saxta təkamül prosesi nəticəsində yaranan ağıl sayəsində alətlərdən istifadə olunmağa başladığını, alətlərdən istifadə nəticəsində isə, ağılın inkişaf etdiyini müdafiə edirlər. 1,5 əsrdir ki, yumurta-toyuq hekayəsinə izah gətirə bilmədikləri və bu barədə ixtilaf yaşadıkları kimi, bu məsələdə də eyni şeyləri yaşayırlar. Təkamülçülərin buradakı ziddiyyəti izah etməlidirlər. Bu vəziyyət, təkamül nəzəriyyəsini ortaya atarkən Wallacenin üzləşdiyi dilemmanın (iki mümkün vəziyyətdən birini seçmə vəziyyəti), təkamül nəzəriyyəsi baxımından hələ də davam etdiyini göstərir.

Darvinizmin ən mühüm tənqidçilərindən Phillip Johnson, bu mövzuda bunları yazır:

Ağılın məhsulu olan bir nəzəriyyə, nəzəriyyəni yaradan ağıl lazımı qaydada əsla açıqlaya bilməz. Mütləq doğrunu kəşf edən üstün elmi ağılın hekayəsi, ancaq və ancaq ağıl verilmiş bir qabiliyyət kimi qəbul etdiyiniz vaxt qanəedici olar. Ağıl öz icadlarının məhsulu kimi açıqlamağa çalışdığımız vaxt, çıxışı olmayan aynalı bir koridora girmiş olarıq.⁽¹²⁵⁾

Corc C. Marşal İnstitutunun rəhbəri Robert Jastrowun verdiyi şərhləri isə belədir:

İnsan gözünün təsadüf məhsulu olduğunu qəbul etmək çətindir. Lakin insan zəkasının, əcdadlarımızın beyin hüceyrələrində meydana gələn təsadüfi dəyişikliklərin məhsulu olduğunu qəbul etmək daha da çətindir.⁽¹²⁶⁾

Deyəsən darvinistlər, insan şüurunun təkamülünə dair təkə şərhə əsaslanan iddiaların qeyri-kafi qaldığını düşündülər ki, mövzunu "elmi cümlələrlə" bəzəməyə ehtiyac duydular. Bunun üçün "ortaya çıxma faktı" adlı bir faktorun təsirli olduğunu müdafiə etdilər.

Darvinistlərə görə, bir təsadüf, heç gözlənilməyən başqa bir şeyin ortaya çıxmasına səbəb ola bilər. Bunun klassik elmi nümunəsinin isə, "su" olduğunu iddia etdilər. Buna görə, oksigen və hydrogen molekulları suya bənzər bir xüsusiyyət daşımır, lakin müəyyən sayda birləşdiklərində ortaya çıxan su molekulları əvvəlcədən təxmin edilə bilməyən müxtəlif xüsusiyyətlər göstərir. Təkamülçülər bu vəziyyəti insanın şüuru mövzusunda uyğunlaşdırdılar və insan şüurunun təməlinə, beynin kimyəvi quruluşunda baş verən təsadüfi bir dəyişikliyin dayandığını iddia etdilər. Qətiyyən sınıqla bilməyən, heç bir elmi dəlili olmayan belə bir iddianı, cavab tapa bilmədikləri şüur mövzusunda uyğunlaşdırmaq, çarəsizliklərinin çox açıq göstəricisiydi.

Əlbəttə ki, bu, olduqca məntiqsiz və texniki cəhətdən qeyri-mümkün bir yalandır. Çünki hamı, insan şüurunun su nümunəsindəki kimi fizika qanunlarından asılı olmadığını çox yaxşı bilir. Əlbəttə ki, bir insanın bir çiyələyi, görünüşü, qoxusu və dadıyla birlikdə gözünün önünə gətirə bilməsi, ailə yaxınlarının təsvirlərini və səslərini sanki yanındaymiş kimi hiss edə bilməsi, beynindəki atomların daha əvvəl bilinməyən bir şeyi ortaya çıxartmaq üçün hərəkətlənmələrinin bir nəticəsi deyildir. Bütün bunları həqiqət kimi qəbul etməsi, insanın azrusudur, istəyidir və o əsnada düşündüyü şeydir. Fiziki xüsusiyyəti olan atomların müxtəlif şəkillərdə birləşərək metafizik bir anlayış olan "şüuru" meydana gətirmələri qeyri-mümkündür. Filosof və yazıçı Christian de Quincey-in ifadə etdiyi kimi, "elm adamları, hələ də şüura izah gətirə bilmədikləri halda, öz şüurlarının danılmaz varlığıyla hər gün üzləşmək kimi qəribə vəziyyətdədirlər".⁽¹²⁷⁾

Təkamülçü elm adamı J. Hawkes, "New York Times Magazine"də dərc olunan bir yazısında bunları söyləyir.

Quşları, balıqları, çiçəkləri və s. göz qamaşdırıcı gözəlliyi, sırf təbii seleksiyaya borclu olduğumuza inanmaqda çətinlik çəkirəm. Hətta, insan şüuru belə bir mexanizmin məsulu ola bilərmi? Necə ola bilər ki, bütün sivilizasiya nemətlərinin yaradıcısı olan insan beyni; Sokrat, Leonardo da Vinçi, Şekspir, Nyuton və Eynşteyn kimiləri ölümsüzləşdirən yaradıcılıq, "həyat mübarizəsi" adlanan meşə qanununun bizə bir hədiyyəsi olsun?⁽¹²⁸⁾

Bu yalnız darvinistlərin yaşadığı bir xəyal, gerçəkləşməsini çox istədikləri bir arzudur. Şüur, təkamülün axmaq və dəlilsiz iddialarıyla qəti şəkildə açıqlana bilməz vəziyyətdədir.

Bir musiqini dinləyərkən onun verdiyi ritmdən zövq alan, bir yeməyi dadarkən ondan xoşlanan və ya onu ləzzətsiz hesab edən, qarşısındakı insanı sevən, ona şəfqət duyan, öz mənliliyini araşdıran, öz beynini laboratoriyada araşdıran, kəşflər edən, problemlər həll edən, müvəffəqiyyətləriylə sevinən, qərar verən, bəstələyən, kitab yazan varlıq görəsən şüursuz təsadüflərin nəticəsində meydana gəlmiş ola bilərmi? Görəsən hansı təsadüfi kimyəvi hadisə bir insana gözəl davranmağı, incə düşüncəli olmağı, fədakarlıq etməyi öyrədə bilər? Görəsən hansı təsadüfi hadisə nəticəsində insan bir şeyləri öyrənmə, yadda saxlaya bilmə,

qarşısındakını öyrətmə, dövlətləri idarə edə bilmə qabiliyyətinə sahib olmuşdur? Görəsən hansı şüursuz hadisə, bir insanı şüurlu, məntiqli, çətin anlarda ani qərarlar verə bilən, sevinən, kədərlənən, duyğulanan, çaşbaş qalan, narahat olan, planlar quran bir varlığa çevirə bilər? Görəsən beynin içindəki şüursuz atomlar bir heyvanı necə göydələnlər inşa edən, təyyarələr düzəldən, kompyuterlər istehsal edən, saysız riyaziyyat düsturu yaradıb inkişaf etdirərək kosmosa çıxan, özünə bənzər robotlar hazırlayan şüurlu bir insan halına gətirə bilmişdir? Bir bakteriya, necə olub da bütün dünyada möhtəşəm bir mədəniyyət yaratmış və fəvqəladə bir texnologiya yaratmış bir insana çevrilmişdir?

Təkamül nəzəriyyəçiləri bütün bu suallara açıqlama gətirməlidirlər. Təsadüflərin, təsadüfi və şüursuz şəkildə yaranan təsirlərin, necə şüur yaratdıqları açıqlanmalıdır. Şüursuz hadisələrin, necə şüurdan daha üstün davrandıqlarını, necə şüurlu bir varlığın edə biləcəyindən daha çox şüur göstərə bildiklərini izah etməlidirlər. Əgər iddia etdikləri təkamül prosesi doğrudursa, əvvəlcə elmi dəlillər gətirməli, sonra isə, bütün bu məntiqsizlikləri aydınlığa qovuşdurmalıdırlar. Təkamülçülər, buna elmi bir izah gətirə bilmişdirlərmi? Şüursuz hadisələrin şüur meydana gətirdiyi dilemmasına bir çıxış yolu tapmışdırlarmı? Bu mövzuyla əlaqədar yazılmış saysız təkamülçü kitabda, saysız təkamülçü məqalədə, saysız konfransda buna açıqlama gətirilmişdirmi?

Xeyr!

Təkamülçülərin etdikləri yalnız iddialarını sadalamaq, bunu edərkən sözləri bəzəmək, dəlillər göstərməkdən çəkinmək, boş və uzun sözlərlə "insan əslində heyvandır" təlqinini mümkün qədər zorla mənimsətməkdir. Elmi dəlil gətirə bilmədikləri kimi, bəhs olunan məntiq dolaşığına da, bir izah gətirə bilmirlər. Şüur, təkamül nəzəriyyəsinə ciddi mənada yox edən, darvinistləri çaşqınlıq və çarəsizlik içində qoyan ən qəti və ən labüd həqiqətlərdəndir. Darvinistlərin maddə barəsində uydurduqları yalanlar, şüur mövzusuna tətbiq oluna bilməz. Sırf maddənin varlığına dair yaradılmış nəzəriyyə, maddədən kənardakı bu möcüzə qarşısında görünməmiş şok yaşayır. Allahın varlığını inkar etmək üçün ortaya atılmış bu yalan, Allahın fəvqəladə əsəri olan "şüur" qarşısında tamamilə yox olmuşdur. Allah bir ayəsində belə buyurur:

Zalımlar öz hiylələrini qurdular. Halbuki onların hiyləsi dağları yerindən tərpətsə də, Allah qatında onlara qurulmuş bir hiylə var. (İbrahim surəsi, 46)

Darvinistlər ruh sahibi olduqlarını dərk edirlərmə?

Müasir elm, insan ağılnın, materialistlərin iddia etdikləri kimi beyin hüceyrələri arasındakı alış-verişindən qaynaqlanmadığını təsdiqləmişdir. Digər bir sözlə, insan bədənində, bədən öz funksiyalarına aid olmayan və fiziki xüsusiyyəti olmayan bir varlıq var. Materialist fəlsəfinin bir məhsulu olan və maddənin mütləq varlığından başqa heç bir açıqlamanı qəbul etməyən təkamül nəzəriyyəsi, maddi varlığı olmayan insan ruhu qarşısında tamamilə cavabsız qalmışdır.

Bu məqamda bir həqiqəti təkrar xatırlatmaqda fayda var: Təkamül nəzəriyyəsinin, canlıların yaranmasıyla əlaqədar sübut edilmiş tək bir iddiası, əsaslandırılmış tək bir nümunəsi yoxdur. Təkamül nəzəriyyəsi, canlıların yaranması barəsində yalnız fərziyyələr yaratmağa əl atmış, saxta dəlillər işlətməmiş və canlıların təkamül keçirmədiyini sübut edən elmi və paleontoloji həqiqətləri ört-basdır etməyə çalışmışdır. Bu yolla da, saxta olduğu məlum fosil nümunələrini təbliğat vəsaitinə çevirmiş, onları keçid nümunələri kimi göstərərək insanları aldatmağa çalışmış və hətta bu yolda saxtakarlığa əl atmışdır (ətraflı məlumat üçün baxın: *"Ara keçid çıxılmaz vəziyyəti"*, Harun Yəhya, Araştırma nəşriyyatı). Təkamülçülərin, canlıların xəyali təkamül prosesilə əlaqədar saysız ssenarisi, saysız nağılı var. Lakin bunların tək biri belə elmi cəhətdən sübut edilə bilməmişdir. Həmçinin, elm və texnologiya, belə bir təkamül prosesinin yaşanmasının qeyri-mümkün olduğunu açıq şəkildə elan etmişdir.

Təkamülün içində olduğu bu çıxılmaz vəziyyətlər arasında şüur mövzusunun xüsusi hala gətirən şey, mövcudluğu heç bir fiziki dəlillə izah oluna bilməyən bu mövzu barəsində təkamülçülərin bir ssenari belə meydana gətirə bilməmələridir. Müasir texnologiya məhsulları, təkmilləşmiş yoxlama cihazları, materialistlərin, beyində ağıl meydana gətirən bir nəhiyə olması və ya belə bir proses yaşanması gözləntilərini puç etmişdir. İnsan ağılna materialist bir izah gətirmək olmur.

Materialist dünyagörüşünə sahib insanların bu axtarırlarının səbəbi, şüuru həqiqi mənada qavraya bilməmələridir. Ruh sahibi olduqlarını, şüur əsasında hərəkət etdiklərini anlaya bilmirlər. Darvinizmi müdafiə etmələrinin tək səbəbi budur. Əgər şüur kimi fəvqəladə bir varlığı dərk etsələr, bir ruh daşdıqlarını anlasalar, darvinist olmaları qeyri-mümkün olar. Bu tamamilə metafizik bir həqiqətdir.

Darvinistlər, sadələşdirilə bilməyən mürəkkəblikdəki bir insan gözünün təsadüfən təkamül keçirdiyini və işığı qəbul etmə, yəni "görmə" xüsusiyyətinə təsadüfən sahib olduğunu iddia edirlər. Rəngləri görənlər, ətrafındakıları qəbul edə bilən, bunlar barəsində şərh verə bilən insanı, bəhs edilən təsadüflərin, hüceyrə səviyyəsindəki qarşılıqlı təsirlərin bir nəticəsi kimi görürlər. Gözdəki hüceyrələrin xarici aləmdəki işığı qəbul etdiyini və bizə rəngli dünyanın təqdim edilməsi üçün, bu mexanizmin və beynin varlığının kafi olduğunu

iddia edirlər. Lakin bu hüceyrələrin bir təsviri görüb bunu qəbul edə bilmək üçün, açılıb–bağlanmaları, şüurla qərar vermələri, bir sözlə, ruhun əmrinə itaət edərək hərəkət etmələri kimi bir fəvqəladəliyi qavraya bilməzlər. Heç bir darvinist, özündə olan şüuru hiss etməz. Bunu hiss edərək darvinizmi müdafiə etməsi qeyri–mümkündür. Özündəki şüuru hiss edərək, yalnız bir hüceyrə yığınınından ibarət olduğunu, bakteriyadan törəyib bu vəziyyətə gəlib çatdığına, sahib olduğu və qəbul etdiyi hər varlığın şüursuz təsadüflərin əsəri olduğunu iddia etməsi qeyri–mümkündür. Normal şüur və vicdanla bunu iddia etməsi qeyri–mümkündür. Darvinistlər, içlərində görən, düşünən, aqlını işlədən, şərh edən, sevən, sevinən, kədərlənən bir varlıq olduğunu görə bilmirlər. Gördükləri anda, maddəni ilahlaşdırma düşüncəsindən dərhal imtina edəcəklər.

Bir insanın yaşıl rəngi görməsi, qarşıdan gələn yoldaşını tanıması, onu gördüyündən ötrü sevinməsi, artıq elmə aid bir mövzu deyil. Fizikadan kənara çıxan bir həqiqətdir. Bu, fiziki və ya maddi heç bir səbəb və anlayışla izah oluna bilməz. Özündəki şüuru görən bir insan üçünsə, hər şeyin mütləq maddədən ibarət olduğunu iddia edib müdafiə etmək qeyri–mümkündür. Məhz bundan ötrü də, darvinistlərin sahib olduqları şey, tam fərqli bir düşüncə, tam fərqli bir qavrama formasıdır. Şübhəsiz ki, doğrusunu Allah bilir.

Allah Quranda, belə insanların, möcüzə görsələr belə inanmayacaqlarını belə bildirmişdir:

Əgər Biz onlara mələkləri göndərsəydik, ölümlər də onlarla danışsaydı və hər şeyi onların qarşısına toplusaydıq, Allah istəməyincə, onlar iman gətirməzdilər. Lakin onların çoxu cahillik edir. (Ənam surəsi, 111)

Normal düşünən bir insan üçün, öz içindəki şüuru hiss edib görən "mən"i görə bilmək, beyindən kənardakı bir şüura sahib olduğunu anlaya bilmək olduqca asandır. Lakin darvinistlər, fərqli bir düşüncəyə sahib olduqlarından, həm maddədən kənarada olan bir şüurun varlığını, həm də özlərinə məxsus şüuru görə bilmirlər. Bunu hər hansı bir darvinist üzərində görmək və müşahidə etmək olduqca asandır.

Fərqli işləyən xüsusi bir düşüncə sistemi, darvinistləri məhz bundan ötrü maddədən bu qədər asılı edir və bundan kənar açıqlamaları rədd etmələrinə səbəb olur. Lakin normal şüura, sağlam düşüncə sisteminə sahib bir insan, dünyanın hissələr toplusu olduğunu və bunu hiss edən "mən"in xarici aləmdəki işıqdan, beyindən, qulaqdan, gözdən, elektrik siqnallarından fərqli bir şey olduğunu asanlıqla görə bilər. Xarici aləmdəki işıq, gördüyümüz qırmızı rəngin səbəbi ola bilər, lakin onun qırmızı olduğunu görən, bunu tanıyan, qırmızının nə olduğunu bilən "mən"in bir izahı olmalıdır. Normal düşünən bilən bir insan, bütün bu hissələrin ruha aid olduğu nəticəsini dərhal çıxardacaq. Çünki belə bir insan, sahib olduğu

şüurdan, "mən" dediyi şüurun varlığından xəbərdardır. Belə bir insan, bütün materialist izahların məntiqsizliyini və əsassızlığını asanlıqla görə bilər. Darvinizmin nə qədər böyük yanıma olduğunu dərhal görə bilər.

Darvinist görüşün təbliğatına aldanılmamalı, iddialarına qətiyyənlə diqqət yetirilməməlidir. Çünki bu iddiaların sahibləri, fərqli anlayış və fərqli meyar içində yaşayırlar. Bunun ən böyük dəlillərindən biri, maddənin əsl mövzusunun kvant fizikasının kəşfindən, yəni 20-ci əsrin əvvəllərindən bəri elmi cəhətdən bilinməsinə baxmayaraq, eyni materialist təbliğatın dayanmadan davam etməsidir. Nəzəriyyələrini və fəlsəfələrini söykədikləri maddə yox olmuşdur. Lakin bu vəziyyət, darvinist və materialist ətraflar üçün, sanki elə də bir şey dəyişdirməmişdir.

Bu, Allahı inkar etmələrindən ötrü, Rəbbimizin onlara vermiş olduğu bir qarşılıq ola bilər. Onlar öz varlıqlarını, öz ruhlarını inkar etdikcə, Allah onları ruh sahibi varlıq xüsusiyyətindən uzaqlaşdırmış ola bilər. Şübhəsiz ki, doğrusunu Allah bilir. Allah, bir ayəsində belə buyurur:

Allahı unudan, buna görə də Allahın onları özlərinə unutdurduğu kəslər kimi olmayın! Onlar fasiqlərdir. (Həşr surəsi, 19)

Məhz bundan ötrü də, darvinist yalanlara aldanmaq, materialistlərin boş iddialarına güvənmək, ağıllı, məntiqli və maddənin əsl mövzusunun qavraya bilməmiş, bir "mən"dən xəbərdar olmuş bilməmiş insan üçün böyük yanıma olar. Əgər bir insan, öz daşdığı ruhun əlamətlərini görə bilirsə, hər şeyin Yaradıcısı olan uca və güclü bir Yaradıcının, yəni Allahın varlığını görə bilirsə, o zaman üstün qabiliyyətlərə və ağıla sahib bir varlığa çevrilər. Bu üstün ağıl, darvinizm yalanına aldanmayacaq qədər zəngin və dəyərlidir. Allahın üstün qüdrətini qiymətləndirə biləcək qədər güclüdür. İnsan, bu üstün ağıl sayəsində, yoxdan yaradılmış olduğunu və sonsuz bir ruh daşdığını bilir. Bu sonsuz ruha hiss etdirilən rəngarəng, bənzərsiz dünyaya heyran qalar, bunların hamısını xəyal olaraq yaradan Allahın sənətini heyranlıqla seyr edir. Bu sonsuz ruhun əsil yurdunun dünya olmadığını və özünə vəd edilmiş əsil yurda qovuşmaq üçün səy göstərməli olduğunu da bilir. Ruhun aid olduğu əsil yurd, axirətdir. Axirət, bütün ruhlar, yəni gəlib-keçmiş bütün insanlar üçün yaradılmışdır. Sonsuz nemət və əzab axirətdə insanların qarşısına çıxacaq. Yalnız bir təsvirdən ibarət olan dünya həyatı, bu sonsuz həyat üçün imtahan olunma yeridir. İnsanın, əbədi nemət içində yaşayıb-yaşamayacağı, əzab çəkib-çəkməyəcəyi barədə veriləcək qərar, dünyada göstərdiyi əxlaq və etdiyi əməllərlə müəyyən olacaqdır. Gözəl əxlaq və saleh əmələ sahib olmaqla, yalnız Allaha səmimi iman edib Qurana tabe olmaqla mümkündür.

Hamınızın dönüşü Onadır. Allahın vədi haqqdır. O, yaratmağı ilk dəfə yaradır, sonra onu Qiyamət günü yenidən dirildir ki, saleh əməllər edənləri ədalətlə mükafatlandırın. Kafirlərə gəlincə, küfr etdiklərinə görə onlar üçün qaynar içki və ağırlı-acılı bir əzab hazırlanmışdır. (Yunis surəsi, 4)

Zaman hissi və tale həqiqəti

Həyatımızın keçən müddəti, yalnız bir hissdir

Dünyada keçirdiyimiz vaxt üçün bir meyarımız var. Dünən etdiklərimizi düşünər, bu gün üçün plan qurarıq. On il əvvəlini düşünər, zamanın ötdüyünə və yaşlandığımızı inanırıq. Zamanın ötdüyünə dair inancımızı meydana gətirən şey, yalnız keçən anla hazırkı an arasında apardığımız müqayisədir.

Bu müqayisə belə gerçəkləşər: İndi bu kitabı oxuyursunuz. Kitabı oxumadan əvvəlsə televizora baxırdınız. Televizora baxdığınız anla kitab oxuduğunuz anı müqayisə edər, bunların arasında bir müddət olduğunu düşünər və televizora baxdığınız vaxtı "keçmiş" kimi qavrayarsınız. Bu iki hərəkət arasında isə, müəyyən zaman müddəti keçdiyinə inanarsınız. Əslində isə, televizora baxdığınız an sizin yaddaşıңызda olan bir məlumatdır. Siz, kitab oxuduğunuz "bu an"ı, yaddaşıңызdakı məlumatla müqayisə edər və bunu "zaman" hesab edərsiniz. Əslində isə, yalnız yaşadığınız "bu an" vardır. Yaddaşıңызdakı xatirələrlə müqayisə etmədiyiniz vaxt, zaman anlayışı da qalmaz.

Tanınmış fizik Julian Barbour, zamanın tərifini belə verir:

Zaman əşyaların öz mövqelərini dəyişdirmə ölçüsündən başqa bir şey deyil. Bir çarx yellənər, saatın əqrəbləri hərəkət edər.⁽¹²⁹⁾

Dolayısıyla zaman, beyində xatirə olaraq mövcud olan bəzi məlumatlar, digər bir sözlə, hisslər arasında müqayisə aparılması sayəsində mövcud olur. Anteroqrad (kəskinləşən) amneziya olaraq bilinən yaddaş itkisi sindromu olan xəstələri xatırladıqda, zamanın insan hissindən başqa bir şey olmadığı daha yaxşı aydın olar. Bu insanlar, qısa müddətli yaddaşa aid sahib olduqları bütün məlumatları itirdiklərindən ötrü əvvəlki hadisəni xatırlaya bilməz, dolayısıyla iki hadisə arasında müəyyən müddət keçib-keçmədiyini hiss edə bilməzlər. Bu, zamanın yalnız bir hiss olaraq mövcud olduğunu göstərən dəlillərdəndir.

Gündəlik həyatda yaşadığımız hadisələr bizə müəyyən ardıcılıqda göstərildiyi üçün, biz zamanı keçmiş, indi və gələcək kimi məhdudlaşdırırıq. Halbuki zamanın keçmişdən gələcəyə doğru getdiyi düşüncəsi yalnız bir şərtlənmədir. Əgər yaddaşıımızdakı məlumatlar bir kinofilmin sondan başa doğru seyr edilməsi kimi işləsəydi, bizim üçün keçmiş, gələcək zaman, gələcək də, keçmiş zaman olardı. Bu vəziyyət bizə zamanın mütləq olmadığını, yalnız bizim onu qəbul etmə formamızdan asılı olaraq dəyişdiyini göstərir.

Tanınmış fizik Roger Penrose, mövzuyla əlaqədar bu açıqlamanı verir:

Məncə keçəcək zamanı qəbul etmə formamızda və fizikanın tərif verdiyi zaman anlayışı arasında daimi bir ziddiyyət var və bu qismən; görəsən hadisələrin zamana aid

konkret bir dünyəvi ardıcılığı mı var, yoxsa bizmi bir çox şeyi bir yerə gətirərək beynimizdə bir şəkil canlandırırıq sualıdır...⁽¹³⁰⁾

Xatırladığımız hadisələr arasında öz zehnimizdə apardığımız sıralama əməliyyatı, bu hadisələr üçün, keçmiş, indi və gələcək kimi mövqelər meydana gətirir. Lakin bu, tamamilə beynimizdə, bizim iradəmizlə verilmiş bir qərardır. Dolayısıyla tamamilə nisbidir. Nobel mükafatı almış genetika professoru və mütəfəkkir François Jacob, mövzuyla əlaqədar bu bənzətməni edir:

Tərsindən göstərilən kinofilmlər, zamanın tərsinə doğru axacağı bir dünyanın nəyə bənzəyəcəyini başa düşməyimizə imkan verir. Südün fincandakı qəhvədən ayrılacağı və süd qabına çatmaq üçün havaya atılacağı bir dünya; işıq şüalarının bir mənbədən fışqıracaq yerdə bir tələnin (cazibə mərkəzinin) içində toplanmaq üçün divarlardan çıxacağı bir dünya; saysız damlaların heyramiz əməkdaşlıqla sudan kənara doğru qayıdan bir daşın bir insanın ovucuna düşmək üçün bir əyri boyu atılacağı bir dünya. Lakin zamanın tərsinə çevrildiyi belə bir dünyada, beynimizin müddətləri və yaddaşımızın meydana gəlməsi də eynilə tərsinə çevrilmiş olacaq.⁽¹³¹⁾

Bütün bunlar, keçmiş və gələcək anlayışlarının, bizim xatirələrimizi qəbul etmə formamızla əlaqədar olduğunu göstərir. Əslində isə, zamanın necə keçdiyini və ya keçib-keçmədiyini bilməyimizə imkan yoxdur. Eynilə qarşımızdakı təsvirin əslilə heç vaxt təmasda ola bilmədiyimiz, dolayısıyla varlığı haqqında təfsilatlı məlumata sahib ola bilmədiyimiz kimi, əslində asılı olduğumuz bir zamanın olub-olmadığını və varsa da bunun necə işlədiyini qətiyyənlə bilmərik. Çünki zaman, yalnız bir hiss formasıdır.

Zamanın bir hiss olduğu, 20-ci əsrin ən böyük fiziki sayılan Eynşteynin ortaya atdığı Ümumi Nisbilik Nəzəriyyəsi ilə də təsdiqlənmişdir. Lincoln Barnett, "Kainat və Eynşteyn" adlı kitabında bu mövzu barədə bunları yazır:

Mütləq kosmosla birlikdə Eynşteyn, sonsuz keçmişdən sonsuz gələcəyə axan, çaşmaz və dəyişməz bir universal zaman anlayışını da kənara qoydu. Nisbilik nəzəriyyəsinə dair anlaşmazlığın böyük hissəsi, insanların zaman duyğusunun da rəng duyğusu kimi bir duyğu forması olduğunu qəbul etmək istəməməsindən yaranır... Necə ki, kosmos maddi varlıqların mümkün ardıcılığı isə, zaman da hadisələrin mümkün ardıcılığıdır. Zamanın subyektivliyini ən yaxşı Eynşteynin sözləri açıqlayır: "İnsan həyatı bizə hadisələr ardıcılığı şəklində nizamlanmış kimi görünür. Bu ardıcılıqda xatırladığımız hadisələr "daha əvvəl" və "daha sonra" meyarı əsasında sıralanmış kimidir. Bundan ötrü də, insan üçün bir mən-zamanı və ya subyektiv zaman var. Bu zaman öz içində ölçülə bilməz."⁽¹³²⁾

Eynşteyn, Barnettin ifadələriylə "kosmos və zamanın da hiss formaları olduğunu, rəng, forma və böyüklük anlayışları kimi, bunların da şüurdan ayrılı bilməyəcəyini göstərmiş"dir.

Ümumi nisbilik nəzəriyyəsinə görə "zamanın da, onu ölçdüyümüz hadisələr silsiləsindən ayırı, müstəqil mövcudluğu yoxdur".⁽¹³³⁾

Zaman bir hissədən ibarət olduğuna görə də, tamamilə qəbul edəndən asılıdır, yəni nisbi bir anlayışdır. Zamanın axma sürəti, onu ölçərkən işlətdiyimiz qaynaqlara görə dəyişər. Çünki insan bədənində zamanın axma sürətini tam düzgün şəkildə göstərəcək təbii bir saat yoxdur. Lincoln Barnettin ifadə etdiyi kimi, "rəngi seçəcək bir göz yoxdursa, rəng deyə bir şey olmayacağı kimi, zamanı göstərəcək bir hadisə olmadıqca da bir an, bir saat və ya bir gün deyə bir şey də yoxdur".⁽¹³⁴⁾

Saatı heç bilmədiyimiz, Günəşin hansı fasilələrlə doğulub–batdığını görə bilməyəcəyimiz qapalı bir otaqda qaldığımız vaxt, burada keçən zamanın sürətini və qaldığımız müddəti heç vaxt müəyyənləşdirə bilmərik. Bizə xarici aləmdə müəyyən zaman keçdiyini düşündürən şey, Günəşin doğulub–batma müddəti və qolumuzdakı saatin bizə göstərdiyi müddətdən başqa bir şey deyil. Bunlar olmadıqca, keçdiyinə inandığımız zaman haqqında söyləyəcəklərimiz tamamilə təxmini və bizdən asılı olacaq. Məsələn, imtahana girən bir insan məhdud vaxt çərçivəsində sualları cavablandırır qurtarmağa çalışarkən, onun üçün zaman sürətlə keçəcək. Lakin çöldə onun imtahandan çıxmasını gözləyən insan üçün eyni müddət, olduqca uzun olacaq. Əgər zaman mütləq həqiqət olsaydı, şübhəsiz ki, o, artıq bizim hisslərimizə görə müəyyənləşdirdiyimiz dəyişkən bir anlayış kimi olmazdı.

Eynşteynin ümumi nisbilik nəzəriyyəsinin elmi olaraq göstərdiyi həqiqətə görə; zamanın sürəti, bir cismin sürətinə və cazibə mərkəzinə olan uzaqlığına görə dəyişir. Sürət artdıqca zaman qısalır, sıxlaşır, daha ağır, daha yavaş keçərək sanki dayanma nöqtəsinə yaxınlaşır. Bunu Eynşteynin bir nümunəsiylə izah edək. Bu nümunəyə görə əkiz qardaşlardan biri dünyada olarkən, digəri işıq sürətinə yaxın sürətdə kosmik səyahətə çıxar. Kosmosa çıxan insan, geri qayıtdıqda əkiz qardaşını özündən olduqca yaşlı görəcək. Bunun səbəbi kosmik səyahət edən qardaş üçün zamanın daha yavaş keçməsidir. Eyni nümunə, işıq sürətinin 99%-ə yaxın sürətlə hərəkət edən raketlə, kosmosda səhayət edən bir ata və dünyada qalan oğulu üçün də düşünülə bilər. Eynşteynə görə, "əgər atanın yaşı 27, oğulunun yaşı 3 olsa, 30 dünya ilindən sonra ata dünyaya qayıtdıqda oğul 33 yaşında, ata isə 30 yaşında olacaq".⁽¹³⁵⁾

Zamanın nisbi olması, saatin yavaşlaması və ya sürətlənməsindən deyil, bütün maddi sistemin atomaltı səviyyədəki zərrəciklərə qədər fərqli sürətlərdə işləməsindən irəli gəlir. Zamanın qısaldığı kosmos kimi bir mühitdə insan bədənindəki ürək döyüntüləri, hüceyrə bölünməsi, beyin fəaliyyətləri kimi əməliyyatlar daha zəif sürətlə gedir. Beləliklə, insan zamanın yavaşlamasını qətiyyən hiss etmədən gündəlik həyatına davam edər.

Zərrəciklər fiziki dr. Jim al-Khalilinin bir radio verilişində verdiyi açıqlamalar belədir:

Eynşteynin nisbilik nəzəriyyələrinin hər ikisi də gələcəyə səfər etməyə imkan verir. Əslində bunu təcrübi olaraq da, sübut etmişik. Bunun bir yolu çox sürətlə səyahət etməkdir, bir raketə minər, işıq sürətinə yaxın sürətlə gedər və sonra geri qayıdarsınız. Çox sürətli getdiyiniz üçün saatınız daha yavaş işləyəcək. Raketdəki saatınıza görə bir il hərəkət etsəniz, bu dünya saatına görə, bəlkə də, 10 il olar. Beləliklə də, əslində 9 il qabağa getmiş olarsınız. Gələcəyə səfər etməyin digər bir yolu da, çox böyük bir ulduzun orbitində hərəkət etməkdir. Əgər bir il ərzində bunu etsəniz, yenə, dünyaya geri qayıda bilər və dünyada 10 il keçdiyini görə bilərsiniz. Beləliklə də, hər iki yolla da gələcəyə səfər etmək mümkündür.⁽¹³⁶⁾

Al-Khalili, zaman anlayışını isə, belə izah edir:

Bu, keçmiş, indi və gələcəyin, hamısının eyni anda mövcud olduğu mənasına da gəlir. Keçmiş gələcəkdən ayıran indi adlı şey yoxdur. Bütün zamanlar eyni anda mövcuddur, yalnız tək bir zaman vardır. Dolayısıyla gələcək də yaşanmışdır. Bunu anlamağın yeganə yolu üç ölçülü kosmosun tək ölçülü zamanla birləşdirilməsi və dörd ölçülü kosmos–zaman kimi bilinən anlayışın ortaya çıxmasıdır.⁽¹³⁷⁾

Zamanın keçməsi, təkcə bizim üçün yaradılmış bir hissdır. Bunu belə qəbul etdiyimiz üçün etdiklərimizin bir zaman müddəti ərzində gerçəkləşdiyini düşünərik. Halbuki daim bu "an"da yaşayırıq. Keçən zaman anlayışı xəyalidir.

Bəhs edilən radio verilişində aparıcının verdiyi şərh müqabilində, hiss mövzusunda apardığı çalışmalar sayəsində bir çox mükafat almış Oksford Universitetindən riyazi fizik Roger Penrosenin cavabı belə olmuşdur:

Aparıcı: Zamanın keçdiyinə dair subyektiv hiss duyuruq. Lakin fiziklər bunun yalnız bir illüziya olduğunu irəli sürürlər.

Roger Penrose: Bəli, məncə fiziklər zamanın keçməsi hissini yalnız bir illüziya, yəni həqiqət olmayan bir şey olduğu mövzusunda həmfikirdirlər. Bu, bizim hisslərimizlə əlaqədar bir şeydir.⁽¹³⁸⁾

Belə əhəmiyyətli bir həqiqətin, necə bizim zehnimizdə bir hiss kimi yaşandığı və necə bütün zamanların tək bir zaman anlayışı içində mövcud olduğu, şübhəsiz ki, bizim qavrama həddlərimizdən kənardadır. Çünki biz, Allahın bizə bildirdiyi qədərini anlaya bilər, Onun tanıtdığı qədərini bilə bilərik. Bundan savayı hər şey, bizim hisslərimizdən və qavrama həddlərimizdən kənardadır. Şübhəsiz ki, zamanı bir hiss olaraq yaratmaq, əslində olmayan bir anlayış içində keçmiş, indi və gələcəyi meydana gətirmək, Allah üçün çox asandır. Çünki Allah, zamandan kənardadır. Allah, zamanı yaradır, lakin Özü zamandan asılı deyil. Bizim keçmiş və ya gələcək hesab etdiyimiz bütün hadisələr, Allahın uca hafizəsində onsuz da mövcuddur. Bunların hamısı tək bir anda yaradılır. Dolayısıyla, gələcəkdəki bütün hadisələr əslində eyni anda yaradılmış olub, bu anda da mövcuddur. Lakin biz, zamandan asılı olduğumuz üçün, hələlik onları görə bilmərik.

Keçmiş hesab etdiyimiz bütün hadisələr, bir insanın məktəbdə attestat alması, ilk dəfə avtomobil idarə etməsi Allahın sonsuz hafizəsində olduğu kimi, gələcəkdə yolda hərəkət edərkən ayağımızın ilişəcəyi kiçik bir daş parçası belə Allahın hafizəsində bəllidir. Çünki Allah, bütün bu hadisələri tək bir anda yaratmışdır.

Canon David Brown, mövzuyla əlaqədar bu açıqlamanı verir:

Allah, həqiqətən də, zamandan kənardadır. O zaman Allah üçün "əvvəl" deyə bir anlayış yoxdur. O bizim dünya həyatımızın hər anında eyni anda mövcuddur.⁽¹³⁹⁾

Allah, bir varlığın hər vəziyyətini görər, bilər. O, onların hamısını yaradandır. Bir insanın keçdiyi hər kvadrat metrlik sahə, qarşılaşdığı təsvirlər, asılı olduğu zaman, Allahın daima məlumatı daxilində və nəzarəti altındadır. Allah, bir ayəsində belə buyurur:

Sən hansı bir vəziyyətdə olsan, onun barəsində Qurandan nə oxusan, siz nə iş görsəniz, başınız ona qarışarkən Biz sizə şahid olarıq. Nə yerdə, nə də göydə zərrə qədər bir şey Rəbbindən gizli qalmaz. Bundan daha kiçiyi və daha böyüyü yoxdur ki, açıq-aydın Yazıda (Lövhi-Məhfuzda) olmasın. (Yunis surəsi, 61)

Zaman kimi məkan da bir hissədir

Eynşteyn, nəzəriyyəsini ortaya atarkən, işıq sürətinin universal bir sabit kəmiyyət olduğunu həqiqət kimi qəbul etdi. Nə qədər sürətli gedirsinizsə gedin, işıq sürəti həmişə sabit idi və 99% işıq sürətinə yaxın sürətlə getsəniz belə işıq sizdən saniyədə 186,282 mil (299,791 km) sürətlə gedəcəkdi. Bu sürətə çatmaq qeyri-mümkündü. Eynşteynin hesablamalarına görə, müşahidəçinin sürəti artdıqda zaman yavaşlayır, məkan (hərəkətin istiqamətinə görə) büzülürdü. Işıq sürətinə görə dəyişən bu anlayışlar, insandan-insana dəyişərək mütləq olmadıqlarını sübut etmişdilər.

Peter Russell, bu vəziyyəti belə açıqlayır:

...Siz nə qədər sürətli hərəkət etsəniz də, həmişə işığın sürətini ölçdüyünüz vaxt, onun saniyədə 186,282 mil olduğunu görəcəksiniz, eynilə Michealson və Morleyin tapdığı kimi. Hətta saniyədə 186,281 mil sürətlə getsəniz də, işıq yalnız saniyədə 1 mil sürətlə sizi keçmiş olmayacaq, hələ də 186,282 mil sürətlə gedəcək. Işığın sürətinə azacıq da çata bilməyəcəksiniz.

Bu tamamilə sağlam düşüncəyə ziddir. Lakin bu nümunədə, burada yanlış olan sağlamdüşüncədir. Bizim zehni gerçəklik modellərimiz, sürətləri, işıq sürətindən olduqca

aşağı olan gündəlik təcrübələrimizdən meydana gəlir. Işıq sürətinə yaxın sürətdə, həqiqət olduqca fərqlidir.⁽¹⁴⁰⁾

Eynşteyn, kosmos və zaman kimi qəbul etdiyimiz şeylərin zaman–məkan tamının bir hissəsini olduğunu göstərmişdir. Dolayısıyla, zaman və məkan, doğrudan hissdən asılı şəkildə yaradılır. Beləliklə də, nisbi yaşanan bir dünyanın parçasına çevrilirlər. Dünyanın zehindəki təsvirini meydana gətirə bilmək üçün zaman və məkan hissi olmalıdır. Lakin bunların əsil həqiqəti ifadə etdiyini iddia etdiyimiz təqdirdə yanılıyıq. Çünki xarici aləmdəki həqiqi məkan anlayışıyla heç vaxt təmasda olarıq.

Fred Alan Wolf, bunu belə açıqlayır:

Eynşteynin ümumi nisbilik nəzəriyyəsinə görə, maddə, zaman və məkandan müstəqil ola bilməz. Əgər bunlardan hər hansı biri (maddə, məkan və ya zaman) çatışmasa, hamısı çatışmaz. Maddənin olması üçün məkanın varlığı şərtidir, zamanın olması üçün maddənin varlığı şərtidir və məkanın olması üçün də zamanın varlığı şərtidir. Bütün bunlar bir–birlərindən asılıdır.

Belə olduğu halda, əgər zaman, bir çox filosofun iddia etdiyi kimi, yalnız bir xəyal, bir illüziyadırsa, o zaman maddə və məkan da eynilə xəyaldır. Kvant fizikasının Kopenhagen təfsirinə görə, maddəni seyr edən olmadığı müddətcə maddə ola bilməz.⁽¹⁴¹⁾ (Vurğu qaynaqdakı kimidir)

Maddənin yalnız duyğu orqanlarımız vasitəsilə qəbul edilə bilən olması, yəni kölgə varlıq olması, yenə maddi varlığı olan məkan anlayışını da ortadan qaldırır. Məkanın xarici aləmdə olduğunu hesab edərək, halbuki keçmişdə olduğumuz bir yeri xəyal etdiyimiz vaxt, məkan tamamilə beynimizdə olar. Əslində xarici aləmdə olduğunu fərz etdiyimiz bir yerə baxarkən də, bunu düşünərkən də, məkan anlayışı yalnız beyində meydana gəlir. Qarşımızda dayandığını fərz etdiyimiz otaq, beynimizdə yaranan bir illüziya, bir xəyaldır.

Peter Russell, bu hiss formasını belə yekunlaşdırır:

Eynşteynin çalışmaları, eyni zamanda, zaman və məkanın mütləq olmadığını göstərdi. Bunlar, müşahidəçinin hərəkətinə görə dəyişirlər. Əgər siz, mənə görə daha sürətlə yerisəniz və ikimiz də iki hadisə arasındakı məsafəni və zaman fərqi ölçsək, (məsələn, prospektin bir ucundan digər ucuna doğru hərəkət edən bir avtomobili) siz nəqliyyat vasitəsini, mənim gördüyümdən daha az məsafədə və daha az zamanda hərəkət edirmiş kimi görərsiniz. Eləcə də, tam əksinə, əgər sizin baxış bucağınıza görə mən sizdən daha sürətlə yerisəm, sizin başladığınız yerə görə, mən sizdən daha az məkan və zaman müşahidə edərəm. Qəribə deyilmi? Bəli. Bizim bunu anlamağımız demək olar ki, qeyri–mümkündür. Amma saysız təcrübə bunun həqiqət olduğunu göstərdi. Səhv olan, bizim ümumi zaman və məkan anlayışlarımızdır. Yenə, bunlar da zehnimizdə meydana gəlir və xarici aləmdə olanların mükəmməl modelini meydana gətirmirlər.⁽¹⁴²⁾

Eynşteyn, bu sözlərindən sonra daha da irəli gedərək maddənin bir enerji forması olaraq mövcud olduğunu göstərdi. Bunun riyazi düsturu isə, məşhur $E=mc^2$ tənliyi oldu.⁽¹⁴³⁾ Kütləsi olan varlıq, yalnız bir enerji forması olaraq meydana çıxırdı. Peter Russell mövzuyla əlaqədar bu açıqlamaları vermişdir:

Kütlə fikri belə mübahisəlidir. Ümumi nisbilik nəzəriyyəsinə görə, Eynşteyn kütlənin və sürətin ayırd edilə bilməz olduğunu göstərdi. Liftin içindəki bir insan, liftin sürəti aşağı doğru artdıqca, özünü daha yüngül hiss edər. Dayanmaq üçün yavaşladığı vaxtsa, daha ağır hiss edər. Bu bir illüziya deyildir, bu vəziyyətdə tərəzilər belə kütlənin dəyişdiyini göstərir. Bizim kütlə kimi təsdiqlədiyimiz şey ayağımızın altındakı yerin yaratdığı təzyiqdır... Eynşteynə görə, daimi şəkildə yavaşlayırıq və bunu kütlə kimi hiss edirik. Orbitdəki bir astronaut, kosmik gəminin şüşəsinə dəydikdən sonra müvəqqəti yavaşlama yaşamadıqca, kütləni hiss etmər.⁽¹⁴⁴⁾

Quranda bildirilən zamanın nisbiliyi həqiqəti

Elmin 20-ci əsrdə kəşf etdiyi zamanın nisbiliyi həqiqəti, Quranda 1400 il bundan əvvəl bildirilmişdir.

Məsələn, Allah, bir çox ayəsində dünya həyatının çox qısa olduğunu vurğulayır. Bir insanın ömrünün orta hesabla, "günün bir saati" qədər qısa olduğunu Rəbbimiz ayələrdə belə bildirir:

O gün Allah sizi çağıracaq. Siz də Ona həmd edərək çağırışına cavab verəcək və dünyada çox az qaldığınızı güman edəcəksiniz. (İsra surəsi, 52)

Allah onları bir yerə toplayacağı gün, sanki dünyada gündüzün ancaq bir saatını qalmışlar kimi, bir-birlərini tanıyacaqlar... (Yunis surəsi, 45)

Bəzi ayələrdə isə, zamanın, insanların zənn etdiyindən olduqca qısa olduğunu Allah belə bildirir:

Allah onlardan: "Yer üzündə neçə il qaldınız?" deyə soruşacaq. Onlar: "Bir gün yaxud bir gündən də az qaldıq. Sən günləri sayanlardan soruş" deyəcəklər. Allah deyəcək: "Siz orada çox az qaldınız. Kaş bunu biləydiniz! (Muminun surəsi, 112–114)

Qurandakı başqa ayələrdə isə, fərqli aləmlərdə zamanın daha fərqli sürətlə keçdiyi bildirilir. Məsələn, Allah Qatındakı bir günün insanların min ilinə bərabər olduğu bildirilir. (Həcc surəsi, 47) Bu mövzuyla əlaqədar digər ayələr belədir:

Mələklər və Ruh (Cəbrail) Ona doğru sayı əlli min ilə bərabər bir gün ərzində qalxırlar. (Məaric surəsi, 4)

O, göydən yerə qədər olan bütün işləri idarə edir. Sonra da bu işlər sizin saydığınız illərdən min ilə bərabər olan bir gündə Ona doğru yüksəlir. (Səcdə surəsi, 5)

Allah Quranda bəhs edilən mömin bir cəmiyyət olan Kəhf əhlini 300 ildən artıq müddət ərzində dərin yuxuda saxlamışdır. Daha sonra oyandırdığı vaxtsa, bu insanlar, zaman etibarilə çox az müddət qaldıqlarını düşünüblər, yatdıqları müddəti təxmin edə bilməyiblər:

Biz mağarada onların qulaqlarını illərlə qapalı saxladıq (onları yuxuya verdik). Sonra iki dəstədən hansının onların mağarada qaldıqları müddəti daha düzgün hesabladıklarını bilmək üçün onları oyatdıq. (Kəhf surəsi, 11–12)

Beləcə onları oyatdıq ki, nə baş verdiyini bir–birindən soruşub öyrənsinlər. Onlardan biri: “Burada nə qədər qaldınız?” dedi. Bəziləri: “Bir gün yaxud günün bir hissəsi qədər qaldıq” dedilər. Digərləri də dedilər: “Qaldığınız müddəti Rəbbiniz daha yaxşı bilir...” (Kəhf surəsi, 19)

Aşağıdakı ayədə isə, Allah zamanın əslində psixoloji bir qavrayış forması olduğunun əhəmiyyətli bir dəlilini çatdırır:

Və ya damları uçub xarabalığa çevrilmiş bir kəndin yanından keçən kimsənin hekayətini bilmirsənmi? O demişdi: “Allah bu kəndi ölümündən sonra necə dirildəcək?” Allah onu öldürüb yüz il saxladı, sonra da dirildib dedi: “Nə qədər qaldın?” O dedi: “Bir gün yaxud bir gündən də az qaldım!” Allah dedi: “Əksinə, sən yüz il qaldın. Öz yeməyinə və içdiyin suya bax, hələ də xarab olmayıb. Uzunqulağına da bax! Biz səni insanlar üçün bir dəlil etdik.

Sümüklərə bax, gör Biz onları necə bir–birinə birləşdirir, sonra da onların üstünü ətlə örtürük". Ona həqiqət bəlli olduqda: "Mən artıq bilirəm ki, Allah hər şeyə qadirdir!" dedi. (Bəqərə surəsi, 259)

Bu ayələr, zamanın nisbi olduğunu, mütləq olmadığını açıq şəkildə bildirir. Yəni zaman, qəbul edilmə formasından və qəbul edəndən asılı olaraq dəyişir və bu həqiqət bundan 14 əsr əvvəl Quranda bildirilmişdir.

Taleyin varlığı və bunun elmi dəlilləri

Şübhəsiz ki, Biz hər şeyi tale ilə yaratdıq. (Qamər surəsi, 49)

Əgər bütün hadisələr tək bir anda yaradılırsa və biz bütün bunları bir zaman hissi çərçivəsində tək-cə seyr edirsək, belə olan halda, bütün bu hadisələrin əvvəlini və sonunu bilən, zamandan asılı olmayan, biz yaşayarkən bunları görən və dolayısıyla bütün bunları yaradan bir Yaradıcının mövcud olduğunu nəticəsinə gələrik. Vəziyyət belə olduğu halda, bizim üçün təsviri, səsi, dadı, bir sözlə, xarici aləmi və zaman hissini yaradan bu Yaradıcı, bütün yaratdıqlarından, bunların mövcud olduqları müddətdə bütün vəziyyətlərindən və hər anlarından xəbərdar olub, onları hər an izləməlidir. Bütün bunları yaradan, hiss etdirən, zehinlərimizə göstərən ulu Yaradıcı, bütün bunları hər an nəzarəti altında tutmalıdır. Hər şeyin yaradıcısı olan üstün, qüdrət sahibi Uca Varlıq, aləmlərin Rəbbi olan Allahdır. Allahın bütün varlıqların hər vəziyyətini yaratması və bunları bilməsi isə, bizə tale həqiqətini göstərir.

Bizim üçün milyardlarla il davam edən bir zaman kəsiyi, Allah qatında tək "bir an"dır. Bizim üçün gələcəkdə meydana gələcək bir şey, Allah qatında olub bitmişdir. Biz gələcəyi, hiss etdiyimiz zaman anlayışı çərçivəsində seyr edirik. Halbuki, bizim görmək üçün gözləməli olduğumuz bir hadisə, Allah qatında onsuz da mövcuddur. Gələcəkdə gerçəkləşəcək dediyimiz bütün hadisələr, zamansızlıq ölçüsündə onsuz da olub bitmişdir.

Allah qatında, kainatın yaradılma anından, kainatın yox olacağı qiyamətədək baş verəcək hər hadisə yaşanmış və bitmişdir. İnsanların bir hissəsinin tale həqiqətini lazımınca

qavraya bilməmələrinin ən əhəmiyyətli səbəbi, bunu görməmələridir. Halbuki, "yaşanmamış hadisələr" yalnız bizim hisslər aləmimizdə yaşanmamışdır. Allah isə, zamandan və məkandan asılı deyildir. Zamanı və məkani yoxdan yaradan Özüdür. Allah, bir hadisənin nəticəsini görmək üçün gözləməyə ehtiyac duymaz. Hadisənin əvvəli də, sonu da Onun qatında tək bir an olaraq yaşanır. Keçmiş və gələcək, hazır şəkildə daim Allahın qarşısında olar və Onun müəyyənləşdirdiyi şəkildə reallaşar.

BBC radiosunda yayımlanan bir verilişdə dr. Jim Al-Khalili bu həqiqəti belə açıqlayır:

Əgər bu dörd ölçülü kosmos–zamanı həqiqi mənasında qəbul etsəniz, bu təqdirdə azad iradənidən imtina etməli olarsınız. Bu, yalnız gələcəyin əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş olduğunu deyil, eyni zamanda gələcəyin hazır şəkildə orada olduğunu, olub bitdiyini söyləyir. Qərar verməyin bir mənası yoxdur, nə edirsinizsə edin, onsuz da edəcəyiniz şey çoxdan olub bitmişdir. Əgər gölə bir daş atmaq istəsəm, bunu öz azad iradəmlə etdiyimi düşünərəm. Lakin, əlbəttə ki, dörd ölçülü kosmos–zamanda, həmin daşı gölə atmaqdan başqa variantım yoxdur, suyun gələcəkdəki səsi onsuz da oradadır və biz azad iradəmizi itirmiş vəziyyətdəyik.⁽¹⁴⁵⁾

Eyni verilişə qonaq olan Roger Penrose isə verilən bu məlumatları belə nəticələndirir:

Elə isə müəyyən mənada, keçmiş və gələcək oralarda bir yerdədir. Bu eyni zamanda bizə determinist bir dünyagörüşü də qazandırır. Gələcəkdə baş verəcək hadisələr üzərində bizim qətiyyən nəzarətimiz yoxdur, çünki hamısı bir plan əsasında çoxdan müəyyənləşdirilmişdir.⁽¹⁴⁶⁾

İnsan, həyatı boyu özü üçün müəyyənləşdirilmiş taleyə şahid olar. Bu günə qədər yaşamış və bu gündən sonra da yaşayacaq bütün insanların həyatları, hər anlarıyla birlikdə Allahın qatında hazır və yaşanmış olaraq mövcuddur. Allahın sonsuz "hafizə"sində, milyardlarla insanla birlikdə bütün canlıların, planetlərin, bitkilərin, əşyaların taleyində yazılmış hadisələr də qətiyyən azalmadan və ya yox olmadan dayanır. Tale həqiqəti, Allahın Hafiz (mühafizə edən, qoruyan) sifətinin, sonsuz gücünün, qüdrətinin və böyüklüyünün təcəllilərindən biridir.

Fred Alan Wolf insanın keçmiş və gələcəyinin çoxdan müəyyənləşdirilmiş olduğunu bu sözlərlə bildirir:

Bir tarix, bir başlanğıc, bir də bitmə hadisəsindən asılı olmasına baxmayaraq, həmin tarixi, o gerçəkləşərkən sanki bilirmişik kimi xatırlayırıq.

Digər bir sözlə, tarix gerçəkləşərkən, bunu yaşaymış kimi görünərik. Bunu "canlı" bir hekayə halına çevirərik. Mənbəyinin (keçmişimiz) və önümüzdəki mənsəbinin (gələcəyimiz) çoxdan mövcud olduğu bir çay içində yaşayırıq.⁽¹⁴⁷⁾

İnsan daim özünü yaradan Allahın nəzarəti altındadır və Onun özü üçün müəyyənləşdirdiklərini edir. Allah, bu həqiqəti ayəsində belə bildirir:

Yer üzündə baş verən və sizin başınıza gələn elə bir müsibət yoxdur ki, Biz onu yaratmamışdan əvvəl o, Yazıda müəyyən edilmiş olmasın. Şübhəsiz ki, bu, Allah üçün çox asandır. (Hədid surəsi, 22)

Taleyə təslimiyyət

Bütün insanların bilməli olduqları mühüm bir həqiqət var. Hər insan, qeydsiz-şərtsiz öz taleyinə təslim olmuşdur. Allahdan başqa bunu dəyişdirə biləcək heç bir güc yoxdur. Hər insanın, yaşadığı və yaşayacağı hər şey, Allahın qatında bəllidir və o insanın öz gələcəyi üzərində heç bir nəzarəti yoxdur. Bir dəqiqə sonra əlindən düşəcək qələm də, iyirmi il sonra dərisində yaranacaq qırıxıqlıqlar da, 15 il sonra seyr edəcəyi film də bütün təfsilatıyla Allahın məlumatı daxilindədir. Necə insanlarla tanış olacağı, nə qədər pul qazanacağı, hansı xəstəliklərə məruz qalacağı, nələrə sevinəcəyi və harada və necə öləcəyi öz taleyində yaşamış şəkildə mövcuddur. Bunları, insanın özünün bilməməsinin tək səbəbi, bunların hələ yaddaşında olmamasıdır.

Dolayısıyla bir hadisədən ötrü kədərlənmək, "niyə belə olmadı" deyə düşünmək, "kaş ki"lərlə başlayan peşmanlıq hissi və kədərli cümlələr işlətmək, əsəbiləşmək, hirslənmək, səbirsiz olmaq, belə bir insanın vəziyyəti düşünülüyü vaxt lazımsız və mənasızdır. Çünki kədərlənməsinə və ya əsəbiləşməsinə səbəb olan hadisələrin hamısı Allahın nəzarəti altındadır. Bunları insanın taleyində bu şəkildə yaradan Allahdır və insanın taleyindən kənarında başqa bir yol və başqa bir ehtimalın olması qeyri-mümkündür.

Səhv küçəyə girdiyi üçün yol qəzası keçirən bir insanın, etdiyi səhvdən ötrü təəssüflənməsi mənasızdır. Zaman geriyə alınsa, edəcəyi şey yenə eyni küçəyə girmək və eyni qəzanı keçirmək olacaq. Bunun üçün də, "kaş ki, o küçəyə girməsəydi" kimi sözlər, bu həqiqətdən xəbərsiz olmaqdan qaynaqlanan nəticəsiz sözlər olacaq. Bir mağazada pulunu oğurladan bir insan üçün "kaş ki, o mağazaya girməsəydim" və ya "kaş ki, pulu cibimdə daşısaydım" kimi düşüncələr də eynilə bir çıxış yolu olmayacaq. Çünki o insanın, o mağazaya girmək, o pulu çantasında daşımaq və oğurlatmaqdan başqa bir ehtimalı yoxdur. Həmin insan taleyində, müəyyən vaxtda müəyyən yerə getmək, pulu isə oğurlanmaq üçün yaradılmışdır. Min dəfə də keçmişə gedilsə, minində də o pul mütləq oğurlanacaq. Eləcə də, insanın yaşadığı sevincli bir hadisə, qazandığı bir müvəffəqiyyət də onun taleyindədir. Bu müvəffəqiyyəti, bu sevincli anı, taleyində olduğu üçün mütləq yaşayacaq.

İnsanların bir hissəsi, bu həqiqəti qəbul etmək istəməzlər. Professor Roger Penrose, bu insanları belə izah edir:

Məncə insanların bu fikrə qarşı çıxmalarının səbəbi gələcəyin müəyyən həddə qədər öz nəzarətləri altında olduğunu zənn etmələridir. Lakin buna baxmayaraq, əgər gələcək müəyyənləşdirilibsə, deməli, o, nəzarətiniz altında deyildir.⁽¹⁴⁸⁾

İnsanlar, həyatlarının öz nəzarətləri altında olmasını istədikləri üçün, tale həqiqətini rədd edirlər. Halbuki bunu edərək, böyük yanılmaya qapılırlar. Çünki insan, istəsə də, istəməsə də, qəbul etsə də, etməsə də, öz taleyini yaşayır. İnsanın inkar etməsi də öz taleyindədir.

Burada bunu xatırlatmaqda fayda var: Taleyə təslim şəkildə yaşamaq, çox böyük nemət və böyük rahatlıqdır. İnsan, əsil, hadisələrin öz nəzarəti altında olduğunu düşünsə, böyük təşviş və sıxıntı yaşayar. Çünki gələcəkdəki hər problemdən özünün məsuliyyət daşdığını zənn edər, hər hadisənin məsuliyyətini öz üzərində hiss edər. Çətinlikləri tək başına həll etməli olduğu hissənə qapılır. Hadisələrin gedişatındakı xeyirləri görə bilməz, çətinliklər qarşısında böyük kabus yaşayar. Qazandığı qələbələrini öz müvəffəqiyyəti zənn edərək lovğalanar və bu lovğalıq hissi, ona dünyada və axirətdə çox böyük zərər gətirə bilər. Yaşadığı çətinliklərsə onu get-gedə artan pessimizmə, dalğınlığa və sıxıntıya sürükləyər.

Halbuki, hər hadisənin Allahın müəyyənləşdirdiyi tale çərçivəsində baş verdiyini bilmək və hər nə olursa olsun bütün hadisələrin xeyirlə yaradıldığına inanmaq, insanın sahib ola biləcəyi ən böyük nemətlərdən biridir. Allahın müəyyənləşdirdiyi taleyə təslim olaraq yaşamaq, Ondən razı qalmaq və müəyyənləşdirdiyi hər hadisəyə səmimi-qəlbədən təslim olmaq mənasını verir. İnsan, artıq hadisələrə özü nəzarət edirmiş hissindən xilas olar, sıxıntılardan uzaqlaşar, olub-bitmiş hadisələri yaşadığını bilər və bunun rahatlığını yaşayar. Allahın, hər şeyi xeyirlə yaratdığını bilən bir insan üçün, taleyə təslim olmaq çox böyük nemətdir. Çünki sıxıntı, çətinlik kimi görünən hadisələr belə, sonunda böyük xeyirlərə səbəb olacaq, gözəl hadisələrdir.

Tale anlayışını izah edərkən xüsusilə bəhs edilməli olan mühüm bir xüsüs var. Bəzi insanlar, hər şeyin taledə müəyyənləşdirilmiş olduğu həqiqətə sığınaraq, heç bir şey etmələrinə ehtiyac olmadığını düşünərlər. Lakin bu, olduqca yanlış bir tale anlayışıdır. Yaşadığımız hər şeyin taleyimizdə müəyyənləşdirilmiş olduğu bir həqiqətdir. Biz hələ o hadisəni yaşamadan əvvəl həmin hadisə Allah qatında yaşanmışdır və məlumatı da bütün təfsilatıyla Allah qatındakı Lövh-i-Məhfuz adlı kitabda yazılmışdır. Lakin, Allah hər insana sanki hadisələri dəyişdirməyə, öz qərar və seçiminə görə hərəkət etməyə imkanı varmış kimi bir hiss verir. Məsələn, insan, su içmək istədiyi vaxt, bunun üçün "taleyimdə varsa içərəm" deyərək oturub gözləməz. Bunun üçün qalxar, stəkənə götürər və suyunu içər. Həqiqətən də, taleyində müəyyənləşdirilmiş stəkəndə və müəyyənləşdirilmiş miqdarda su içər. Lakin

bunları edərkən öz istəyi ilə etdiyinə dair bir hiss yaşayar. Həyatı boyu bu hissi etdiyi hər şeydə yaşayar. Allaha və Allahın yaratdığı taleyinə təslim olmuş bir insanla bu həqiqəti qavraya bilməyən bir insan arasındakı fərq budur: Təslimiyyətli insan öz etdiyi hissini yaşamasına baxmayaraq, bunların hamısını Allahın istəyi ilə etdiyini bilər. Digəri isə, hər etdiyini öz ağılı və gücüylə etdiyini zənn edərək yanılar.

Məsələn, bir xəstəliyi olduğunu öyrənən təslimiyyətli bir insan, bunun taleyində olduğunu bildiyi üçün olduqca təvəkküllü davranar. "Allah bunu taleyimdə yaratdığına görə, bunda mütləq böyük bir xeyir vardır" deyə düşünər. Lakin "onsuz da, taleyimdə yaxşılaşmaq varsa yaxşılaşaram" deyərək tədbir almadan gözləməz. Əksinə, bütün mümkün tədbirləri alar. Həkimə gedər, qidalanma rejiminə diqqət yetirər, dərmanlarını qəbul edər. Lakin getdiyi həkimin, həkimin apardığı müalicənin, qəbul etdiyi dərmanların, bunların öz üzərində nə qədər təsirli olacağına, yaxşılaşıb–yaxşılaşmayacağına, bir sözlə, hər incəliyin taleyində olduğunu unutmaz. Bütün bunların, Allahın hafizəsində, hələ özü dünyaya gəlmədən əvvəl hazır olduğunu bilər.

Allah bu həqiqəti ayələriylə xəbər vermişdir:

Sizi palçıqdan yaradan, sonra da əcəlinizi təyin edən Odur. Onun yanında Qiyamət günü üçün də bəlli bir əcəl vardır. Bunu bildikdən sonra siz yenə də şübhə edirsiniz. (Ənam surəsi, 2)

"...Allahın əmri müəyyən edilmiş bir taledir". (Əhzab surəsi, 38)

Allah digər bir ayəsində isə; **"şübhəsiz ki, Biz hər şeyi tale ilə yaratdıq"** (Qamər surəsi, 49) deyə buyurur. Yalnız insanların deyil, bütün canlıların, əşyaların, Günəşin, Ayın, dağların, ağacların, hər varlığın Allah qatında müəyyənləşdirilmiş bir taleyi var. Məsələn, qırılan bir antikvar vaza, taleyində müəyyənləşdirilmiş anda qırılmışdır. Bir neçə əsrlik bu vaza, hələ ilk dəfə hazırlandığı vaxt, kimlər tərəfindən işlədiləcəyi, hansı evin hansı küncündə, hansı əşyalarla birlikdə dayanacağı müəyyənləşdirilmiş şəkildə hazırlanılır. Vazanın hər naxışı, üzərindəki hər rəng əvvəlcədən taledə müəyyənləşdirilmişdir. Vazanın hansı gün, hansı saat, hansı dəqiqə, kim tərəfindən necə qırılacağı da Allahın hafizəsində yaşanmış şəkildə mövcuddur. Hətta, vazanın ilk hazırlandığı an, ilk dəfə satılmaq üçün vitrinə qoyulduğu an, bir evin küncündə dayandığı an və qırılaraq parça–parça olduğu an, bir sözlə, antikvar vazanın əsrlər boyu yaşadığı hər an, Allah qatında tək bir an olaraq mövcuddur. Vazanı qıran insan, bir neçə saniyə əvvəl belə bundan xəbərsiz olduğu halda, Allah qatında o an yaşanmışdır və məlumdur. Bundan ötrü də, Allah, insanlara itirdiklərindən ötrü

kədərnlənməmələrini bildirir. Çünki, itirdiklərini talelərində itiriblər və həmin insanların bunu dəyişdirməyə gücləri yoxdur. Lakin insanlar talelərində baş verən hadisələrdən ibrət almalı, bunlarla yetişdirilməli, bu hadisələrdəki hikmət və xeyirləri görərek, daim, talelərini yaradan sonsuz mərhəmətli, şəfqətli, ədalətli, qullarına rəhm edən və qoruyan Rəbbimizə üz tutmalıdırlar.

Bir insanın rüşeym halı da, oxuyub–yazmağı ilk öyrəndiyi halı da, 35–ci ad gününü qeyd etdiyi və təqaüdə çıxdığı halı da Allahın qatındakı kitabda müəyyəndir. İnsan, özü üçün müəyyənləşdirilmiş taledən kənar heç nə yaşaya bilməz, heç nə edə bilməz. Bu mühüm həqiqətdən xəbərsiz yaşayan insanlar, həyatları boyu daim narahatlıq və qorxu içində olurlar. Məsələn, uşaqlarının gələcəyi üçün çox narahat olurlar. Hansı məktəbdə oxuyacağı, necə bir peşə sahibi olacağı, sağlamlıq vəziyyətinin necə olacağı, necə bir həyat yaşayacağı kimi mövzularda təvəkkülsüzlük içində səy göstərirlər. Halbuki, hər insanın, hələ tək bir hüceyrə olduğu halından oxuyub–yazmağı öyrəndiyi ilk ana, universitet imtahanında verdiyi cavablardan həyatı boyu hansı şirkətdə nə iş görəcəyinə, hansı kağızlara neçə dəfə imza atacağına, harada və necə öləcəyinə qədər hər anı Allah qatında bəllidir. Bütün bu hadisələr, Allahın hafizəsində mövcuddur. Məsələn, indi, bu insanın rüşeym halı, ibtidai məktəbdəki halı, universitetdəki halı, 35–ci ad gününü qeyd etdiyi anı, işinə başladığı ilk günü, öldüyündə mələkləri gördüyü an, yaxınları tərəfindən dəfn edildiyi və axirətdə Allaha hesab verdiyi anlar, tək bir an olaraq Allahın qatındadır.

Allaha səmim–qəlbədən təslim olub itaət edənlər, həm Allahın rızasını, rəhmətini və cənnətini qazanmağı ümid edə bilər, həm də dünyada və axirətdə, güvən və xoşbəxtlik içində rahat bir həyat yaşayarlar. Çünki, Allaha təslim olan, Allahın yaratdığı taleyin özü üçün ən xeyirlisi olduğunu bilən bir insanı kədərnləndirəcək, qorxudacaq, narahatlandıracaq heç nə yoxdur. Belə bir insan, əlindən gələn hər səyi göstərər, lakin bu səyin də taleyində olduğunu, nə edirsə etsin, gücünün taleyində yazılmış olanları dəyişdirməyə çatmayacağını bilər.

Mömin, Allahın yaratdığı taleyə təslim olacaq, bununla yanaşı üzləşdiyi hadisələr qarşısında əlindən gəldiyi qədər səbəblərə sarılacaq, tədbir görəcək, hadisələri xeyir istiqamətində yönləndirməyə çalışacaq, lakin bütün bunların taledə yaşandığı və Allahın ən xeyirlisini əvvəlcədən müəyyənləşdirmiş olduğunu dərk edəcək və bunun bəxş etdiyi rahatlığı yaşayacaq. Quranda bu rəftara nümunə olaraq, Hz. Yaqubun övladlarının təhlükəsizliyi üçün almış olduğu bir tədbirdən bəhs edilir. Hz. Yaqub, pisniyyətli insanların diqqətini çəkməmələri üçün oğullarına şəhərə ayrı–ayrı qapılardan girməyi nəsihət etmiş, lakin bunun Allahın müəyyənləşdirdiyi taleyə əsla təsir etməyəcəyini də onlara xatırlatmışdır:

O dedi: “Ey oğullarım! Şəhərə bir qapıdan girməyin, ayrı-ayrı qapılardan girin. Allahın iradəsinə qarşı isə heç bir şeylə sizə fayda verə bilmərəm. Hökm yalnız Allahındır. Mən ancaq Ona təvəkkül edirəm. Qoy təvəkkül edənlər də ancaq Ona təvəkkül etsinlər”. (Yusif surəsi, 67)

Allah, insanların nə etsələr də, talelərini dəyişdirə bilməyəcəklərini bir ayəsində belə bildirir:

Sonra O, bu qəm-qüssənin ardınca sizə bir təskinlik – bir qisminizi bürüyən mürgü nazil etdi. O biri qisminiz isə öz canlarının hayına qaldı. Onlar: “Bu işdə bizim üçün bir xeyir varmı?” – deyə Allah barəsində haqsız olaraq, cahiliyyə dövründəkinə bənzər düşüncələrə qapıldılar. De: “Bütün işlər Allaha aiddir!” Onlar sənə bildirmədiklərini öz içərilərində gizlədir: “Əgər bu işdə bizim üçün bir xeyir olsaydı, elə buradaca öldürülməzdik” – deyirlər. De: “Əgər siz evlərinizdə olsaydınız belə, öldürülməsi qabaqcadan müəyyən edilmiş kimsələr yenə çıxıb öləcəkləri yerlərə gedərdilər. Allah sizin kökslərinizdə olanları sınamaq, qəlblərinizdə olanları təmizləmək üçün belə etdi. Allah kökslərdə olanları bilir”. (Ali İmran surəsi, 154)

Ayədə də görüldüyü kimi, bir insan ölməmək üçün xeyir və ibadət olan bir işdən qaçsa belə, əgər özünə ölüm hökmü yazılıbsa onsuz da öləcək. Hətta, ölümdən qaçmaq üçün əl atdığı yollar və üsullar da taleyində bəllidir və hər insan taleyindəki hadisəni yaşayacaq. Allah, bu ayədə də, insanlara talelərində yaratdığı hadisələrin məqsədinin onları sınamaq və onların qəlblərini təmizləmək olduğunu ifadə edir. Fatir surəsində isə, hər insanın ömrünün Allah qatında müəyyənləşdirilmiş olduğu, bətdə yaranan körpələrin də Allahın icazəsiylə yarandığı bildirilir:

Allah sizi torpaqdan, sonra nütfədən yaratmış, sonra da sizi cütləşdirmişdir. Onun xəbəri olmadan heç bir dişi nə hamilə olar, nə də daşdığı yeri qoya bilər. Uzunömürlünün uzun ömür sürməsi də, onun ömrünün qısaldılması da ancaq Yazıda (Lövhi-məhfuzda) yazılmışdır. Həqiqətən, bu, Allah üçün çox asandır. (Fatir surəsi, 11)

Qamər surəsinin aşağıdakı ayələrində isə, insanın etdiyi hər şeyin sətir-sətir yazılmış olduğu bildirildiyi halda, cənnət xalqının yaşadıklarından da yaşanmış hadisələr kimi bəhs edilir. Daha əvvəl də bildirildiyi kimi, cənnətdəki həqiqi həyat bizim üçün gələcəkdir. Lakin cənnətdə olanların həyatları, söhbətləri, ziyafətləri hazırda Allahın hafizəsində mövcuddur.

Biz doğulmadan əvvəl də bütün insanların dünyadakı və axirətdəki gələcəyi Allah qatında bir an içində yaşanmışdır və Allahın hafizəsində qorunur:

Onların etdiyi hər şey əməllərinin yazıldığı kitablarındadır. Hər bir kiçik və böyük əməl sətir-sətir yazılmışdır. Şübhəsiz ki, müttəqilər Cənnət bağlarında və çaylar kənarında, mülkünün sonu olmayan Allahın yanında haqq məclisindədirlər! (Qamər surəsi, 52–55)

Quranın bəzi ayələrində, hadisələrin bizim üçün gələcəkdə olduğu, lakin Allah qatında yaşanmış olduğu bildirilir. Məsələn, axirətdə insanların Allaha hesab verəcəklərinin bildirildiyi bəzi ayələr, çoxdan olub-bitmiş hadisələr kimi qeyd olunur:

Sur üfürüldü və Allahın istədiyi kimsələrdən başqa göylərdə və yerdə kim varsa, hamısı öldü. Sonra bir daha ona üfürüldü və onlar qalxıb baxdılar. Yer öz Rəbbinin nuru ilə işıqlandı, əməllər yazılmış kitab hər kəsin qarşısına qoyuldu, peyğəmbərlər və şahidlər gətirildi. Onların arasında ədalətlə hökm verildi... (Zumər surəsi, 68–69)

Kafirlər dəstə-dəstə Cəhənnəmə sürükləndilər... (Zumər surəsi, 71)

...Qorxanlar da dəstə-dəstə Cənnətə gətirildilər... (Zumər surəsi, 73)

Bu mövzudakı digər nümunələrsə belədir:

Hər kəs onu məhşərə gətirənlə və bir də əməllərinə şahidlik edənlə birlikdə gəldi. (Qaf surəsi, 21)

Göy yarıldı və o, artıq süst oldu. (Haqqə surəsi, 16)

Onlara səbir etdiklərinə görə Cənnəti bəxş etdi və orada geyəcəkləri ipəklə mükafatlandırdı. Onlar orada taxtlar üzərində mütəkkələrə dirsəkləndilər və orada nə günəş, nə də şaxta görəəcəklər. (İnsan surəsi, 12–13)

Cəhənnəm isə hər görmə qabiliyyətliyə göstərildi. (Naziət surəsi, 36)

Bu gün məhz iman gətirənlər kafirlərə güldülər. (Mutaffifin surəsi, 34)

Günahkarlar atəşi görənlər kimi oraya düşəcəklərini yəqin etdilər və oradan qaçmağa bir yer tapa bilmədilər. (Kəhf surəsi, 53)

Maddənin əsli və tale həqiqəti iman edənlər üçün böyük nemətdir

Allaha inanan, Ona iman edən və hər şeyin yaradılmış olduğunu görənlər insanlar üçün maddənin əsli həqiqətini bilmək, çox böyük nemətdir. Bu sirri qavrayan bir insana ölüm, axirət, cənnət, cəhənnəm kimi mövzular aydın olmuş, "Allah haradadır?", "cənnət, cəhənnəm haradadır?", "cənnət və cəhənnəm hazırda varmı?" və bu kimi suallar asanlıqla cavablanmışdır. Allahın bütün kainatı necə bir sistemlə yoxdan yaratdığı, dayanmadan yoxdan yaratmaqda olduğu aydın olmuşdur. Hətta bu sirr sayəsində "nə vaxt" və "harada" kimi suallar mənasızlaşır. Çünki həqiqətdə, nə zaman, nə də məkan var. Yaşanacaq hadisələr onsuz da yaşanmışdır. Bunlar üçün heyf-silənmək, kədərlənmək, sıxılmaq məntiqsiz və mənasızdır.

Bu sirlərin başa düşülməsi, insanın yaşadığı dünya həyatını bir anda bir növ cənnət həyatına çevirər. İnsanın dünyadakı ən böyük sıxılma səbəbi olan bütün maddi sıxıntılar, yanlış düşüncə, şübhə və qorxular yox olar. Yeganə mütləq varlığın aləmlərin Rəbbi olan uca Allah olduğu və Ondan başqa "heç bir varlığın həqiqətdə olmadığı" aydın olar. İnsan, Allahın, bütün kainatın yeganə Hakimi olduğunu, Onun maddi dünyanı istədiyi kimi dəyişdirdiyini və etməli olduğu tək şeyin Ona üz tutmaq və Onu özünə dost tutmaq olduğunu qavrayar. Artıq o; **"hər cür asılılıqdan azad olmuş şəkildə"** (Ali İmran surəsi, 35) Allaha təslim olmuşdur.

Bu böyük sirri qavramaq, bir insanın dünyada sahib ola biləcəyi ən böyük nemətlərdəndir.

Allah, insana ən yaxındır. Allah, insanı yaradan, ona Özündən bir ruh verəndir. Yəni insanın "mən" dediyi varlıq, Allahın bir təcəllisidir. Allah, insanın etdiyi və düşündüyü hər şeyi bilir, çünki bütün bunları Allah yaratmışdır. Hiss etdirən, yaşadan, göstərən, düşündürən, sevindirən, xoşbəxt edən Allahdır. İnsan yaşadığı hər anı, Allah istədiyi üçün yaşayır. Qarşılaşdığı hər hadisə, Allahın müəyyənləşdirdiyi şəkildədir. Məhz həqiqət budur. İnsanın, Allahdan başqa heç bir dostu, heç bir varlığı, heç bir köməkçisi yoxdur. Yeganə mütləq varlıq Allahdır. Onun varlığı bütün aləmlərə hakimdir, hər yeri əhatə etmişdir. Ondən başqa heç nə yoxdur. Özünə sığınılacaq, özündən kömək istəniləcək, qarşılıq gözləniləcək Tək varlıq Uca, Böyük və Ulu olan Allahdır. Allah, Quranda belə buyurur:

Budur sizin Rəbbiniz olan Allah. Ondan başqa İlah yoxdur. Hər şeyin Yaradıcısı Allahdır! Elə isə Ona qulluq edin! O, hər şeyi Qoruyandır. Gözlər Onu dərk etmir. O isə, bütün gözləri dərk edir. O, Lətifdir, hər şeydən Xəbərdir. (Ənam surəsi, 102–103)

Nəticə

Materialistlər əzəli və əbədi olduğuna inanmaq istədikləri bir kainatda, təsadüflərin meydana gətirdiyi bir dünyanın olduğunu qəbul edərlər. Halbuki aqlını işlədən, mədəniyyətlər yaradan, robotlar meydana gətirən, interneti meydana gətirən, bütün bunları görüb bunlardan faydalanan, anlayan, düşünən, bunlar barəsində şərhlər verən, narahatlıq hissi keçirən, fədakarlıq edən, mənzərədən həzz alan, əmək sərf edən, ən doğrunu tapmağa çalışan fəvqəladə xüsusiyyətlərdəki insanın təsadüflərin əsəri olduğunu qəbul etmək, şübhəsiz ki, məntiqə ziddir. Yer üzündə olan heç bir canlı təsadüfən meydana gəlmədiyi kimi, milyardlarla hüceyrəsiylə, hər hüceyrənin içindəki saysız orqanoidiylə, görünməmiş beyni və fəvqəladə sürətiylə insan da təsadüfən meydana gəlməmişdir.

Materialistlərin gözlədiklərinin əksinə, yer üzündəki heç bir şey təsadüfən yaranmamışdır.

Əgər insanın özündə, etdiklərində və bacarıqlarında təsadüf yoxdursa, deməli, bunların hamısında şüur vardır. Əgər insan şüurla hərəkət edirsə, bu şüuru onda yaradan daha üstün bir şüur sahibi olmalıdır. Bu şüur sahibi, insanın etdiyi, gördüyü, bildiyi hər şeydən üstün olmalıdır.

Bu şüur sahibi, onu yoxdan yaradan, onu Özündən bir ruhla yaradan Allahdır.

İnsan, Allah istədiyi təqdirdə gözəllikdən zövq alar. Allah istədiyi təqdirdə kəşflər edər, texnologiya kəşf edər. Allah istəsə bəstələyər, skripka çalar, kitab yazar. İnsan, Allah istədiyi təqdirdə sevinər, kədərlənər, zövq alar, həyəcanlanır, narahatlıq və coşğu hissi keçirər. Allah istədiyi təqdirdə bir gözəlliyi təqdir edər, bir musiqini, gözəl mənzərəni, gözəl paltarını, gözəl davranışı, çiçəyi, dovşanı, portreti və tortu xoşlayar. Əgər Allah istəməsə, bu hisslərin və bu qabiliyyətlərin heç birinə sahib ola bilməz.

Bunları edən maddə deyil. İnsanın beynindəki hüceyrələr deyil. İnsanın yediyi yeməklərin çevrildiyi zülallar deyil. Bunları edən insanın beyni deyil. Beyin sevgi bəsləməz. Beyin musiqidən zövq alma qabiliyyətinə sahib deyil. Beyin, kiçik bir dələnin təlaşlı görünüşünü seyr edərək şəfqət hissi keçirməz. Beyin darıxmaz. Beyin sədaqət duymaz, vəfa göstərməz. Beyin ibtidai məktəbə başladığı günü xatırlayıb bundan ötrü həyəcanlanmaz. Beyində yalnız yağ, su, zülal və digər kimyəvi maddələr var. Darıxan, sevən, sevinən, utanan, xatırlayan beyin deyil. İnsan, ruhuyla sevər, sevinər, darıxar, şəfqət duyar. İnsan, Allaha aid ruhun varlığı sayəsində insandır.

İnsan ruhun varlığını qəbul etsə də, etməsə də, bədənini dünyada qoyub gedəcək və ruh olaraq axirətdə Allahın hüzurunda hesab verəcək. İman edənlər, Allahın verdiyi ruh olduğuna inananlar, inkarçılar, materialistlər, darvinistlər, həyatı boyu ruhun varlığına qarşı

mübarizə aparanlar, "bir neyron yığınından ibarətlik" deyənlər, "axirət yoxdur" deyənlər, "maddə təkdir və mütləqdir" deyənlər, bir sözlə, yer üzündə yaşamış hər insan, hər ruh, Allahın hüsurunda hesab verəcək. Hər biri, etdiyi bütün əməlləri qarşılarında görəcək. Hər biri üçün ədalətlə hökm veriləcək. Bir insan, əgər bu həqiqətə yalnız 1%, hətta 0,1% inanırsa, axirət həqiqəti mövzusunda "görəsən" deyib şübhə yaşayarsa, o artıq öz yanlış inanclarını bir kənara qoymalı və Rəbbimiz olan Allaha yönələrək öz axirəti üçün əlindən gələni etməlidir. Dünyada olduğu müddətcə, daim etdiyi səhvlikdən dönmə imkanı var. Allah ayələrində belə buyurur:

Ayələrimizə iman gətirənlər sənin yanına gəldikdə onlara de: "Sizə salam olsun! Rəbbiniz Özünə rəhmli olmağı əzəldən yazmışdır; sizlərdən hər kəs avamlığı üzündən pis iş görsə, sonra tövbə edib əməllərini islah etsə, Allah onu bağışlayar. Həqiqətən, O, Bağışlayandır, Rəhmlidir". (Ənam surəsi, 54)

Yaramaz işlər görüb sonra bunun ardından tövbə edib iman gətirənlərə gəlincə, şübhəsiz ki, Rəbbin bundan sonra Bağışlayandır, Rəhmlidir. (Əraf surəsi, 153)

Dünya həyatı, müvəqqəti qalma yeridir. Dünyaya aid hər şey müvəqqətidir. Dünyada insana aid heç nə həqiqət deyil. Bu dünyanı həqiqət hesab etmək, insanın gördüyü bir yuxunu həqiqət hesab edərək bütün həyatını onun üçün sərf etməsi və başqa şeylər qarşısında gözlərini və ruhunu bağlaması kimi bir şeydir. Yeganə Varlıq Allahdır. Tək həqiqət Allahdır. Darvinizm dağılmış və materializm ölmüşdür. Allahın uca varlığının qəbul edilməsi, bütün batil dinlərin sonudur. Əlinizdəki kitabın məqsədi, bütün insanları bu həqiqəti görməyə dəvət etməkdir. Şübhəsiz ki; **"...ancaq təmiz ağıl sahibləri öyüd alıb düşünərlər"** (Rad surəsi, 19).

Qeydlər:

- 1– Stanley Sobottka, A Course in Consciousness, <http://faculty.virginia.edu/consciousness/>
- 2– Stephen M. Barr, Retelling the Story of Science, mart 2003 <http://www.firstthings.com/ftissues/ft0303/articles/barr.html>
- 3– Amit Goswami, *The Self-Aware Universe "How Consciousness Creates the Material World"*, Tarcher / Penguin Books, 1995, səh. 12
- 4– Taşkın Tuna, *Ol Dedi Oldu "Big Bang'in Nefes Kesen Öyküsü"*, oktyabr 2005, Şule nəşriyyatı, səh. 59
- 5– Peter Russell, The Primacy of Consciousness, <http://www.peterussell.com/SP/PrimConsc.html>
- 6– Fred Alan Wolf, *The Spiritual Universe "One Physicist's Vision of Spirit, Soul, Matter and Self"*, Moment Point Press, 1999, səh. 99
- 7– Can Science Seek to Soul, <http://www.closetotruth.com/topics/mindbrain/113/113transcript.html>
- 8– George Gilder http://www.taemag.com/issues/articleid.17078/article_detail.asp
- 9– Amit Goswami, *The Self-Aware Universe "How Consciousness Creates the Material World"*, Tarcher / Penguin Books, 1995, səh. 31
- 10– David Pratt <http://www.theosophy-nw.org/theosnw/science/prat-mat.htm>
- 11– Richard Feynman, *The Character of Physical Law*, Türkcə nəşri: Fizik Yasaları Üzerine, TÜBİTAK nəşriyyatı, səh. 149–151 – <http://www.zamandayolculuk.com/cetinbal/kopenhag.htm>
- 12– Thomas J. McFarlane, "The Illusion of Materialism" <http://www.integralscience.org/materialism/materialism.html>
- 13– Peter Russell, The Primacy of Consciousness, <http://www.peterussell.com/SP/PrimConsc.html>
- 14– Jeffrey M. Schwartz, Sharon Begley, *The Mind and The Brain "Neuroplasticity and the Power of Mental Force"*, Regan Books, 2003, səh. 272–273
- 15– Jeffrey M. Schwartz, Sharon Begley, *The Mind and The Brain "Neuroplasticity and the Power of Mental Force"*, Regan Books, 2003, səh. 274
- 16– Roger Penrose, *The Road to Reality*, Alfred A. Knopf, 2006 səh. 1031

- 17- Amit Goswami, *The Self-Aware Universe "How Consciousness Creates the Material World"*, Tarcher / Penguin Books, 1995, səh. 59-60
- 18- Jeffrey M. Schwartz, Sharon Begley, *The Mind and The Brain "Neuroplasticity and the Power of Mental Force"*, Regan Books, 2003, səh. 264
- 19- Jeffrey M. Schwartz, Sharon Begley, *The Mind and The Brain "Neuroplasticity and the Power of Mental Force"*, Regan Books, 2003, səh. 274
- 20- *What the Bleep Do We Know?*, sənədli film, rejissor: William Arntz, Betsy Chasse
- 21- Nick Herbert, *Temel Bilinç*, Ayna nəşriyyatı, 1999, səh. 146
- 22- Nick Herbert, *Temel Bilinç*, Ayna nəşriyyatı, 1999, səh. 143
- 23- <http://www.integralscience.org/materialism/materialism.html>
- 24- Fred Alan Wolf, *Mind into matter "A New Alchemy of Science and Spirit"*, 2001, Moment Point Press, səh. 105
- 25- <http://www.integralscience.org/materialism/materialism.html>
- 26- <http://www.integralscience.org/materialism/materialism.html>
- 27- <http://www.integralscience.org/materialism/materialism.html>
- 28- Paul Davies and John Gribbin, *The Matter Myth "Dramatic Discoveries That Challenge Our Understanding of Physical Reality"*, Touchstone books, 1992, səh. 14
- 29- Fred Alan Wolf, *Mind into matter "A New Alchemy of Science and Spirit"*, 2001, Moment Point Press, səh. 6-7
- 30- Stephen M. Barr, Retelling the Story of Science, <http://www.firstthings.com/ftissues/ft0303/articles/barr.html>
- 31- <http://science.howstuffworks.com/light2.htm>
- 32- Richard L. Gregory, *Eye and Brain "the Psychology of Seeing"*, 5-ci nəşr, Princeton Science Library, 5-ci nəşr, 1997, səh. 20
- 33- Fred Alan Wolf, *Mind into matter "A New Alchemy of Science and Spirit"*, 2001, Moment Point Press, səh. 136
- 34- Fred Alan Wolf, *Mind into matter "A New Alchemy of Science and Spirit"*, 2001, Moment Point Press, səh. 137
- 35- M. Ali Yaz, Sait Aksoy, *Fizik 3*, Sürat nəşriyyatı, İstanbul, 1997, səh. 3
- 36- <http://hhmi.org/senses/b140.html>
- 37- Peter Russell, The Primacy of Consciousness, <http://www.peterussell.com/SP/PrimConsc.html>

- 38– Richard L. Gregory, *Eye and Brain "the Psychology of Seeing"*, 5–ci nəşr, Princeton Science Library, 5–ci nəşr, 1997, səh. 84
- 39– Daniel C Dennett, *Brainchildren, Essays on Designing Minds*, The MIT Press, Cambridge, 1998, səh. 142
- 40– Daniel C Dennett, *Brainchildren, Essays on Designing Minds*, səh. 142
- 41– George Politzer, *Felsefenin Başlangıç İlkeleri*, Sosyal nəşriyyatı, tərcüməçi: Enver Aytekin, İstanbul: 1976, səh.40
- 42– Natasha Mitchell, *Is the Visual World a Grand Illusion?*, Radyo Programı, 18 yanvar 2004, <http://www.abc.net.au/rn/science/mind/s996555.htm>
- 43– Peter Russell, *From Science to God "A physicist's Journey into the Mystery of Consciousness"*, New World Library, 2002, səh. 47
- 44– Rita Carter, *Mapping The Mind*, University of California Press, London, 1999, səh. 107
- 45– Jeffrey M. Schwartz, Sharon Begley, *The Mind and The Brain "Neuroplasticity and the Power of Mental Force"*, Regan Books, 2003, səh. 26–27
- 46– Peter Russell, The Primacy of Consciousness, <http://www.peterussell.com/SP/PrimConsc.html>
- 47– Karl Pribram, David Bohm, Marilyn Ferguson, Fritjof Capra, *Holografik Evren I*, tərcüməçi: Ali Çakıroğlu, Kuraldışı nəşriyyatı, İstanbul: 1996, səh. 37
- 48– Craig Hamilton, *What is Enlightenment?*, buraxılış: 29, iyun–avqust 2005, səh. 70
- 49– Peter Russell, The Primacy of Consciousness, <http://www.peterussell.com/SP/PrimConsc.html>
- 50– V.S. Ramachandran, M.D., Ph.D. və Sandra Blakeslee, *Phantoms in the Brain*, William Morrow and Company, Inc., New York, 1998, səh. 66
- 51– V.S. Ramachandran, M.D., Ph.D. və Sandra Blakeslee, *Phantoms in the Brain*, William Morrow and Company, Inc., New York, 1998, səh. 66–67
- 52– V.S. Ramachandran, M.D., Ph.D. və Sandra Blakeslee, *Phantoms in the Brain*, William Morrow and Company, Inc., New York, 1998, səh. 70, 72
- 53– Richard L. Gregory, *Eye and Brain "the Psychology of Seeing"*, 5–ci nəşr, Princeton Science Library, 5–ci nəşr, 1997, səh. 5
- 54– Antonio Damasio, *The Feelings of What Happens "Body Emotion and the Making of Consciousness"*, Vintage Books, 2000, səh. 9

- 55– Susan Blackmore, *Consciousness "A Very Short Introduction"*, Oxford, 2005, səh. 64
- 56– Peter Russell, *From Science to God "A physicist's Journey into the Mystery of Consciousness"*, New World Library, 2002, səh. 42
- 57– Michael I. Posner, Marcus E .Raichle, *Images of Mind*, Scientific American Library, New York 1999, səh. 88
- 58– Peter Russell, *From Science to God "A physicist's Journey into the Mystery of Consciousness"*, New World Library, 2002, səh. 50
- 59– <http://www.peterussell.com/SP/PrimConsc.html> – Peter Russell, The Primary of Consciousness
- 60– George Berkeley, *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge*, 1710, Works of George Berkeley, vol. I, ed. A. Fraser, Oxford, 1871
- 61– Peter Russell, The Primacy of Consciousness, <http://www.peterussell.com/SP/PrimConsc.html>
- 62– What The Bleep Do We Know, sənədli film, rejissor: William Arntz, Betsy Chasse
- 63– Bertrand Russell, *Rölativitenin Alfabesi*, Onur nəşriyyatı, 1974, səh. 161–162
- 64– J. R. Minkel, "The Hollow Universe", *New Scientist*, 27 aprel 2002, buraxılış: 2340, səh. 22
- 65– George Politzer, *Felsefenin Başlangıç İlkeleri*, Sosial nəşriyyatı, tərcüməçi: Enver Aytekin, İstanbul: 1976, səh. 38–39–44
- 66– Natasha Mitchell, Is the Visual World a Grand Illusion?, Radyo Programı, 18 yanvar 2004, <http://www.abc.net.au/rn/science/mind/s996555.htm>
- 67– Susan Blackmore, *Consciousness "A Very Short Introduction"*, Oxford, 2005, səh. 13–14
- 68– What the Bleep Do We Know?, sənədli film, rejissor: William Arntz, Betsy Chasse
- 69– What the Bleep Do We Know?, sənədli film, rejissor: William Arntz, Betsy Chasse
- 70– What the Bleep Do We Know?, sənədli film, rejissor: William Arntz, Betsy Chasse
- 71– Geoff Haselhurst, Introduction to Metaphysics / Principles <http://www.spaceandmotion.com/metaphysics.htm>
- 72– <http://www.peterussell.com/Reality/realityart.html>
- 73– Fred Alan Wolf, *Mind into matter "A New Alchemy of Science and Spirit"*, 2001, Moment Point Press, səh. 15–16

- 74- Peter Russell, *From Science to God "A physicist's Journey into the Mystery of Consciousness"*, New World Library, 2002, səh. 42
- 75-
http://www.cevaplar.org/index.php?khide=visible&sec=1&sec1=22&yazi_id=3828
- 76- Natasha Mitchell, *Is the Visual World a Grand Illusion?*, Radyo Programı, 18 yanvar 2004, <http://www.abc.net.au/rn/science/mind/s996555.htm>
- 77- Reality Versus Imagination and Illusion, Remez Sasson, http://www.successconsciousness.com/index_000014.htm
- 78- V.S. Ramachandran, M.D., Ph.D. və Sandra Blakeslee, *Phantoms in the Brain*, William Morrow and Company, Inc., New York, 1998, səh. 94
- 79- V.S. Ramachandran, M.D., Ph.D. və Sandra Blakeslee, *Phantoms in the Brain*, William Morrow and Company, Inc., New York, 1998, səh. 103
- 80- V.S. Ramachandran, M.D., Ph.D. və Sandra Blakeslee, *Phantoms in the Brain*, William Morrow and Company, Inc., New York, 1998, səh. 103
- 81- V. S. Ramachandran, *A Brief Tour of Human Consciousness*, 2004, PI Publishing, səh. 26
- 82- V.S. Ramachandran, M.D., Ph.D. və Sandra Blakeslee, *Phantoms in the Brain*, William Morrow and Company, Inc., New York, 1998, səh. 72
- 83- <http://www.bbc.co.uk/radio4/reith2003/lecture1.shtml>
- 84- V. S. Ramachandran, *A Brief Tour of Human Consciousness*, PI Publishing, 2004, səh. 2-3
- 85- Jeffrey M. Schwartz, Sharon Begley, *The Mind and The Brain "Neuroplasticity and the Power of Mental Force"*, Regan Books, 2003, səh. 103-104
- 86- Jeffrey M. Schwartz, Sharon Begley, *The Mind and The Brain "Neuroplasticity and the Power of Mental Force"*, Regan Books, 2003, səh. 103-104
- 87- Jeffrey M. Schwartz, Sharon Begley, *The Mind and The Brain "Neuroplasticity and the Power of Mental Force"*, Regan Books, 2003, səh. 110-111
- 88- Craig Hamilton, *What is Enlightenment?*, buraxılış: 29, iyun-avqust 2005, səh. 79
- 89- Jeffrey M. Schwartz, Sharon Begley, *The Mind and The Brain "Neuroplasticity and the Power of Mental Force"*, Regan Books, 2003, səh. 105
- 90- Diane Ackerman, *An Alchemy Of Mind "The Marvel and Mystery of Mind"*, Scribner Books, 2005, səh. 37-38

- 91– Diane Ackerman, *An Alchemy Of Mind "The Marvel and Mystery of Mind"*, Scribner Books, 2005, səh. 41
- 92– Gerald M. Edelman və Giulio Tononi, *A Universe of Consciousness "How Matter Becomes Imagination"*, Basic Books, 2000, səh. 38
- 93– Gerald M. Edelman və Giulio Tononi, *A Universe of Consciousness "How Matter Becomes Imagination"*, Basic Books, 2000, səh. 47
- 94– MSNBC, "Beyin Bilgisayarlara Ders Ögretiyor" başlığıyla yayımlanan 6 avqust 2002 tarixli xəbər
- 95– Gerald M. Edelman və Giulio Tononi, *A Universe of Consciousness "How Matter Becomes Imagination"*, Basic Books, 2000, səh. 47–48
- 96– V. S. Ramachandran, *A Brief Tour of Human Consciousness*, 2004, PI Publishing, səh. 3
- 97– What the Bleep Do We Know?, sənədli film, rejissor: William Arntz, Betsy Chasse
- 98– Robert Lawrence Kuhn, *Closer To Truth "Challenging Current Belief"*, McGraw–Hill, 2000, səh. 35
- 99–http://www.age-of-the-sage.org/philosophy/huxley_darwins_bulldog.html,
http://www.pbs.org/wgbh/evolution/library/02/2/1_022_09.html
- 100– Steven Pinker, *How The Mind Works*, Norton Publishing, 1999, səh. 132
- 101–<http://www.firstthings.com/ftissues/ft0303/articles/barr.html>
- 102– Peter Russell, The Spirit of Now,
<http://www.peterussell.com/Reality/realityart.html>
- 103– Peter Russell, The Spirit of Now,
<http://www.peterussell.com/Reality/realityart.html>
- 104– Diane Ackerman, *An Alchemy Of Mind "The Marvel and Mystery of Mind"*, Scribner Books, 2005, səh. 5
- 105– Peter Russell, The Primacy of Consciousness,
<http://www.peterussell.com/SP/PrimConsc.html>
- 106– Jeffrey M. Schwartz, Sharon Begley, *The Mind and The Brain "Neuroplasticity and the Power of Mental Force"*, Regan Books, 2003, səh. 28
- 107– What the Bleep Do We Know?, Sənədli film, rejissor: William Arntz, Betsy Chasse
- 108– <http://www.spiritsite.com/writing/kattar/part6.shtml>

- 109– Fred Alan Wolf, *The Spiritual Universe "One Physicist's Vision of Spirit, Soul, Matter and Self"*, Moment Point Press, 1999, səh. 9
- 110– Robert Lawrence Kuhn, *Closer To Truth "Challenging Current Belief"*, McGraw-Hill, 2000, səh. 58
- 111– Craig Hamilton, *What is Enlightenment?*, buraxılış: 29, iyun–avqust 2005, səh. 64
- 112– <http://www.kurtuluscephesi.com/sozluk/politzer10.html>
- 113– Erwin Schrödinger, *Yaşam Nedir?*, Bilim Dizisi 13, Evrim nəşriyyatı, 1999, səh. 154
- 114– Erwin Schrödinger, *Yaşam Nedir?*, Bilim Dizisi 13, Evrim nəşriyyatı, 1999, səh. 150
- 115– Peter Russell, *From Science to God "A physicist's Journey into the Mystery of Consciousness"*, New World Library, 2002, səh. 96
- 116– V.S. Ramachandran, M.D., Ph.D. və Sandra Blakeslee, *Phantoms in the Brain*, William Morrow and Company, Inc., New York, 1998, səh. 189
- 117– V.S. Ramachandran, M.D., Ph.D. və Sandra Blakeslee, *Phantoms in the Brain*, William Morrow and Company, Inc., New York, 1998, səh. 190
- 118– V.S. Ramachandran, M.D., Ph.D. və Sandra Blakeslee, *Phantoms in the Brain*, William Morrow and Company, Inc., New York, 1998, səh. 190
- 119– V.S. Ramachandran, M.D., Ph.D. və Sandra Blakeslee, *Phantoms in the Brain*, William Morrow and Company, Inc., New York, 1998, səh. 191
- 120– Charles Darwin, İnsanın Türeyişi, Onur nəşriyyatı, aprel 1995, səh. 85
- 121– V.S. Ramachandran, M.D., Ph.D. və Sandra Blakeslee, *Phantoms in the Brain*, William Morrow and Company, Inc., New York, 1998, səh. 191
- 122– Gerald M. Edelman ve Giulio Tononi, *A Universe of Consciousness "How Matter Becomes Imagination"*, Basic Books, 2000, səh. 81
- 123– John Peet, The True History of Mankind, [www, pages.org/uk/org/bcs](http://www.pages.org/uk/org/bcs)
- 124– Henry Gee, *In Search Of Deep Time: Beyond The Fossil Record To A New History Of Life*, The Free Press, A Division of Simon & Schuster, Inc., 1999, səh. 5
- 125– Phillip E. Johnson, *Reason in the Balance: The Case Against Naturalism in Science, Law & Education*, Downers Grove, Illinois: InterVarsity Press, 1995, səh. 62
- 126– Robert Jastrow, "Evolution: Selection for Perfection," *Science Digest*, dekabr 1981, səh. 87

- 127– Peter Russell, *From Science to God "A physicist's Journey into the Mystery of Consciousness"*, New World Library, 2002, səh. 26
- 128– J. Hawkes, Nine Tantalizing Mysteries of Nature, *New York Times Magazine*, 1957, səh. 33
- 129– Tim Folger, "Buradan Sonsuzluğa", *Discover*, dekabr 2000, səh. 54
- 130– BBC World, Uzay ve Zaman: Zamanın Akışı sənədli filmi, 21 May 2005
- 131– François Jacob, *Mümkünlerin Oyunu*, Kesit nəşriyyatı, 1996, səh. 111
- 132– Lincoln Barnett, *Evren ve Einstein*, Varlık nəşriyyatı, 1980, səh. 52–53
- 133– Lincoln Barnett, *Evren ve Einstein*, Varlık nəşriyyatı, 1980, səh. 17
- 134– Lincoln Barnett, *Evren ve Einstein*, Varlık nəşriyyatı, 1980, səh. 58
- 135– Paul Strathern, *Einstein ve Görelilik Kuramı*, Gendaş nəşriyyatı, 1997, səh. 57
- 136– <http://www.fortunecity.com/emachines/e11/86/flowtime.html#>
- 137– <http://www.fortunecity.com/emachines/e11/86/flowtime.html#>
- 138– <http://www.fortunecity.com/emachines/e11/86/flowtime.html#>
- 139– <http://www.fortunecity.com/emachines/e11/86/flowtime.html#>
- 140– Peter Russell, *From Science to God "A physicist's Journey into the Mystery of Consciousness"*, New World Library, 2002, səh. 61
- 141– Fred Alan Wolf, *Mind into matter "A New Alchemy of Science and Spirit"*, Moment Point Press, 2001, səh. 104
- 142– Peter Russell, The Primacy of Consciousness, <http://www.peterussell.com/SP/PrimConsc.html>
- 143– Peter Russell, Mathematics and Reality, <http://www.peterussell.com/Reality/realityart.html>
- 144– Peter Russell, The Primacy of Consciousness, <http://www.peterussell.com/SP/PrimConsc.html>
- 145– <http://www.fortunecity.com/emachines/e11/86/flowtime.html#>
- 146– <http://www.fortunecity.com/emachines/e11/86/flowtime.html#>
- 147– Fred Alan Wolf, *Mind into matter "A New Alchemy of Science and Spirit"*, Moment Point Press, 2001, səh. 112
- 148– <http://www.fortunecity.com/emachines/e11/86/flowtime.html#>

149. Sidney Fox, Klaus Dose, *Molecular Evolution and The Origin of Life*, New York: Marcel Dekker, 1977, səh. 2
150. Alexander I. Oparin, *Origin of Life*, (1936) New York, Dover Publications, 1953 (yeni nəşr), səh.196
151. "New Evidence on Evolution of Early Atmosphere and Life", *Bulletin of the American Meteorological Society*, cild 63, noyabr 1982, səh. 1328–1330
152. Stanley Miller, *Molecular Evolution of Life: Current Status of the Prebiotic Synthesis of Small Molecules*, 1986, səh. 7
153. Jeffrey Bada, *Earth*, fevral 1998, səh. 40
154. Leslie E. Orgel, The Origin of Life on Earth, *Scientific American*, cild 271, oktyabr 1994, səh. 78
155. Charles Darwin, *The Origin of Species: A Facsimile of the First Edition*, Harvard University Press, 1964, səh. 189
156. Charles Darwin, *The Origin of Species: A Facsimile of the First Edition*, Harvard University Press, 1964, səh. 184
157. B. G. Ranganathan, *Origins?*, Pennsylvania: The Banner Of Truth Trust, 1988.
158. Charles Darwin, *The Origin of Species: A Facsimile of the First Edition*, Harvard University Press, 1964, səh. 179
159. Derek A. Ager, "The Nature of the Fossil Record", *Proceedings of the British Geological Association*, cild 87, 1976, səh. 133
160. Douglas J. Futuyma, *Science on Trial*, New York: Pantheon Books, 1983. səh. 197
161. Solly Zuckerman, *Beyond The Ivory Tower*, New York: Toplinger Publications, 1970, səh. 75–94; Charles E. Oxnard, "The Place of Australopithecines in Human Evolution: Grounds for Doubt", *Nature*, cild 258, səh. 389
162. J. Rennie, "Darwin's Current Bulldog: Ernst Mayr", *Scientific American*, dekabr 1992
163. Alan Walker, *Science*, cild 207, 1980, səh. 1103; A. J. Kelso, *Physical Anthropology*, 1-ci nəşr, New York: J. B. Lipincott Co., 1970, səh. 221; M. D. Leakey, *Olduvai Gorge*, III cild, Cambridge: Cambridge University Press, 1971, səh. 272
164. *Time*, noyabr 1996
165. S. J. Gould, *Natural History*, cild 85, 1976, səh. 30
- 166.. Solly Zuckerman, *Beyond The Ivory Tower*, New York: Toplinger Publications, 1970, səh. 19

167. Richard Lewontin, *"The Demon-Haunted World"*, The New York Review of Books, 9 yanvar 1997, səh. 28

168. Malcolm Muggeridge, *The End of Christendom*, Grand Rapids: Eerdmans, 1980, səh. 43

TƏKAMÜL YALANI

Darvinizm, yəni təkamül nəzəriyyəsi yaradılış həqiqətini inkar etmək məqsədilə irəli sürülmüş, ancaq uğursuzluqla nəticələnmiş elmdən kənar cəfəngiyatdan başqa bir şey deyil. Canlıların cansız maddələrdən təsadüfən əmələ gəldiyini iddia edən bu nəzəriyyə kainatda və canlılarda çox möcüzəvi nizam olduğunun elm tərəfindən sübut edilməsi ilə və təkamül prosesinin əsla baş vermədiyini göstərən 350 milyona yaxın fosilin tapılması ilə süqut etmişdir. Beləliklə, Allah'ın bütün kainatı və canlıları yaratdığı elm tərəfindən də sübut edilmişdir. Bu gün təkamül nəzəriyyəsini dirçəltmək üçün dünya səviyyəsində aparılan təbliğat sadəcə elmi həqiqətlərin təhrif olunmasına, tərəfli şərhinə, elm adı altında söylənilən yalan və saxtakarlıqlara əsaslanır.

Ancaq bu təbliğat həqiqəti gizlətmir. Təkamül nəzəriyyəsinin elm tarixində ən böyük xəta olması son 20-30 il ərzində elm dünyasında getdikcə daha ucadan dilə gətirilir. Xüsusilə 1980-ci illərdən sonra aparılan tədqiqatlar darvinist iddiaların tamamilə səhv olduğunu üzə çıxarmış və bu həqiqət bir çox elm adamı tərəfindən dilə gətirilmişdir. ABŞ-da biologiya, biokimya, paleontologiya kimi fərqli sahələrlə məşğul olan bir çox elm adamı darvinizmin əsassızlığını görür, canlıların mənşəyini artıq yaradılışla açıqlayırlar.

Təkamül nəzəriyyəsinin süqutundan və yaradılış dəlillərindən digər bir çox əsərimizdə bütün elmi tərüatları ilə bəhs etmişik və etməyə davam edirik. Ancaq əhəmiyyəti baxımından mövzudan burada da bəhs etməkdə fayda var.

Darvini məhv edən çətinliklər

Təkamül nəzəriyyəsi tarixi qədim yunanlara gedib çıxan bir təlim olmasına baxmayaraq, XIX əsrdə hərtərəfli şəkildə irəli sürüldü. Nəzəriyyəni elm dünyasının gündəminə gətirən ən mühüm irəliləyiş Çarlz Darvinin 1859-cu ildə nəşr edilən "Növlərin mənşəyi" adlı kitabı idi. Darvin bu kitabda dünyadakı müxtəlif canlı növlərini Allah'ın ayrı-ayrı yaratdığına qarşı çıxırdı. Darvinin fikrincə, bütün növlər ortaq əcdaddan törəmiş və zaman ərzində kiçik dəyişikliklərlə müxtəlifləşmişdilər.

Darvinin nəzəriyyəsi heç bir konkret elmi tapıntıya əsaslanmırdı; özünün də qəbul etdiyi kimi, sadəcə bir məntiq yeritmə idi. Hətta Darvin kitabındakı "Nəzəriyyənin qarşısında duran çətinliklər" başlıqlı uzun bölmədə etiraf etdiyi kimi, nəzəriyyə bir çox mühüm suala cavab verə bilmirdi.

Darvin nəzəriyyəsinin qarşısındakı çətinliklərə inkişaf edən elmin üstün gələcəyinə, yeni elmi kəşflərin nəzəriyyəsini gücləndirəcəyinə ümid edirdi. Bunu kitabında tez-tez bildirirdi.

Ancaq inkişaf edən elm Darvinin ümidlərinin tam əksinə, nəzəriyyənin əsas iddialarını bir-bir əsassız qoydu.

Darvinizmin elm qarşısındakı məğlubiyyətini üç əsas başlıq altında təhlil etmək olar:

Nəzəriyyə həyatın yer üzündə ilk dəfə necə ortaya çıxdığını əsla açıqlaya bilmir.

Nəzəriyyənin irəli sürdüyü təkamül mexanizmlərinin, əslində, təkamül xarakterinə malik olduğunu göstərən heç bir elmi tapıntı yoxdur.

Fosillər təkamül nəzəriyyəsinin iddialarının tam əksini göstərir.

Bu bölmədə bu üç əsas başlığı əsaslı təhlil edəcəyik.

Keçilməz ilk pillə: həyatın mənşəyi

Təkamül nəzəriyyəsi bütün canlı növlərinin bundan təxminən 3.8 milyard il əvvəl dünyada fantastik şəkildə təsadüfən meydana gələn bircə canlı hüceyrədən törədiklərini iddia edir. Bircə hüceyrənin milyonlarla kompleks canlı növünü necə əmələ gətirməsi və əgər həqiqətən bu cür təkamül baş vermişsə, nə üçün izlərinin fosillərdə tapılmadığı nəzəriyyənin açıqlaya bilmədiyi suallardandır. Ancaq bütün bunlardan əvvəl iddia edilən təkamül prosesinin ilk pilləsi üzərində dayanmaq lazımdır. Həmin ilk hüceyrə necə ortaya çıxmışdır?

Təkamül nəzəriyyəsi cahilliklə yaradılışı inkar etdiyinə görə, həmin ilk hüceyrənin heç bir plan və nizam olmadan təbiət qanunları çərçivəsində təsadüfən meydana gəldiyini iddia edir. Yəni bu nəzəriyyəyə əsasən, cansız maddə kortəbii təsadüflər nəticəsində ortaya canlı hüceyrə çıxarmalıdır. Ancaq bu, məlum olan ən təməl biologiya qanunlarına zidd iddiadır.

Həyat həyatdan gəlir

Darvin kitabında həyatın mənşəyindən heç bəhs etməmişdi. Çünki onun dövründəki ibtidai elm anlayışı canlıların çox sadə quruluşa malik olduqlarını fərz edirdi. Orta əsrlərdən bəri “spontane generation” adlı nəzəriyyəyə əsasən, cansız maddələrin təsadüfən birləşərək canlı varlıq əmələ gətirməsinə inanırdılar. Bu dövrdə həşəratların yemək artıqlarından, siçanların da buğdadan əmələ gəlməsi geniş yayılmış düşüncə idi. Bunu sübut etmək üçün qəribə təcrübələr aparılmışdı. Çirkli əsginin üstünə bir az buğda qoyulmuş və bir müddət sonra bu qarışıqdan siçanların əmələ gəlməsini gözləmişdilər.

Ətin qurdlanması da həyatın cansız maddələrdən törədiyinə dəlil hesab edilirdi. Lakin daha sonra məlum olacaqdı ki, ətin üstündəki qurdlar öz-özlərindən əmələ gəlmirlər, milçəklərin gətirib qoyduğu gözlə görülməyən sürfələrdən çıxırdılar. Darvin “Növlərin mənşəyi” adlı kitabını yazdığı dövrdə isə bakteriyaların cansız maddədən əmələ gəlməsi inancı elm dünyasında geniş şəkildə qəbul edilirdi.

Lakin Darvinin kitabının nəşr edilməsindən beş il sonra məşhur fransız bioloq Lui Paster təkamülə əsas verən bu inancı qəti şəkildə təkzib etdi. Paster apardığı uzun elmi fəaliyyət və təcrübələrdə gəldiyi nəticəni belə şərh etmişdi:

“Cansız maddələrin həyatı əmələ gətirməsi iddiası artıq qəti şəkildə tarixə gömülmüşdür”. (*Sidney Fox, Klaus Dose, Molecular Evolution and The Origin of Life, New York: Marcel Dekker, 1977, səh. 2*)

Təkamül nəzəriyyəsinin tərəfdarları Pasterin kəşflərinə uzun müddət qarşı çıxdılar. Ancaq inkişaf edən elm canlı hüceyrəsinin mürəkkəb quruluşunu üzə çıxardıqca həyatın öz-özünə əmələ gəlməsi iddiasının əsassızlığı daha da açıq şəkil aldı.

XX əsrdəki nəticəsiz səylər

XX əsrdə həyatın mənşəyi mövzusunda tədqiq edən ilk təkamülçü məşhur rus bioloq Aleksandr Oparin oldu. Oparin 1930-cu illərdə irəli sürdüyü bəzi tezislərlə canlı hüceyrəsinin təsadüfən meydana gələ biləcəyini sübut etməyə çalışdı. Ancaq bu fəaliyyətlər uğursuzluqla nəticələnəcək və Oparin bu etirafı etməli olacaqdı:

“Təəssüf ki, hüceyrənin mənşəyi təkamül nəzəriyyəsinin tamamilə əhatə edən ən qaranlıq nöqtədən ibarətdir”. (*Alexander I. Oparin, Origin of Life, (1936) New York, Dover Publications, 1953 (Reprint), səh. 196*)

Oparinin yolunu davam etdirən təkamülçülər həyatın mənşəyi problemini həll etmək üçün təcrübələr aparmağa çalışdılar. Bu təcrübələrin ən məşhuru amerikalı kimyaçı Stenli Miller tərəfindən 1953-cü ildə aparıldı. Miller ibtidai atmosferdə mövcud olduğunu iddia etdiyi qazları bir təcrübədə birləşdirdi və bu qarışıqca enerji verərək zülalları təşkil edən bir neçə üzvi molekul (amin turşusu) sintezlədi.

O illərdə təkamüllə bağlı mühüm mərhələ kimi tanılan bu təcrübənin əsassız olduğu və təcrübədə tətbiq edilən atmosferin yer şərtlərindən çox fərqli olduğu sonrakı illərdə üzə çıxacaqdı. (“*New Evidence on Evolution of Early Atmosphere and Life*”, *Bulletin of the American Meteorological Society, c. 63, Kasım 1982, səh. 1328-1330*)

Uzun sükutdan sonra Millerin özü də tətbiq etdiyi atmosfer mühitinin həqiqi olmadığını etiraf etdi. (*Stanley Miller, Molecular Evolution of Life: Current Status of the Prebiotic Synthesis of Small Molecules, 1986, səh. 7*)

Həyatın mənşəyi problemini açıqlamaq üçün XX əsr boyu göstərilən bütün təkamülçü səylər uğursuzluqla nəticələndi. San Diyeqo Skrips İnstitutundan məşhur geokimyaçı Cefri Bada təkamülçü “Earth” jurnalında 1998-ci ildə dərc edilən bir məqalədə bu həqiqəti belə qəbul edir:

“Bu gün XX əsri arxada qoyarkən hələ də XX əsrin başlanğıcındakı ən böyük həll edilməmiş problemlə qarşı-qarşıyıyıq: həyat yer üzündə necə başlayıb”. (*Jeffrey Bada, Earth, Şubat 1998, səh. 40*)

Həyatın kompleks quruluşu

Təkamülçülərin həyatın mənşəyi ilə bağlı bu qədər çıxılmaz vəziyyətə düşməsinin başlıca səbəbi ən sadə hesab etdikləri canlıların bu qədər mürəkkəb quruluşa malik olmasıdır. Canlı hüceyrəsi insanın hazırladığı bütün texnoloji məhsullardan daha mürəkkəbdir. Belə ki, bu gün dünyanın ən qabaqcıl laboratoriyalarında belə cansız maddələr birləşdirilərək nəinki canlı hüceyrə, hətta hüceyrəyə aid bircə zülal da hasil etmək mümkün deyil.

Bir hüceyrənin meydana gəlməsi üçün lazımlı şərtlər əsla təsadüflərlə açıqlanmayacaq qədər çoxdur. Lakin bunu açıqlamağa heç ehtiyac yoxdur. Təkamülçülər hələ hüceyrə səviyyəsinə çatmadan çıxılmaz vəziyyətə düşürlər. Çünki hüceyrənin əsasını təşkil edən zülalların təsadüfən sintezlənmə ehtimalı riyazi cəhətdən sıfırdır.

Bunun ən əsas səbəbi budur ki, bir zülalın əmələ gəlməsi üçün başqa zülallar da olmalıdır. Bu səbəb bir zülalın təsadüfən əmələgəlmə ehtimalını tamamilə aradan qaldırır. Ona görə, təkə bu fakt təkamülçülərin təsadüf iddiasını təkzib etmək üçün kifayətdir. Mövzunun əhəmiyyətini qısaca açıqlayaq:

- Fermentlər olmasa, zülal sintezlənmə bilməz, fermentlər də zülaldır.

- Bircə zülalın sintezlənməsi üçün 100-ə yaxın hazır zülal olmalıdır. Ona görə, zülalların olması üçün zülallar lazımdır.

- Zülalları sintezləyən fermentləri DNT hazırlayır. DNT olmasa, zülal sintezlənmə bilməz. Ona görə, zülalların əmələ gəlməsi üçün DNT də lazımdır.

-Zülal sintezləmə prosesində hüceyrədəki bütün orqanoidlərin mühüm funksiyaları var. Yəni zülalların əmələ gəlməsi üçün tam funksional hüceyrə bütün orqanoidləri ilə birlikdə mövcud olmalıdır.

Hüceyrənin nüvəsində yerləşən, genetik məlumat daşıyan DNT molekulu isə informasiya bankıdır. İnsan DNT-sindəki informasiyanı kağıza köçürmək istəsək, hər biri 500 səhifədən ibarət 900 cildlik kitabxana ortaya çıxar.

Burada çox maraqlı dilemma da var: DNT ancaq bir sıra xüsusi zülalların (fermentlərin) köməyi ilə qoşalaşa bilər. Amma bu fermentlər də ancaq DNT-dəki informasiya əsasında sintezlənir. Bir-birlərindən asılı olduqlarına görə, DNT-nin qoşalaşması üçün ikisi də eyni anda mövcud olmalıdır. Bu isə həyatın öz-özünə meydana gəlməsi ssenarisini çıxılmaz vəziyyətə salır. San Diyeqo Kaliforniya Universitetindən məşhur təkamülçü prof. Lesli Orsel “Scientific American” jurnalının 1994-cü il oktyabr sayında bu həqiqəti belə etiraf edir:

“Olduqca kompleks quruluşa malik olan zülalların və nuklein turşularının (RNT və DNT) eyni yerdə və eyni zamanda təsadüfən əmələ gəlmələri həddindən artıq ehtimaldan kənarıdır. Ancaq bunların biri olmadan digərini əldə etmək də mümkün deyil. Ona görə, insan məcburən həyatın kimyəvi yollarla meydana gəlməsinin tamamilə qeyri-mümkün olduğu nəticəsinə gəlir”.
(Leslie E. Orgel, *The Origin of Life on Earth, Scientific American, c. 271, Ekim 1994, səh. 78*)

Şübhəsiz ki, əgər həyatın kortəbii təsadüflərlə öz-özünə meydana gəlməsi mümkün deyilsə, onda həyatın yaradıldığı qəbul edilməlidir. Bu həqiqət əsas məqsədi yaradılışı inkar etmək olan təkamül nəzəriyyəsini açıq-aydın əsassız edir.

Təkamülün xəyali mexanizmləri

Darvinin nəzəriyyəsini əsassız edən ikinci əsas cəhət nəzəriyyənin təkamül mexanizmləri kimi irəli sürdüyü iki anlayışın da, əslində, heç bir təkamül gücünə malik olmamasıdır.

Darvin irəli sürdüyü təkamül iddiasını tamamilə təbii seleksiya mexanizmi ilə əlaqələndirmişdi. Bu mexanizmə verdiyi əhəmiyyət kitabının adından da açıq şəkildə başa düşülür: “Növlərin mənşəyi, təbii seleksiya yolu ilə...”

Təbii seleksiya təbii seçmə deməkdir, təbiətdəki həyat uğrunda mübarizədə təbii şərtlərə uyğun və güclü canlıların həyatda qalacağı düşüncəsinə əsaslanır. Məsələn, yırtıcı heyvanlar tərəfindən təhlükəyə məruz qalan bir maral sürüsündə daha sürətlə qaçan marallar həyatda qalacaq. Beləliklə, maral sürüsü sürətlə qaçan və güclü fərdlərdən ibarət olacaq. Amma bu mexanizm maralların təkamül keçirməsinə səbəb olmaz, onları başqa bir canlı növünə, məsələn, atlara çevirməz.

Ona görə, təbii seçmə mexanizmi heç bir təkamül gücünə malik deyil. Darvin də bu həqiqəti anlamışdı və “Növlərin mənşəyi” adlı kitabında: **“Faydalı dəyişikliklər baş vermədikcə təbii seçmə heç bir şey edə bilməz”**, - demək məcburiyyətində qalmışdı. (Charles Darwin, *The Origin of Species: A Facsimile of the First Edition, Harvard University Press, 1964, səh. 184*)

Lamarkın təsiri

Bəs bu faydalı dəyişikliklər necə baş verə bilərdi? Darvin öz dövrünün ibtidai elm anlayışı çərçivəsində bu suala Lamarka əsaslanaraq cavab verməyə çalışmışdı. Darvindən əvvəl yaşamış fransız bioloq Lamarka görə, canlılar həyatları boyu keçirdikləri fiziki dəyişiklikləri sonrakı nəsllə ötürürlər, nəsildən-nəslə toplanan bu xüsusiyyətlər nəticəsində yeni növlər meydana gəlir. Məsələn, Lamarkın fikrincə, zürafələr ceyranlardan törəyiblər, hündür ağacların yarpaqlarını yeməyə çalışarkən nəsildən-nəslə boyunları uzanmışdır.

Darvin də buna bənzər misallar çəkmiş, məsələn, “Növlərin mənşəyi” kitabında qida tapmaq üçün suya girən bəzi ayıların tədricən balinalara çevrildiyini iddia etmişdi. (B. G. Ranganathan, *Origins?, Pennsylvania: The Banner Of Truth Trust, 1988.*)

Lakin Mendelin kəşf etdiyi və XX əsrdə inkişaf edən genetik elmi ilə qəti şəkildə sübut edilən genetik qanunları qazanılmış xüsusiyyətlərin sonrakı nəsillərə ötürülməsi əfsanəsini məhv etdi. Beləliklə, təbii seçmə “təkbaşına” və tamamilə təsirsiz mexanizm olaraq qaldı.

Neodarvinizm və mutasiyalar

Darvinistlər isə bu vəziyyətə bir çıxış yolu tapmaq üçün 1930-cu illərin sonlarında müasir sintetik nəzəriyyəni və ya daha geniş yayılmış adı ilə neodarvinizmi ortaya atdılar. Neodarvinizm təbii seçmənin yanına faydalı dəyişiklik səbəbi kimi mutasiyaları, yəni canlıların genlərində radiasiya kimi xarici amillər və ya transkripsiya xətaləri nəticəsində əmələ gələn pozulmaları əlavə etdi. Bu gün də elmi cəhətdən əsassız olduğunu bilmələrinə baxmayaraq, darvinistlər neodarvinist modeli müdafiə edirlər. Nəzəriyyə yer üzündəki milyonlarla canlı növünün, onların qulaq, göz, ağciyər, qanad kimi saysız-hesabsız mürəkkəb orqanlarının mutasiyalara, yəni genetik pozulmalara əsaslanan bir proses nəticəsində əmələ gəldiyini iddia edir. Amma nəzəriyyəni çarəsiz qoyan bir açıq elmi həqiqət var: mutasiyalar canlıları təkmilləşdirmirlər, əksinə, hər zaman canlılara zərər verirlər.

Bunun səbəbi çox sadədir: DNT çox mürəkkəb quruluşa malikdir. Bu molekula olan hər hansı təsadüfi təsir ancaq zərər verir. Amerikalı genetik B.G. Ranqanatan bunu belə açıqlayır:

“Mutasiyalar kiçik, təsadüfi və zərərliyə gətirirlər. Çox nadir meydana gəlirlər və ən yaxşı halda təsirsizdirlər. Bu üç xüsusiyyət mutasiyaların təkamül xarakterli təsir meydana gətirməyəcəyini sübut edir. Yüksək dərəcədə xüsusiləşmiş orqanizmdə meydana gələn təsadüfi dəyişiklik ya təsirsiz, ya da zərərli olur. Bir qol saatında meydana gələn təsadüfi dəyişiklik qol saatını təkmilləşdirməz. Ona böyük ehtimalla zərər verər və ya ən yaxşı halda təsir etməz. Bir zəlzələ bir şəhəri daha yaxşı hala salmaz, onu məhv edər”. (*Charles Darwin, The Origin of Species: A Facsimile of the First Edition, Harvard University Press, 1964, səh. 179*)

Bu günə qədər heç bir faydalı, yəni genetik məlumatı təkmilləşdirən mutasiya müşahidə edilməyib. Bütün mutasiyaların zərərli olması aşkar edilib. Aydın olmuşdur ki, təkamül nəzəriyyəsinin təkamül mexanizmi kimi göstərdiyi mutasiyalar, əslində, canlıları sadəcə məhv edən, şikəst edən genetik hadisələrdir (insanlarda mutasiyanın ən çox rast gəlinən təsiri xərçəngdir). Əlbəttə, məhvedici mexanizm təkamül mexanizmi ola bilməz. Təbii seçmə isə Darwinin də qəbul etdiyi kimi, tək başına heç bir şey edə bilməz. Bu həqiqət bizə təbiətdə heç bir təkamül mexanizminin olmadığını göstərir. Təkamül mexanizmi olmadığına görə, təkamül deyilən xəyali proses də baş verməyib.

Fosillər: ara-keçid formalardan əsər-əlamət yoxdur

Təkamül nəzəriyyəsinin iddia etdiyi prosesin baş vermədiyinin ən açıq göstəricisi isə fosillərdir.

Təkamül nəzəriyyəsinə görə, bütün canlılar bir-birlərindən törəyiblər. Əvvəlcədən mövcud olan bir canlı növü zaman ərzində digərinə çevrilmiş və bütün növlər bu şəkildə əmələ gəlmişlər. Nəzəriyyəyə əsasən, bu çevrilmə yüz milyon illər davam edən uzun dövrü əhatə etmiş və mərhələ-mərhələ irəliləmişdir. Bu təqdirdə iddia edilən uzun çevrilmə prosesi zamanı saysız-hesabsız ara növlər əmələ gəlməli və yaşamalılardır.

Məsələn, keçmişdə balıq xüsusiyyətlərini daşımalarına baxmayaraq, bir tərəfdən də bəzi sürünən canlı xüsusiyyətlərini qazanmış yarı-balıq, yarı-sürünən canlılar yaşamalılardır və ya sürünən xüsusiyyətlərini daşıyan, bir tərəfdən də bəzi quş xüsusiyyətləri qazanmış sürünən quşlar ortaya çıxmalıdır. Bunlar bir keçid prosesində olduqları üçün şikəst, yarımçıq, qüsurlu canlılar olmalıdır. Təkamülçülər keçmişdə yaşadığına inandıqları bu nəzəri məxluqları “ara-keçid forması” adlandırırlar.

Əgər, həqiqətən, bu cür canlılar keçmişdə yaşayıbsa, onların sayı və növü milyonlarla, hətta milyardlarla olmalıdır və bu əcaib canlıların qalıqlarına mütləq fosil izlərində rast gəlinməlidir. Darvin “Növlərin mənşəyi”ndə bunu belə açıqlamışdır:

“Əgər nəzəriyyəmə doğrudursa, növləri bir-biri ilə əlaqələndirən saysız-hesabsız ara-keçid növləri keçmişdə mütləq yaşamalılardır... Onların yaşadığının dəlilləri də sadəcə fosil qalıqları arasında tapıla bilər”. (*Charles Darwin, The Origin of Species, səh. 172, 280*)

Ancaq bu sətirləri yazan Darvin ara-keçid formalarının heç cür tapılmadığını bilir və bunun nəzəriyyəsi üçün böyük problem olduğunu görürdü. Ona görə, “Növlərin mənşəyi” kitabının “Nəzəriyyənin qarşısında duran çətinliklər” (*Difficulties on Theory*) adlı bölməsində belə yazmışdı:

“Əgər, həqiqətən, növlər digər növlərdən yavaş dəyişikliklərlə törəyibsə, nə üçün saysız-hesabsız ara-keçid formasına rast gəlmirik? Nə üçün bütün təbiət qarmaqarışlıq vəziyyətdə deyil, məhz yerli-yerindədir? Saysız-hesabsız ara-keçid forması olmalıdır, bəs nə üçün yer üzünün çoxsaylı təbəqələrində onları tapmırıq?... Nə üçün hər geoloji forma və hər təbəqə belə qalıqlarla dolu deyil?” (*Charles Darwin, The Origin of Species, səh. 172, 280*)

Darvinin puç olan ümidləri

Ancaq XIX əsrin ortasından indiyə qədər dünyanın hər tərəfində qızğın fosil araşdırmaları aparılmasına baxmayaraq, ara-keçid formalarına rast gəlinməmişdir. Aparılan qazıntı işlərində və tədqiqatlarda əldə edilən bütün tapıntılar təkamülçülərin gözlədiklərinin əksinə, canlıların yer üzündə birdən-birə, tam və qüsursuz formada ortaya çıxdıqlarını göstərmişdir.

Məşhur ingilis paleontoloq Derek V. Eycer təkamülçü olmasına baxmayaraq, bu həqiqəti belə etiraf edir:

“Problemimiz budur: fosilləri hərtərəfli tədqiq etdikdə növlər və ya siniflər səviyyəsində belə daima eyni həqiqətlə qarşılaşırıq; mərhələli təkamüllə təkmilləşən deyil, birdən-birə yer üzündə əmələ gələn qruplar görürük”. (Derek A. Ager, “The Nature of the Fossil Record”, Proceedings of the British Geological Association, c. 87, 1976, səh. 133)

Yəni fosil qeydlərində bütün canlı növləri aralarında heç bir keçid forması olmadan, tam formada ani surətdə ortaya çıxırlar. Bu, Darvinin fikirlərinin tam əksidir. Habelə, bu, canlı növlərinin yaradıldıqlarını göstərən çox güclü dəlildir. Çünki bir canlı növünün heç bir əcdadı olmadan, bir anda və qüsursuz şəkildə ortaya çıxmasının tək açıqlaması var: o növ yaradılmışdır. Bu həqiqət məşhur təkamülçü bioloq Duqlas Futuyma tərəfindən də qəbul edilir:

“Yaradılış və təkamül yaşayan canlıların mənşəyi haqqında iki yeganə açıqlamadır. Canlılar dünyada ya tamamilə mükəmməl və tam formada ortaya çıxmışlar, ya da belə olmamışdır. Əgər belə olmamışdırsa, bir dəyişiklik prosesi nəticəsində özlərindən əvvəl mövcud olan bəzi canlı növlərindən təkamül keçirərək meydana gəlməlidirlər. Amma əgər tam və mükəmməl formada ortaya çıxıblarsa, onda sonsuz güc sahibi olan bir ağıl tərəfindən yaradılmışlar”. (Douglas J. Futuyma, *Science on Trial*, New York: Pantheon Books, 1983. Səh. 197)

Fosillər isə canlıların yer üzündə tam və mükəmməl formada ortaya çıxdıqlarını göstərir. Yəni “növlərin mənşəyi” Darvinin hesab etdiyi əksinə, təkamül deyil, yaradılışdır.

İnsanın təkamülü nağılı

Təkamül nəzəriyyəsinin tərəfdarlarının ən çox gündəmə gətirdikləri məsələ insanın mənşəyidir. Bununla bağlı darvinist iddia bu gün yaşayan müasir insanın meymunabənzər məxluqlardan törədiyini zənn edir. 4-5 milyon il əvvəl başladığı fərz edilən bu prosesdə müasir insan ilə əcdadları arasında bəzi ara-keçid formaların yaşadığı iddia edilir. Əslində, tamamilə fantastik olan bu ssenaridə dörd əsas kateqoriya var:

Australopithecus

Homo habilis

Homo erectus

Homo sapiens

Təkamülçülər insanların ilk “meymunabənzər əcdadları”na “cənub meymunu” mənasını verən “australopithecus” adını veriblər. Bu canlılar, əslində, nəslə kəsilməmiş meymun növüdür. Lord Solli Zukerman və prof. Çarlz Oksnard kimi İngiltərə və ABŞ-dan iki məşhur anatomun

australopithecus nümunələri üzərində apardığı hərtərəfli araşdırmalar bu canlıların sadəcə nəslə kəsilmiş meymun növünə aid olduqlarını və insanlarla heç bir bənzərlik təşkil etmədiklərini göstərmişdir. (Charles E. Oxnard, "The Place of Australopithecines in Human Evolution: Grounds for Doubt", *Nature*, c. 258, səh. 389)

Təkamülçülər insanın təkamülünün sonrakı mərhələsini də "homo", yəni insan kimi təsnif edirlər. İddiaya əsasən, homo sırasındakı canlılar *australopithecus*lardan daha çox inkişaf ediblər. Təkamülçülər bu fərqli canlılara aid fosilləri ardıcıl düzərək fantastik təkamül sxemi qururlar. Bu sxem xəyalidir, çünki bu fərqli siniflərin arasında təkamül xarakterli əlaqə olması əsla sübut edilə bilməmişdir. Təkamül nəzəriyyəsinin XX əsrdəki ən mühüm tərəfdarlarından biri olan Ernst Mayr: "*Homo sapiens*ə uzanan zəncir halqası, əslində, itib", - deyərək bunu qəbul edir. (J. Rennie, "Darwin's Current Bulldog: Ernst Mayr", *Scientific American*, Aralık 1992)

Təkamülçülər "*ausrtalopithecus* > *homo habilis* > *homo erectus* > *homo sapiens*" ardıcılığını qurarkən bu növlərin hər birinin daha sonrakının əcdadı olmasını irəli sürürlər. Lakin paleoantropoloqların son kəşfləri *australopithecus*, *homo habilis* və *homo erectus*un dünyanın müxtəlif bölgələrində eyni dövrlərdə yaşadıklarını göstərir. (Alan Walker, *Science*, c. 207, 1980, s. 1103; A. J. Kelso, *Physical Antropology*, 1. baskı, New York: J. B. Lipincott Co., 1970, s. 221; M. D. Leakey, *Olduvai Gorge*, c. 3, Cambridge: Cambridge University Press, 1971, səh. 272)

Habelə, *homo erectus* sinfinə aid olan insanların bir qismi çox müasir dövrlərə qədər yaşayıblar, *homo sapiens neandertalensis* və *homo sapiens sapiens* (insan) ilə eyni mühitdə birlikdə mövcud olmuşlar. (*Time*, noyabr 1996)

Bu isə, əlbəttə, bu siniflərin bir-birilərinin əcdadı olduqları iddiasının əsassızlığını açıq şəkildə ortaya qoyur. Harvard Universitetinin paleontoloqlarından Stiven Cey Quld, təkamülçü olmasına baxmayaraq, darvinist nəzəriyyənin düşdüyü bu çıxılmaz vəziyyəti belə açıqlayır:

"Əgər bir-biri ilə paralel şəkildə yaşayan üç müxtəlif hominid (insanabənzər) sxemi varsa, onda bizim soy ağacımıza nə oldu? Aydındır ki, bunların biri digərindən törəyə bilməz. Habelə, biri digəri ilə müqayisə edildikdə təkamül xarakterli inkişaf meyli göstərmirlər". (S. J. Gould, *Natural History*, c. 85, 1976, səh. 30)

Qısaca desək, KİV-də və ya dərsliklərdə verilən bir cür fantastik yarı-meymun yarı-insan canlıların rəsmləri ilə, yəni sırf təbliğat yolu ilə dirçəldilməyə çalışılan insanın təkamülü ssenarisi heç bir elmi əsası olmayan nağıldan ibarətdir. Bu mövzunu uzun illər tədqiq edən, xüsusilə *australopithecus* fosilləri üzərində 15 il araşdırma aparan İngiltərənin ən məşhur və hörmətli elm adamlarından biri olan Lord Solli Zukerman təkamülçü olmasına baxmayaraq, meymunabənzər canlılardan insana uzanan nəsil ağacı olmadığı nəticəsinə gəlmişdir.

Zukerman maraqlı elm şkalası da qurmuşdur. Elmi hesab etdiyi elm sahələrindən elmdən kənar qəbul etdiyi elm sahələrinə qədər şaxəli cədvəl çəkmişdir. Zukermanın bu cədvəlində ən

elmi, yəni konkret faktlara əsaslanan elm sahələri kimya və fizikadır. Cədvəldə bunlardan sonra bioloji elmlər, daha sonra sosial fənlər gəlir. Şaxələnmənin ən kənar ucunda, yəni elmdən kənar hesab edilən hissədə isə Zukermanın fikrincə telepatiya, altıncı hiss kimi hissənin fəvqündə olan qavrama anlayışları və bir də insanın “təkamülü” yerləşir! Zukerman şaxələnmənin bu ucunu belə açıqlayır:

“Obyektiv reallıq sahəsindən çıxıb bioloji elm fərz edilən bu sahələrə, yəni hissənin fəvqündə olan qavramaya və insanın fosil tarixinin şərh edilməsinə daxil olduqda, təkamül nəzəriyyəsinə inanan bir şəxs üçün hər şeyin mümkün olduğunu görürük. Belə ki, nəzəriyyələrinə qəti şəkildə inanan bu şəxslərin ziddiyyətli bəzi rəyləri eyni anda qəbul etmələri belə mümkündür”. (*Solly Zuckerman, Beyond The Ivory Tower, New York: Toplinger Publications, 1970, səh. 19*)

İnsanın təkamülü nağılı da nəzəriyyələrinə kor-koranə inanan bir sıra insanların tapdıqları bəzi fosillər haqqında qabaqcadan rəy verərək şərh etmələrindən ibarətdir.

Darvin formulu!

İndiyə qədər təhlil etdiyimiz bütün dəlillərlə yanaşı, istəyirsinizsə, təkamülçülərin necə cəfəng inanca malik olduqlarına bir də uşaqların belə anlayacağı qədər açıq misalla baxaq.

Təkamül nəzəriyyəsi canlıların təsadüfən əmələ gəldiyini iddia edir. Ona görə, bu iddiaya əsasən, cansız və şüursuz atomlar birləşərək əvvəlcə hüceyrəni əmələ gətirmiş və sonra eyni atomlar birləşərək digər canlıları və insanı meydana gətirmişlər. İndi düşünək, canlıların əsasını təşkil edən karbon, fosfor, azot, kalium kimi elementləri birləşdirdikdə bir yığın əmələ gəlir. Bu atom yığını hansı prosesdən keçirilsə də, bircə canlı belə əmələ gətirməz. İstəyirsinizsə, bununla bağlı bir təcrübə keçirək və təkamülçülərin, əslində, müdafiə etdikləri, amma ucadan söyləyə bilmədikləri iddianı onların adından “Darvin formulu” adı ilə nəzərdən keçirək:

Təkamülçülər çoxlu sayda böyük çənin içində canlıların əsasını təşkil edən fosfor, azot, karbon, oksigen, dəmir, maqnezium kimi elementlərdən bol miqdarda qoysunlar. Hətta normal şərtlərdə mövcud olmayan, ancaq bu qarışıqın içində lazımlı bildikləri maddələri də bu çənlərə əlavə etsinlər. Qarışıqların içində istədikləri qədər amin turşusu, istədikləri qədər də zülal doldursunlar. Bu qarışıqlara istədikləri nisbətdə temperatur və rütubət versinlər. Bunları istədikləri ən yaxşı texnoloji cihazlarla qarışdırınlar. Çənlərin başında nəzarətçi kimi dünyanın qabaqcıl elm adamlarını qoysunlar. Bu mütəxəssislər atadan oğula, nəsil-dən-nəslə ötürülərək növbə ilə milyardlarla, hətta trilyonlarla il fasiləsiz çənlərin başında gözləsinlər. Bir canlının əmələ gəlməsi üçün hansı şərtlərin mövcud olmasını lazım bilirlərsə, hamısını tətbiq etsinlər. Ancaq nə etsələr də, o çənlərdən əsla bir canlı çıxara bilməzlər. Zürafələri, aslanları, arıları, bülbülləri, tutuquşuları, atları, delfinləri, gülləri, səhləb çiçəklərini, zanbaqları, qərənfilləri, bananları, portağalları, almaları, xurmaları, pomidorları, qovunları, qarpızları, əncirləri,

zeytunları, üzümləri, şaftalıları, tovuq quşlarını, qırqovulları, rəngarəng kəpənəkləri və bunlar kimi milyonlarla canlı növündən heç birini əmələ gətirə bilməzlər. Nəinki burada sadaladığımız bir neçə canlı, bunların bircə hüceyrəsini belə əldə edə bilməzlər.

Qısaca desək, **şüursuz atomlar birləşərək hüceyrəni əmələ gətirə bilməzlər**. Sonra yeni qərar verərək bir hüceyrəni iki yerə bölüb, sonra ardıcıl başqa qərarlar verib elektron mikroskopunu icad edən, sonra öz hüceyrə quruluşunu bu mikroskop altında tədqiq edən professorları əmələ gətirə bilməzlər. **Maddə ancaq Allah'ın üstün yaratması ilə həyat qazanır**. Bunun əksini iddia edən təkamül nəzəriyyəsi isə ağıla tamamilə zidd cəfəngiyatdır. Təkamülcülərin ortaya atdığı iddialar üzərində bir az düşünmək yuxarıdakı misalda göstəriləni kimi, bu həqiqəti üzə çıxarar.

Göz və qulaqdakı texnologiya

Təkamül nəzəriyyəsinin qətiyyəni açıqlaya bilmədiyi digər məsələ isə göz və qulaqdakı üstün duyğu keyfiyyətidir.

Gözlə bağlı mövzuya keçməzdən əvvəl “Necə görürük?” sualına qısaca cavab verək. Bir cisimdən gələn şüalar gözdə tor qişaya tərsinə düşür. Bu şüalar buradakı hüceyrələr tərəfindən elektrik siqnallarına çevrilir və beyinin arxa hissəsindəki görmə mərkəzi adlanan kiçik nöqtəyə ötürülür. Bu elektrik siqnalları bir sıra ardıcıl proseslərdən sonra beyindəki bu mərkəzdə görüntü kimi şərh edilir. Bu məlumatdan sonra düşünək: beyin işığa qapalıdır. Yəni beyinin içi qapqaranlıqdır, işıq beyinin yerləşdiyi yerə girə bilməz. Görmə mərkəzi adlanan yer qapqaranlıq, işığın düşmədiyi, bəlkə, heç qarşılaşmadığınız qədər qaranlıq yerdir. Ancaq siz bu zülmət qaranlıqda işıqlı, aydın dünyanı izləyirsiniz.

Üstəlik, bu, o qədər aydın və keyfiyyətli görüntüdür ki, XXI əsrin texnologiyası belə hər cür imkanı olmasına baxmayaraq, bu aydın görüntünü əldə edə bilmir. Məsələn, hal-hazırda oxuduğunuz kitaba, kitabı tutan əllərinizə baxın, sonra başınızı qaldırın və ətrafınıza baxın. Hal-hazırda gördüyünüz aydın və keyfiyyətli görüntünü başqa bir yerdə görmüsünüzmü? Bu qədər aydın görüntünü sizə dünyanın qabaqcıl televizor şirkətlərinin istehsal etdiyi təkmilləşdirilmiş televizor ekranı belə verə bilməz. 100 ildən bəri minlərlə mühəndis bu aydın görüntünü əldə etmək üçün çalışır. Bunun üçün fabriklər, böyük müəssisələr qurulur, tədqiqatlar aparılır, planlar və dizaynlar edilir. Bir televizor ekranına baxın, bir də hal-hazırda əlinizdə tutduğunuz bu kitaba. Arada böyük aydınlıq və keyfiyyət fərqi olduğunu görəcəksiniz. Həm də televizorun ekranı sizə iki ölçülü görüntü göstərir, lakin siz üç ölçülü, dərin perspektivi olan görüntü izləyirsiniz.

Uzun illərdən bəri on minlərlə mühəndis üç ölçülü televizor icad etməyə, gözün görmə keyfiyyətini əldə etməyə çalışırlar. Bəli, üç ölçülü televizor kimi sistem istehsal edə bildilər, amma onu da eynəksiz üç ölçülü görmək mümkün deyil, həm də bu, süni üçölçülü görüntüdür.

Arxa tərəf daha bulanıq, ön tərəf isə kağız dekorasiya kimi görünür. Heç bir zaman gözün gördüyü qədər aydın və keyfiyyətli görüntü əmələ gəlmir. Kamerada da, televizorda da mütləq görüntü itkisi olur.

Təkamülçülər bu keyfiyyətli və aydın görüntünü əmələ gətirən mexanizmin təsadüfən əmələ gəldiyini iddia edirlər. İndi birisi sizə otağınızda televizorun təsadüflər nəticəsində əmələ gəldiyini, atomların birləşib bu görüntünü əmələ gətirən aləti meydana gətirdiyini desə, nə düşünərsiniz? Minlərlə insanın birlikdə edə bilmədiyini şüursuz atomlar necə etsin?

Gözün gördüyündən daha bəsit görüntünü əmələ gətirən alət təsadüfən əmələ gəlmirsə, gözün və gözün gördüyü görüntünün də təsadüfən meydana gəlməyəcəyi çox açıqdır. Eyni vəziyyət qulağa da aiddir. Xarici qulaq ətrafdakı səsləri qulaq seyvanı vasitəsilə toplayıb daxili qulağa ötürür; daxili qulaq da bu titrəyişləri elektrik impulslarına çevirərək beyinə göndərir. Eynilə görmədə olduğu kimi, eşitmə prosesi də beyindəki eşitmə mərkəzində həyata keçir.

Göz üçün dediklərimiz qulağa da aiddir, yəni beyin işıq kimi səsə də qapalıdır, səs keçirmir. Ona görə, xarici aləm nə qədər səs-küylü olsa da, beyinin içi tamamilə səssizdir. Buna baxmayaraq, ən aydın səslər beyində eşidilir. Səs keçirməyən beyninizdə orkestr simfoniyları dinləyir, ətraf mühitin bütün səs-küyünü eşidirsiniz. Ancaq həmin anda həssas bir cihazla beyninizin içindəki səs səviyyəsi ölçülsə, burada səssizliyin hakim olduğu məlum olacaqdır. Aydın görüntü əldə etmək ümidi ilə texnologiyadan necə istifadə edilirsə, səs üçün də eyni səylər on illərdən bəri davam etdirilir. Səsyazma cihazları, musiqi mərkəzləri, bir çox elektron alət, səs qəbul edən musiqi sistemləri bu fəaliyyətlərin nəticələrindən bəziləridir. Ancaq bütün texnologiyaya və bu sahədə minlərlə mühəndis və mütəxəssis işləməsinə baxmayaraq, qulağın əmələ gətirdiyi qədər aydın və keyfiyyətli səs əldə edilməmişdir. Ən böyük musiqi sistemi şirkətinin istehsal etdiyi ən keyfiyyətli musiqi mərkəzini düşünün. Səsi qeyd etdikdə mütləq səsin bir hissəsi itir, az da olsa təhrif olur və ya musiqi mərkəzini işə saldıqda hələ musiqi çalmazdan əvvəl mütləq bir cızıltı eşidirsiniz. Ancaq insan orqanizmindəki texnologiyanın məhsulu olan səslər olduqca aydın və qüsursuzdur. İnsan qulağı heç vaxt musiqi mərkəzində olduğu kimi cızıltılı və ya təhrif olunmuş şəkildə səs eşitmir; səs necədirsə, tam və aydın şəkildə onu eşidir. Bu, insan yaradıldığı gündən bəri belədir. İndiyə qədər insanın istehsal etdiyi heç bir görüntü və səs cihazı göz və qulaq qədər həssas və keyfiyyətli qəbuledici olmamışdır. Ancaq görmə və eşitmə hadisəsində bütün bunların fəvqündə duran çox böyük həqiqət də var.

Beynin içində görən və eşidən şüur kimə aiddir?

Beynin içində parlaq, rəngli dünyanı izləyən, simfoniyları, quşların civiltilərini dinləyən, gülü qoxulayan kimdir?

İnsanın gözlərindən, qulaqlarından, burnundan gələn siqnallar elektrik impulsu kimi beyinə ötürülür. Biologiya, fiziologiya və ya biokimya kitablarında bu görüntünün beyində necə əmələ gəlməsinə dair bir çox şey oxuyursunuz. Ancaq bu mövzu haqqında ən mühüm həqiqətə heç bir yerdə rast gələ bilməzsiniz: beyində bu elektrik impulslarını görüntü, səs, qoxu və hiss kimi qavrayan kimdir? Beyinin içində gözə, qulağa, buruna ehtiyac hiss etmədən bütün bunları qavrayan bir şüur var. Bu şüur kimə aiddir?

Əlbəttə, bu şüur beyini təşkil edən sinirlər, yağ təbəqəsi və sinir hüceyrələrinə aid deyil. Elə buna görə, hər şeyin maddədən ibarət olduğunu zənn edən darvinist-materialistlər bu suallara heç cür cavab verə bilmirlər. Çünki bu şüur Allah'ın yaratdığı ruhdur. Ruhun görüntünü izləmək üçün gözə, səsi eşitmək üçün qulağa ehtiyacı yoxdur. Eyni zamanda, düşünmək üçün beyinə də ehtiyacı yoxdur.

Bu açıq və elmi həqiqəti oxuyan hər insan beyinin içindəki bir neçə sm³-lik, qapqaranlıq yerə bütün kainatı üçölçülü, rəngli, kölgəli və işıqlı şəkildə sığışdıran uca Allah'ı düşünüb, Ondən qorxub Ona sığınmalıdır.

Materialist inanc

Bura qədər təhlil etdiklərimiz təkamül nəzəriyyəsinin elmi kəşflərə zidd iddia olduğunu göstərir. Nəzəriyyənin həyatın mənşəyi haqqındakı iddiası elmə ziddir, irəli sürdüyü təkamül mexanizmlərinin heç bir təkamül gücü yoxdur və fosillər nəzəriyyənin iddia etdiyi ara keçid formalarının yaşamadığını göstərir. Bu təqdirdə, əlbəttə, təkamül nəzəriyyəsi elmə zidd fərziyyə kimi bir kənara qoyulmalıdır. Belə ki, tarix boyu dünya mərkəzli kainat modeli kimi bir çox düşüncə təzi elmin gündəmindən çıxarılmışdır. Ancaq təkamül nəzəriyyəsi təkidlə elmin gündəliyində saxlanılır. Hətta bəzi insanlar nəzəriyyənin tənqid edilməsini elmə təcavüz kimi göstərməyə çalışırlar. Axı niyə? Bunun səbəbi təkamül nəzəriyyəsinin bəzi kütlələr üçün əl çəkilməz doqmatik inanc olmasıdır. Bu kütlələr materialist fəlsəfəyə kor-koranə bağlıdırlar və darvinizmi də təbiət haqqında yeganə materialist açıqlama olduğu üçün mənimsəyiblər. Bəzən bunu açıq şəkildə etiraf edirlər. Harvard Universitetindən məşhur genetik və eyni zamanda, qabaqcıl təkamülcülərdən olan Riçard Levontin əvvəlcə materialist, sonra elm adamı olduğunu belə etiraf edir:

“Bizim materializmə bir inancımız var, bu “a priori” (əvvəlcədən qəbul edilmiş, doğru fərz edilmiş) inandır. Bizi dünya haqqında materialist açıqlama verməyə məcbur edən şey elmi metodlar və qanunlar deyil. Əksinə, materializmə olan “a priori” bağlılığımız səbəbi ilə dünya haqqında materialist açıqlama verən tədqiqat metodları və anlayışlarını uydururuq. Materializm mütləq doğru olduğuna görə də İlahi açıqlamanın səhnəyə çıxmasına icazə verə bilmərik”. (Richard Lewontin, “The Demon-Haunted World”, *The New York Review of Books*, 9 Ocak, 1997, səh. 28)

Bu sözlər darvinizmin materialist fəlsəfəyə bağlılıq uğrunda davam etdirilən bir doqma olduğunun açıq ifadəsidir. Bu doqma maddədən başqa heç bir varlıq olmadığını qəbul edir. Bu səbəbdən də cansız, şüursuz maddənin həyatı əmələ gətirdiyinə inanır. Milyonlarla müxtəlif canlı növünün, məsələn, quşların, balıqların, zürafələrin, pələnglərin, həşəratların, ağacların, çiçəklərin, balinaların və insanların maddənin öz daxilindəki reaksiyalarla, yəni yağan yağışla, çaxan şimşəklə, cansız maddədən əmələ gəldiyini qəbul edir. Əslində isə bu, həm ağıla, həm də elmə ziddir. Amma darvinistlər Allah'ın açıq-aşkar varlığını qəbul etməmək üçün bu ağıldan və elmdən kənar fikri cahilliklə müdafiə etməkdə davam edirlər.

Canlıların mənşəyinə materialist düşüncə ilə baxmayan insanlar isə bu açıq həqiqəti görəcəklər: bütün canlılar üstün güc, bilik və ağıla malik olan Yaradanın əsəridir. Yaradan bütün kainatı yoxdan var edən, ən qüsursuz şəkildə nizama salan və bütün canlıları yaradan Allah'dır.

Təkamül nəzəriyyəsi dünya tarixinin ən təsirli sehridir

Burada bunu da bildirmək lazımdır ki, heç bir ideologiyanın təsiri altında qalmadan, sadəcə aqlını və məntiqini işlədən hər insan elm və mədəniyyətdən uzaq xalqların xurafatlarını xatırladan təkamül nəzəriyyəsinə inanmağın qeyri-mümkün olduğunu asanlıqla anlayacaqdır.

Yuxarıda da bildirildiyi kimi, təkamül nəzəriyyəsinə inananlar böyük bir çənin içinə bir çox atomu, molekulu, cansız maddəni dolduran və bunların qarışığından zaman ərzində düşünən, dərk edən, kəşflər edən professorların, universitet tələbələrinin, Eynşteyn, Habl kimi elm adamlarının, Frank Sinatra, Çarlton Heston kimi aktyorların, bununla yanaşı, ceyranların, limon ağaclarının, qərənfillərin çıxacağına inanırlar. Həm də bu cəfəng iddiaya inananlar elm adamları, professorlar, mədəniyyətli, təhsilli insanlardır. Bu səbəbdən, təkamül nəzəriyyəsi haqqında dünya tarixinin ən böyük və ən təsirli sehri ifadəsini işlətmək yerinə düşər. Çünki dünya tarixində insanların bu dərəcədə aqlını başından alan, ağıl və məntiqlə düşünmələrinə imkan verməyən, gözlərinin qarşısına sanki bir pərdə çəkib çox açıq olan həqiqətləri görmələrinə mane olan başqa inanc və ya iddia yoxdur. Bu, afrikalı bəzi qəbilələrin totemlərə, Səba xalqının Günəşə tapınmasından, hz. İbrahimin qövmünün düzəltdikləri bütlərə, hz. Musanın qövmünün qızıldan düzəltdikləri buzova tapınmalarından daha qorxulu və ağlasığmaz korluqdur. Əslində, bu vəziyyət Allah'ın Quranda işarə etdiyi ağılsızlıqdır. Allah bəzi insanların anlayışlarının bağlı olacağını və həqiqətləri görməkdən məhrum olacağını bir çox ayəsində bildirir. Bu ayələrdən bəziləri belədir:

Həqiqətən, kafirləri əzabla qorxutsan da, qorxutmasan da, onlar üçün birdir, iman gətirməzlər. Allah onların ürəyinə və qulağına möhür vurmuşdur. Gözlərində də pərdə vardır. Onları böyük bir əzab gözləyir! (Bəqərə surəsi, 6-7)

... Onların qəbləri vardır, lakin onunla anlamazlar. Onların gözləri vardır, lakin onunla görməzlər. Onların qulaqları vardır, lakin onunla eşitməzlər. Onlar heyvan kimidirlər, bəlkə də, daha çox zəlalətdədirlər. Qafil olanlar da məhz onlardır! (Əraf surəsi, 179)

Allah "Hicr" surəsində də bu insanların möcüzələr görsələr də, inanmayacaq qədər sehrləndiklərini belə bildirir:

Əgər onlara göydən bir qapı açsaq və oradan durmadan yuxarı dırmaşsalar yenə də: "Gözümüz bağlanmış, biz sehrlənmişik", - deyərlər. (Hicr surəsi, 14-15)

Bu qədər geniş kütləyə bu sehrin təsir etməsi, insanların həqiqətlərdən bu qədər uzaq saxlanması və 150 ildən bəri bu sehrin pozulmaması isə sözlə ifadə edilməyəcək qədər heyvətli vəziyyətdir. Çünki bir və ya bir neçə insanın qeyri-mümkün ssenarilərə, cəfəng və məntiqsiz iddialara inanmalarını anlamaq olar. Ancaq dünyanın hər tərəfindəki insanların şüursuz və cansız atomların ani qərarla birləşib qeyri-adi mütəşəkkillik, nizam, ağıl və şüur nümayiş etdirərək qüsuruz sistemlə işləyən kainatı, həyat üçün uyğun hər cür xüsusiyyətə malik olan Yer planetini və saysız-hesabsız kompleks sistemdən ibarət canlıları meydana gətirdiyinə inanmasının sehrdən başqa heç bir açıqlaması yoxdur.

Allah Quranda inkarçı fəlsəfənin tərəfdarı olan bəzi şəxslərin etdikləri sehrlərlə insanlara təsir etdiklərini Hz. Musa ilə firon arasında baş verən bir hadisə ilə bizə bildirir. Hz. Musa firona haqq dini təbliğ etdikdə firon Hz. Musaya öz bilici sehrkarları ilə insanların toplaşdığı bir yerdə qarşılaşmasını söyləyir. Hz. Musa sehrkarlarla qarşılaşdıqda əvvəlcə onların bacarıqlarını göstərməsini əmr edir. Bu hadisənin danışıldığı ayə belədir:

(Musa:) "Siz atın", - dedi. Onlar (əsalərini yerə) atdıqda, adamların gözlərini bağlayıb (sehrləyib) onları qorxutdular və böyük bir sehr göstərdilər. (Əraf surəsi, 116)

Göründüyü kimi, fironun sehrkarları Hz. Musa və ona inananlardan başqa insanların hamısını sehrləyə bilmişdilər. Ancaq onların atdıqlarına qarşı Hz. Musanın ortaya qoyduğu dəlil onların bu sehrini, ayədəki ifadə ilə uydurduqlarını udmuş, yəni təsirsiz etmişdir:

Biz də Musaya: "Əsanı tulla!" - deyə vəhy etdik. Bir də (baxıb gördülər ki,) əsa onların uydurub düzəldikləri bütün şeyləri udur. Artıq haqq zahir, onların uydurub düzəldikləri yalanlar isə batil oldu. (Sehrbazlar) orada məğlub edildilər və xar olaraq geri döndülər. (Əraf surəsi, 117-119)

Ayələrdə də bildirildiyi kimi, əvvəllər insanlara sehrləyərək təsir göstərən bu şəxslərin etdiklərinin saxtakarlıq olmasının başa düşülməsi ilə sözügedən şəxslər alçalmışlar. Dövrümüzdə də bir sehrin təsiri ilə elmilik adı altında olduqca cəfəng iddialara inanan və bunları müdafiə etmək üçün həyatlarını qurban verənlər əgər bu iddialardan əl çəkməsələr, həqiqətlər tam mənası ilə üzə çıxdıqda və sehr pozulduqda alçalacaqlar. Belə ki, təqribən 60 yaşına qədər təkamülü müdafiə edən və ateist filosof olan, ancaq sonradan həqiqətləri görənlər Malkolm Maqeric təkamül nəzəriyyəsinin yaxın gələcəkdə düşəcəyi vəziyyəti belə açıqlayır:

“Mən özüm təkamül nəzəriyyəsinin xüsusilə tətbiq edildiyi sahələrdə gələcəyin tarix kitablarındakı ən böyük yumor hədəflərindən biri olacağına inandım. Gələcək nəsillər bu qədər çürük və qeyri-müəyyən hipotezin inanılmaz saflıqla qəbul edilməsini heyrlə qarşılayacaqlar”. (Malcolm Muggeridge, *The End of Christendom, Grand Rapids: Eerdmans, 1980, səh. 43*)

Bu gələcək uzaq deyil, əksinə, çox yaxın gələcəkdə insanlar “təsadüf”lərin ilah olmasının mümkünsüzlüyünü anlayacaqlar və təkamül nəzəriyyəsi dünya tarixinin ən böyük yalanı və ən güclü sehri kimi tərif ediləcəkdir. Bu güclü sehr böyük sürətlə dünyanın hər tərəfində insanlar üzərində təsirini itirməyə başlamışdır. Təkamül yalanının sirrinin öyrənən bir çox insan bu yalana necə aldandığını heyrlət və təəccüblə qarşılayır.

...Sənin bizə öyrətdiklərimdən başqa bizdə heç bir bilik yoxdur!

Həqiqətən, Sən bilənsən, müdriksən!

(Bəqərə surəsi, 32)